

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम.एड दोस्रो वर्षको Ed-598 विषयको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

रत्नबहादुर राई

परीक्षा रोल नं. : २१४००४५ / २०६६

त्रि.वि.द.नं. : २८३११-९४

शैक्षिक वर्ष : २०६४ / ६५

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
कोसीहरैंचा, मोरङ
२०७२

विषय : सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोसीहरैंचा, मोरङको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र रत्नबहादुर राईले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा रही कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू शीर्षकमा शोधपत्र तयार गर्नु भएकोले उहाँको शोध कार्यमा म सन्तुष्ट छु। उहाँको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु।

.....
गणेशप्रसाद दहाल
शोध निर्देशक

मिति: २०७२/...../.....

विषय : स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोसीहरैँचा, मोरङको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र **रत्नबहादुर राईले** “कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू” शोध शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरी स्वीकृतिका लागि सिफारिस साथ यस समितिमा पेश गरिएकोमा उक्त शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन सहित स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	केशवराज भट्टराई	विभागीय प्रमुख	.....
२.	गणेशप्रसाद दाहाल	शोध निर्देशक	.....
३.		वाह्य परीक्षक	.....

मिति: २०७२/...../.....

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोसीहरैँचा, मोरङको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको हो । यस कार्यको लागि अमूल्य समय दिएर शोध निर्देशन गर्नु हुने आदरणीय गुरु गणेशप्रसाद दहालज्यू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यस कार्यमा रचनात्मक सहयोग सल्लाह र उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा सहायक क्याम्पस प्रमुख लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अध्ययनको क्रममा आवश्यक सूचनाहरू उपलब्ध गराएर सहयोग गरिदिनुहुने आदिवासी जनजाति विकाश प्रतिष्ठान सूचना विभाग प्रमुख राम मादेन, कुलुड जातिको जातीय संस्था किरात कुलुड संघका महासचिव ईन्द्र कुलुड, भाषिक अनुसन्धानकर्ता डा. चैतन्य सुब्बा प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्रको लागि आवश्यक सूचना, तथ्याङ्क, विचार तथा धारणा उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, वि.व्य.स. अध्यक्ष, अभिभावक, सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । मलाई उच्च शिक्षा हासिल गरी यस शोध कार्यमा पुग्न सदैव सहयोग र हौसला प्रदान गर्नु हुने मेरा प्रेरणाका श्रोत पुजनीय आमा, बुबा, श्रीमती, दाजु, भाउजू र बहिनीलाई धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो शोध पत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न छलफल, अन्तरक्रिया, सहयोग र सद्भाव प्रदान गर्नुहुने मित्रहरू जंगबहादुर कुलुड, तुलाबहादुर कुलुड, विमला कुलुड, कला कुलुड र ध्यान कुलुडलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोध प्रतिवेदनलाई डिजाइन र प्रिन्टमा सहयोग गरिदिनुहुने अर्गिट साईवरका भिम धिमाललाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रत्नबहादुर राई

शोधसार

यस अध्ययनको मुख्य शीर्षक “कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू” रहेको छ। यस अध्ययनले कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनले स्थानीय क्षेत्रमा पारेको प्रभावको मूल्याङ्कन र विश्लेषणका साथै प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरूको बारेमा भौतिक, प्रशासनिक, शैक्षिक पूर्वाधार, पाठ्यवस्तु, शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप, शैक्षिक सामग्री, मूल्याङ्कन प्रक्रिया र सरोकारवालाहरूको भूमिका पत्ता लगाउने मुख्य उद्देश्य लिएको छ।

यो अध्ययन विश्लेषणात्मक सर्वे ढाँचामा आधारित रहेको छ। अनुसन्धानका लागि संखुवासभा जिल्लाको ताम्कु गाविसमा रहेका ११ वटा सामुदायिक विद्यालयका सम्पूर्ण शिक्षकहरू, प्र.अ., अभिभावक, सम्बन्धित विद्यालयका वि.व्या.स. अध्यक्ष र शैक्षिक वर्ष २०७१ मा ऐच्छिक विषय कुलुड भाषा अध्ययनरत कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीहरूको जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ। नमूना अध्ययनका लागि ११ वटा सामुदायिक विद्यालय मध्ये छनौटमा परेका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने १६ जना विद्यार्थी, ४ जना शिक्षक, ४ जना विद्यालय प्र.अ., ४ जना विद्यालयका विद्यालय व्यवस्थापन सतितिका अध्यक्ष, ८ जना अभिभावक र कुलुड भाषा विज्ञ ५ जना गरी जम्मा ४१ जनाको जनसंख्या नमूनाको आकार निर्धारण गरिएको छ। सुचना सङ्कलनका लागि प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता र अवलोकन विधिको प्रयोग गरिएको छ भने प्राथमिक र द्वितीय स्रोतको उपयोग गरी सम्बन्धित क्षेत्रमा आफैँ उपस्थित भई तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ।

कुलुड मातृभाषा पाठ्यक्रम लागू गर्नका लागि विद्यालयहरूमा भौतिक पूर्वाधार सङ्कलन र निर्माणमा अभिभावकको सहयोग भएको पाइएको छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको वेवास्ताले शिक्षक दरबन्दीको अभाव, निजि स्रोतमा कम योग्यता भएका तालिम अप्राप्त शिक्षक नियुक्ति गरिएकोले विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञानको अभाव रहेको पाइएको छ। पाठ्यक्रमअनुसारका पाठ्यपुस्तकहरू समयमै विद्यालयमा नपुग्ने, शिक्षण सामग्री तथा विधिहरू अस्पष्ट भई शिक्षण भएकाले अन्य विषयको तुलनामा पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन।

यसका लागि शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावक सबै जिम्मेवार ढंगले लाग्नुपर्ने देखिएको छ। घर बालबालिकाको पहिलो पाठशाला हो। घरमा सिकेको भाषा उसको आधारस्तम्भ हो। विद्यालयमा मातृभाषामा शिक्षण गर्दा बालबालिकालाई आफ्नो परिवार र समुदायमै रहेर अध्ययन गरेको महसुस हुनेछ, फलस्वरूप स्थानीय कुलुड समुदायका बालबालिकाले विद्यालय बिच मै छोड्ने,

विद्यालय आउन डराउने, शिक्षकसंग डराउने र स्वातन्त्ररूपले बोल्न नसक्ने कार्यहरूमा सुधार हुनेछ । यसरी विद्यालयमा विद्यार्थीले स्वातन्त्र भएर विद्यालयमा अध्ययन गर्न सकेमा मात्र उ भित्र रहेको आन्तरिक ज्ञानको प्रशफूटन हुन सक्दछ र भयमुक्त वातावरणमा सिकाइ हुनसक्दछ फलस्वरूप सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुनेछ । यसैलाई आधार मानेर संखुवासभा जिल्लाको ताम्कु गाविसमा रहेका विद्यालयहरूमा स्थानीय कुलुङ समुदायको भाषाको पाठ्यक्रमलाई ऐक्षिक विषय समावेश गरिएको छ । विद्यालयमा स्थानीय कुलुङ समुदायको भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि विद्यालयको पहलबाट पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट समयमै पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराएर तालिम प्राप्त गरेका दक्ष र योग्य शिक्षकले शिक्षण गर्न सकिएमा सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुनेछ ।

विषय सूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	ख
स्वीकृति पत्र	ग
कृतज्ञता ज्ञापन	घ
शोधसार	ङ
तालिका सूची	च
सङ्क्षिप्त शब्दावली	छ

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	७
१.६ अध्ययनको परिसीमा	८
१.७ महत्त्वपूर्ण शब्दावलीको अर्थ र परिभाषा	८

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२ सैद्धान्तिक खाका	१४
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१६

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१८
३.२ जनसङ्ख्या	१८
३.३ नमूना छनौट	१८
३.४ तथ्याङ्कको स्रोतहरू	१९
३.५ अनुसन्धानका साधनहरू	१९
३.६ सूचना संकलन प्रकृया	२०
३.७ सूचनाको विश्लेषण प्रकृया	२०

परिच्छेद चार : सूचनाको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. कुलुङ मातृभाषा पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको अवस्था	२१
४.१.१ कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट लाभान्विक सङ्ख्या	२१
४.१.२ कुलुङ भाषाको पाठ्यपुस्तकको प्रयोग	२४
४.१.३ कुलुङ भाषाको शिक्षणको लागि जनशक्तिको व्यवस्थापन	२५
४.१.४ पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा आर्थिक स्रोत परिचालन	२८
४.१.५ कुलुङ भाषा शिक्षणको लागि शैक्षिक सामग्री	३०
४.१.६ कुलुङ भाषा शिक्षणका लागि भौतिक पूर्वाधार अवस्था	३३
४.१.७ कुलुङ भाषा शिक्षणका लागि मूल्याङ्कन विधिहरू	३५
४.१.८ कुलुङ भाषा शिक्षणका मुख्य विषयवस्तुहरू	३७
४.१.९ कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमप्रति स्थानीय कुलुङ जातिको सहयोग	३९
४.१.१० कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमको प्रयोग	४२
४.१.११ कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमले समेटेका क्षेत्रहरू	४३
४.१.१२ कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका शिक्षण सिकाई कृयाकलापहरू	४५
४.१.१३ कुलुङ भाषा शिक्षणका लागि सन्दर्भसामग्रीको उपलब्धता	४६
४.२ कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रमले स्थानीय क्षेत्रमा पारेको प्रभाव	४७
४.२.१ विद्यार्थी भर्नादरमा वृद्धि	४७
४.२.२ विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्या	५०
४.२.३ विद्यालय भर्ना उमेरका विद्यार्थी भर्ना संख्या	५२

४.२.४ विद्यार्थी उत्तीर्णदर	५३
४.२.५ अभिभावक र विद्यालय बिचको सम्बन्ध	५४
४.३ कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू	५८
४.३.१ समूदायको बसोबास	५८
४.३.२ कुलुङ समुदायका शिक्षक नियुक्ति	५८
४.३.३ पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको प्रकृया	५९
४.३.४ पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गर्न कर्मचारीको चासो	६०
४.३.५ पाठ्यपुस्तकको गुणस्तर	६१
४.३.६ कुलुङ भाषाको पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता	६१
४.४ कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयनका उपायहरू	६३
४.४.१ विद्यालयमा कुलुङ समूदायका शिक्षक नियुक्ति	६३
४.४.२ पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका लागि शिक्षा नीतिमा परिवर्तन	६३
४.४.३ पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा सरोकारवालाको चिन्तन्	६३
४.४.४ विद्यालयमा पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता	६४

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभावाव

५.१. प्राप्ति	६५
५.२. निष्कर्ष	६७
५.३. सुभावाव	६८

सन्दर्भ सामग्रीहरू

अनुसूची

तालिका सूची

	पेज नं.
तालिका १. सक्सोहर पुस्तकवाट विद्यालयमा लाभान्विक विद्यार्थी सङ्ख्या	२१
तालिका २. कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट विद्यालय प्रभावित क्षेत्रका लाभान्विक सङ्ख्या	२३
तालिका ३. सक्सोहर पुस्तकको संरक्षण गर्न गाताको प्रयोगमा गर्ने विद्यार्थी विवरण	२४
तालिका ४. कुलुङ भाषाका विषय शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिम विवरण	२६
तालिका ५. कुलुङ भाषाको विषय शिक्षकको विवरण	२७
तालिका ६. श्री लक्ष्मी प्रा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण	२८
तालिका ७. श्री रमिते प्रा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण	२८
तालिका ८. श्री संखुवा प्रा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण	२९
तालिका ९. श्री कालिका नि.मा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण	२९
तालिका १०. विद्यालयहरूमा संकलित शैक्षिक सामग्रीको विवरण	३०
तालिका ११. शैक्षिक सामग्रीको विवरण	३१
तालिका १२. विद्यालयमा प्रयोग गरिएका शैक्षिक सामग्री र सन्दर्भ सामग्रीको प्रयोग	३२
तालिका १३. विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार विवरण तालिका	३३
तालिका १४. कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर शिक्षणका मुख्य विषयवस्तु	३७
तालिका १५. श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवामा भौतिक सामग्री सहयोग विवरण	३८
तालिका १६. श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउँमा भौतिक सामग्री विवरण	३९
तालिका १७. श्री संखुवा प्रा.वि., ताम्कु ६, शिभामा भौतिक सामग्री विवरण	४०
तालिका १८. श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खमा भौतिक सामग्री विवरण	४१
तालिका १९. कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन अंकभारको निर्देशन	४३
तालिका २०. कुलुङ भाषा शिक्षणका लागि सन्दर्भ सामग्री	४६
तालिका २१. श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवाको विद्यालय क्षेत्रका विद्यार्थी भर्नादर विवरण	४७
तालिका २२. श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँको विद्यार्थी भर्नादर विवरण	४८
तालिका २३. श्री संखुवा प्रा.वि., शिभाको विद्यार्थी भर्नादर विवरण	४८
तालिका २४. श्री कालिका निमावि, याचाम्खामा विद्यार्थी भर्नादर विवरण	४८
तालिका २५. श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तालिका	५०

तालिका २६. श्री रमिते प्रा.वि.,खानिगाउँमा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तालिका	५०
तालिका २७. श्री संखुवा प्रा.वि., शिभामा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तालिका	५०
तालिका २८. श्री कालिका निमावि मा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तालिका	५१
तालिका २९. सक्सोहर विषय कार्यान्वयन गराइसकेपछि विद्यार्थी उत्तीर्णदर तालिका	५३
तालिका ३०. श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा स्थानीयले गरेको सहयोग विवरण	५४
तालिका ३१. श्री रमिते प्रा.वि.,खानिगाउँमा स्थानीयले गरेको सहयोग विवरण	५५
तालिका ३२. श्री संखुवा प्रा.वि.,शिभामा स्थानीयले गरेको सहयोग विवरण	५६
तालिका ३३. श्री कालिका नि.मा.वि.,याचाम्खामा स्थानीयले गरेको सहयोग विवरण	५६
तालिका ३४. सक्सोहर विषय कार्यान्वयन विद्यालय क्षेत्रका बसोबास समुदायको बनौट	५७
तालिका ३५. सक्सोहर विषय कार्यान्वयन विद्यालयमा शिक्षक नियुक्ति विवरण	५८
तालिका ३६. कुलुङ भाषाको पाठ्यपुस्तक पाउने विद्यार्थी संख्या	६१

सङ्क्षिप्त शब्दावली

आ.व.	आर्थिक वर्ष
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
सा.ब.उ.स.	सामुदायिक बन उपभोक्ता समिति

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

भाषा व्यक्तिले आफ्ना विचार धारणा अभिव्यक्त गर्ने माध्यम हो । समाजमा रहेको असमानता हटाउने एउटा आधार भाषा पनि हो । शिक्षा प्रणालीबाट पछि परेका र पछि पारिएका वर्गलाई मूलधारमा समाहित गर्नका लागि भाषाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । राष्ट्रिय स्तरको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, पढाइको व्यवस्था बहुसङ्ख्यकले बोल्ने भाषाका आधारमा तयार हुने हुँदा बहुभाषिक पाठ्यसामग्रीको अभावमा अन्य भाषा भएका विद्यार्थीलाई सम्बोधन नगरिने हुँदा अल्पभाषिक समूहले शिक्षाको अधिकार तथा शैक्षिक मूलप्रवाहबाट बञ्चित हुनुपरेको अवस्था विद्यमान छ ।

विद्यालयमा बालबालिकालाई तिनले नबुझ्ने भाषा प्रयोग गर्नु हुँदैन । यसले उनीहरूलाई समाजका उत्पादनशील सदस्य हुन मद्दत गर्दैन बरु त्यसमा बाधा पुऱ्याउँछ । भाषिक अल्पसंख्यक समुदायका विद्यार्थीका लागि प्रभावकारी पठनपाठन हुन आवश्यक छ । प्रष्टसँग बुझिने भाषामा पढाइ हुँदा बढी प्रभावकारी हुने भएकोले सिकाइ प्रक्रियामा कुन भाषामा पढाइ हुन्छ भन्ने विषय महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसले गर्दा शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच पुऱ्याउन र सिकाइ प्रक्रियामा तिनलाई अधिकतम रूपमा सहभागी गराइ अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन मातृभाषाको माध्यमबाट पढाइ हुनु महत्त्वपूर्ण कुरा हो (भट्टचन, २००८)।

सेनेगलको डकारमा सम्पन्न सबैका लागि शिक्षा विषयक अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सम्मेलनका परिकल्पनाहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा १० डिसेम्बर सन् १९४८ मा जारी गरिएको मानव अधिकारको विश्वव्यापि घोषणापत्र, १६ डिसेम्बर सन् १९६६ मा जारी भएको नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार विषयक राष्ट्रसंघीय अनुबन्ध, सन् १९९० को सबैका लागि शिक्षा विषयक सम्मेलन, सन् १९८९ मा राष्ट्रसंघको साधारणसभाले पारित गरेको बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, सन् १९९४ को समावेशी शिक्षासम्बन्धी घोषणापत्र आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना (BPEP-II), सन् २००० को डकार फ्रेमवर्क, राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन (२०४९) र उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन (२०५५) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धि तथा शिक्षा आयोगहरूले मातृभाषामा शिक्षा दिइनुपर्ने विषयलाई अगाडि सारेका छन् (मादेन, २०६७) । त्यसैगरी विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघसंस्थाको भूमिका पनि यस प्रक्रियामा महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

यसैगरी नेपाल सरकारले सन् २००७ साल अर्थात वि.सं २०६४ देखि बहुभाषिक शिक्षा नीति पारित गरी कार्यक्रमलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ लागू भएको छ भने त्यसैगरी शिक्षा विभाग समाहित शिक्षा शाखा अन्तर्गत बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम २०६३ सालदेखि २०६८ साल सम्म परीक्षणको रूपमा ६ वटा जिल्लाका ७ वटा विद्यालयमा ८ वटा मातृभाषामा संचालन भइसकेको छ भने हाल सो-कार्यक्रम विस्तार भई २० वटा विद्यालयमा लागू भइसकेको छ। कक्षा १ देखि तीनसम्म मातृभाषा बालसन्दर्भ सामग्री तथा कक्षा १ देखि ५ सम्मका पाठ्यपुस्तक १५ वटा भाषामा तयार गरिएको छ भने केही भाषाका उच्च शिक्षाका पाठ्यक्रम पनि तयार पारिएको छ। त्यसैगरी शिक्षक तालिम, सामग्री तथा ६ वटा भाषामा आधारभूत पाठ्यसामग्री तयार भइसकेको छ (अधिकारी, २०६८)। शैक्षिक स्तर उकास्नका लागि नेपाल सरकारको बहुभाषिक शिक्षा नीति अनुसार लागू गरिएको स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम असर पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन गरिएको छ।

नेपालको विशाल जैविक विविधता यसको साँस्कृतिक र भाषिक विविधताहरूसँग मेल खान्छ। नेपालको जम्मा क्षेत्रफल १,४७,१८१ वर्ग किलोमिटर रहेको छ भने पूर्व पश्चिम लम्बाई ८८५ तथा उत्तर दक्षिण लम्बाई १९३ किलोमिटर छ। नेपालको भौगोलिक, सामाजिक अवस्थिति सम्पन्नशाली र विविधतापूर्ण छ। हालसम्म नेपालमा एक सयभन्दा बढी जातजाति र ९२ वटा भाषाभाषिहरू राज्यले पहिचान गरेको छ (तुरिन, २००७)। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नेपालमा १२३ भाषाभाषि अन्तर्गत कुलुङ भाषा पनि पर्दछ।

सरकारी तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा विद्यालय जाने ६-१४ वर्ष उमेर समूहका ८ प्रतिशत भन्दा बढी बालबालिकाहरू निरक्षर छन् भने विद्यालयमा भर्ना गरिएका बालबालिका मध्ये ३९.५ प्रतिशत मात्र आधारभूत तहका शिक्षा कक्षा ५ पुरा गरेको देखिन्छ। तिनीहरू विद्यालय शिक्षाबाट बन्चित हुनाको प्रमुख कारण मध्ये सामाजिक प्रचलन, आर्थिक अवस्था, विद्यालयमा पढाई हुने माध्यम भाषा, भौगोलिक विकटता र जायिय विभेद रहेको पाईन्छ। यसरी राष्ट्र र अभिभावकले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको लगानी अनुरूप प्रतिफल ज्यादै थोरै देखिन्छ (लिम्बू, २०११)। जातिय तथा भाषिक कारणले विद्यालय जानबाट बन्चित समुदायको शैक्षिक स्तर उकास्नका लागि कुलुङ माध्यम भाषाको पाठ्यक्रम गरिएको बारे अध्ययन गरिएको छ।

कुनैपनि समुदायका बालबालिकाको मातृभाषालाई जवरजस्ती पछ्याडि धकेलेर अर्को दोस्रो भाषामा शिक्षण गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुँदैन। यसैले बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमको महत्त्व र प्रभाव हाम्रो जस्तो बहुजातीय, बहुधार्मिक एवम् बहुसाँस्कृतिक देशमा अझ बढी हुन्छ। यो कार्यक्रमले

एकातिर मातृभाषाको प्रयोग गरेर सुरुका आभारभूत तहका कक्षाहरूमा बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा दिनका लागि उनीहरूमा बलियो शैक्षिक जग तयार गर्दछ, भने अर्कोतिर यस सँगसँगै भाषा र साँस्कृतिको संरक्षण र विकास गर्नका लागि बालबालिकाहरूलाई तयार पनि गर्दछ । यसर्थ बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि शिक्षा क्षेत्रका सबै सरोकारवालाहरूको विशेष भूमिका र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । कुनै पनि एउटा सरोकारवालाले आफ्नो भूमिका र दायित्व ठीक तरिकाले पूरा गरेन भने यस कार्यक्रमले लिएको उद्देश्य पूरा गर्न सकिँदैन । बहुभाषिक शिक्षाले भाषिक रुपमा सिमान्तकृत समुदायको आफ्नो भाषिक पहिचानलाई संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय भाषा सिक्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

नेपालमा १२३ भन्दाबढी जातजातिहरू बसोबास गर्दछन् भने ती मध्ये ५९ जातजातिलाई आदिवासी जनजातिको रुपमा नेपाल सरकारले सूचीकृत गरेको छ । सूचीकरण हुने आधार भएर पनि आदिवासी जनजातिको सूचीकरण हुनबाट छुटेकालाई सूचीकरण गर्नका लागि नेपाल सरकारको पहलमा २०६५ सालमा डा. ओम गुरुङको संयोजकत्वमा आदिवासी जनजाति पुनर्सूचीकरण आयोगको कार्यदल निर्माण गरिएको थियो । उक्त कार्यदलले ६ महिना समय लगाएर तयार पारी पेश गरेको प्रतिवेदनमा कुलुङ जाति पनि आदिवासी जनजाति भित्रकै एक फरक जाति हो भनि प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ (वाहिङ, २०१२) । कुलुङ जातिको मूल थाकथलो क्षेत्रलाई महाकुलुङ भनिन्छ । महाकुलुङ क्षेत्र मुख्यतया कुलुङहरूको सघन बसोबासको क्षेत्र यही नै हो अर्थात् किटेर भन्नुपर्दा संखुवासभाको वाला, ताम्कू, सिशुवा, मांतेवा र याफू गाविस, सोलुखुम्बु जिल्लाको वुङ, छस्काम, गुदेल, सोताङ र पावै गाविस र भोजपुर जिल्लाको दोभाने, खाटाम्मा, चौकिडांडा र कुलुङ गाविसलाई मानिन्छ भने नेपाल बाहिर भारतको सिक्किम, पश्चिम बङ्गाल, दार्जीलिङ र जयपुर जिल्ला, आसाम र नागाल्यान्ड कुलुङहरूको बसोबास रहेको छ । काठमाडौँ उपत्यका र चितवनमा पनि कुलुङहरूको निकै ठूलो जनसङ्ख्या बसोबास गर्दछ । यसरी नै भुटान, बर्मा, हङ्कङ, ब्रुनाइ, युकेमा कुलुङहरूको ठुलै जनसङ्ख्या रहेको छ । अन्य जातिहरू भन्दा कुलुङ जातिको साँस्कृतिक पहिचान अलग छ । त्यसैले तोसनाच, उधौली र उभौली कुलुङहरूका महत्त्वपूर्ण साँस्कृतिक पहिचान हुन् (थोमरोस, २००६) ।

नेपालको भौगोलिक विभाजनानुसार कोसी अञ्चलमा अवस्थित संखुवासभा जिल्लाको ३३ वटा गा.वि.स. मध्ये जिल्लाको उत्तरी भागमा अवस्थित ताम्कू गा.वि.स. को पूर्वमा मांतेवा गा.वि.स., पश्चिममा सिशुवा गा.वि.स., दक्षिणमा अरुण नदी र उत्तरमा चिनको तिब्बत पर्दछन् । बहुसंख्यक मात्रामा कुलुङ जातिको बसोबास भएको यो गा.वि.स.मा क्षेत्री, तामाङ तथा दलितहरूको पनि

बसोबास रहेको पाइन्छ । शिक्षा र चेतनामा संखुवासभा जिल्लाको उत्तरी भागकै सम्भवत अग्रणी गा.वि.स. को रूपमा चिनिने यस गा.वि.स. मा १२ कक्षासम्म भैरहेको छ । यस गाविसमा अन्य दुई नि.मा.वि.र सात प्रा.वि. पनि रहेका छन् ।

कुलुङ भाषाको औपचारिक शिक्षाको इतिहास धेरै लामो छैन तर नेपालमा भने २०४७ सालमा जारी गरिएको संविधानले नेपालको बहुभाषिक यर्थाथतालाई स्वीकार गर्दै नेपालका प्रत्येक समुदायले प्राथमिक तहसम्म मातृभाषामा पठन पाठन गर्न सक्ने अवसर प्रदान गरेको थियो । यसै आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरले कुलुङ भाषाको ऐच्छिक विषयको रूपमा पठन पाठनका लागि २०६६ सालमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्‍यो र वि.सं. २०६९ सालदेखि कुलुङ भाषामा ऐच्छिक विषय सक्सोहर पठनपाठनको शुरुवात भयो (कुलुङ, २०७०) । विद्यालय तहको प्रारम्भिक कक्षादेखि ऐच्छिक रूपमा पछिल्लो समयमा माध्यमको रूपमा पठनपाठन हुने यस विषयलाई प्रभावकारी एवम् व्यवहारिक ढंगले शिक्षण गर्न आवश्यक हुन्छ । यस सक्सोहर ऐच्छिक विषयका रूपमा अध्ययन अध्यापन गराउनुको मुख्य उद्देश्य भनेको साहित्यका विभिन्न विधाका रचनाका र श्रृजनात्मक क्षमताको विकास नै हो । विद्यालय तहमा कुलुङ भाषा शिक्षणको मूल लक्ष्य भाषिक दक्षता अभिवृद्धि गर्नुका साथै अन्य विषयको पठनपाठनको माध्यमलाई सहयोग गरी बोध र अभिव्यक्तिको विकास गर्नु रहेको छ । उपर्युक्त कुराहरूलाई सुदृढ तुल्याउन पाठ्यक्रमले समयसापेक्ष, उपयोगी एवं व्यवहारमुलक बनाउने प्रयास गरिएको छ । पाठ्यक्रमको उद्देश्यहरूलाई सीपगत ढाँचामा निर्धारण गरिएको छ । उपर्युक्त पाठ्यवस्तु छनौट एवं स्तरणमा ख्याल राखिएको छ । विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको छ । विशिष्ट उद्देश्यलाई सीप र विधासँग एकिकृत गरी विस्तृतीकरण गरिएको छ । भाषाको पुरक रूपमा भाषा तत्व/व्याकरणलाई समावेश गरि शिक्षण प्रक्रियाको निर्देशन दिइएको छ । भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्वतन्त्र रचना, शब्द भण्डार जस्ता विषयवस्तु राखिएको छ साथै भाषाको मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुनसकोस् भन्ने दृष्टिकोणले मूल्याङ्कन अंकभारको निर्देशन दिइएको छ (कुलुङ, २०७०) ।

नेपालमा १२५ जातिको बसोबास र १२३ किसिमको भाषा बोलिने गरिन्छ (नेपाल सरकार, २०६९) । नेपालमा बोलिने भाषा मध्ये कुलुङ समुदायले बोल्ने पनि एक भाषा हो । नेपालमा भाषिक कारणले पनि बालकले शिक्षाबाट धेरै बालबालिका वञ्चित भएको पाइन्छ । यसै विषयलाई विश्लेषण गर्नका लागि नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको संखुवासभा जिल्लाको उत्तरीभेगमा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएका विद्यालयको शैक्षिक आवस्था, स्थानीय क्षेत्रमा पारेको प्रभाव,

यसरी प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरूको विश्लेषण र कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम प्रभावकारी कार्यान्वयनबारे यो अनुसन्धान गरिएको हो

यो पाठ्यक्रममा शैक्षिक सत्र २०६९ देखि क्रमशः कक्षा १ बाट लागू गरिएको छ । विश्वमा भाषिक क्षेत्रमा देखा परेका विकास, विश्वव्यापीकरण तथा स्थानीयकरणलाई विद्यालय तहको शिक्षामा समाहित गरी सामाजिक मूल्यमान्यता, ज्ञानविज्ञानका विविध पक्षहरू एवम् विषयगत ज्ञानयुक्त शिक्षाको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यस पाठ्यक्रममा प्राथमिक तहको ढाँचा, विषयको परिचय, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कन प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । बालबालिकाहरूमा देखा पर्ने गुणात्मक परिवर्तनको मूल्य निर्धारणका लागि शिक्षणसिकाइमा आधारित निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई विशेष ध्यान दिइएको छ । शिक्षणसिकाइ कार्यलाई सहयोग पुग्ने दृष्टिकोणले विषयवस्तुको विस्तृतीकरण, सम्भावित शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप, मूल्याङ्कन र पाठ्यभार समेतलाई समावेश गरिएको छ । पाठ्यक्रमको ढाँचामा स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था कार्यान्वयन हुने विद्यालयहरूको पहलमा गर्ने भएकाले स्थानीय पाठ्यक्रममा स्थानीय ठाउँमा दैनिक जिवन र व्यावहारमा हुने विषयवस्तु समावेश गरी सरल भाषामा निर्माण गरिएको छ । स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका समेत समावेश गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

शिक्षाका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि बनाइएको योजनालाई नै पाठ्यक्रम भनिन्छ । पाठ्यक्रमलाई सिङ्गो शिक्षा प्रणालीको मूल मेरुदण्डको रूपमा लिइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ५(१) ले “नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन” भनेको छ (नेपाल सरकार, २०६८) । नेपालमा बोलिने १२५ भाषा अन्तर्गत कुलुड भाषा पनि एक हो र यो राष्ट्रभाषा हो । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धि तथा शिक्षा आयोगहरूले मातृभाषामा शिक्षा दिइनुपर्ने विषयलाई जोड दिईएका कारण कुलुड मातृभाषाको पाठ्यक्रमको आधारमा तयार गरिएको पाठ्यपुस्तक (सक्सोहर) को कार्यान्वयन गरिएता पनि अपेक्षा गरेअनुसार विद्यालयमा अध्यापन गराउन सकिएको छैन । यसरी कानूनमा स्पष्ट रूपमा तोकेर नै अधिकार दिएपनि सदियौँदेखि यसै राज्य भित्र बसोबास गर्ने विभिन्न आदिवासी जनजातिहरू आफ्नो मातृभाषामा अपेक्षित रूपमा शिक्षा लिन नपाइरहेको अवस्था विद्यमान छ । यसरी कुलुड मातृभाषा (सक्सोहर) को कार्यान्वयन प्रक्रिया

कमजोर हुनुको पछाडि के-के कारणहरू छन भनी यस अध्ययनले खोजी गर्ने उद्देश्य लिएको छ । मुख्य रूपमा कुलुड मातृभाषा पाठ्यक्रम कसरी कार्यान्वयन भइरहेको छ, अभिभावक, प्र.अ. र विषयशिक्षकको सक्सोहरप्रतिको धारणा कस्तो रहेको छ, सम्बन्धित सरोकारवाला व्यक्ति, संघसंस्थाको भूमिका के कस्तो छ, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक समयमै उपलब्ध भएको छ कि छैन, शिक्षक दरबन्दी तथा मातृभाषा अध्ययन गर्ने शिक्षकको योग्यता कस्तो छ, स्थानीय स्तरमा विद्यालय आफैँले मातृभाषामा पाठ्यसामग्री तयार गरेको, मातृभाषा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि न्यूनतम स्रोत र साधन के के हुन् र कसरी तर्जुमा गरिएको छ, आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सामग्री र मूल्यांकन के के अवलम्बन गरिएको छ, शिक्षण सिकाइ उपलब्धि किन कम भएको छ र विषयलाई समस्यामूलक प्रश्नहरूको समाधान खोज्न प्रयास गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक भएका मानिस बस्ने साभ्ना फूलबारी हो । यी सबै जातजाति भाषाभाषिका समुदायले आफ्नो मातृभाषामा उच्च शिक्षा तहसम्म अध्ययन गर्न पाउने मौलिक अधिकार छ । नेपालमा बहुभाषिक शिक्षा कार्यान्वयन गर्नु भन्दा अगाडि हामी सबै सरोकारवालाहरूले शिक्षा लगायत सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र धार्मिक क्षेत्रमा के कस्तो प्रभाव पर्दछ ? त्यसको बारेमा विस्तृत रूपमा जानकारीहरू लिनु आवश्यक छ । आजको विश्वमा अल्पसङ्ख्यक समुदायले बोल्ने भाषालाई प्राचिन सभ्यताको रूपमा लिइन्छ । तर हाम्रो देशको सन्दर्भमा हाम्रा भाषा तथा साँस्कृति राष्ट्रिय सम्बृद्धिको वाहाक वन्न सक्छन् कि सक्दैन । आजको विश्वव्यापककरण हुँदै गएको अर्थतन्त्र र प्रविधिको विकासमा प्रतिस्पर्धि बनाउन कसरी सहयोग पुऱ्याउँछ ? सञ्चारको विकास र अङ्ग्रेजी भाषाको बढ्दो प्रभावका बीच आफ्नो पहिचानलाई स्थापित गर्दै सम्बृद्धितर्फ अघि बढ्नमा वाधा त पुग्दैन ? यी विविध प्रश्नको उत्तर थाहापाउन व्यापक छलफल गरी ठीक निर्णय गर्न सक्नु पर्दछ । यी प्रश्नहरूका सन्दर्भमा यस अध्ययनले खुराक दिने भएकाले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण छ । यसर्थ नीतिअनुसारको कार्यान्वयन प्रकृत्यालाई अगाडि बढाउन व्यवहार र अभ्यासमा रहेको फरकपनालाई हटाउन यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण रहनेछ ।

राष्ट्रिय शिक्षाको ढाँचा निर्धारण गर्दा हाम्रो जस्तो मुलुकमा जहाँ बहुभाषिक, बहुजातीय र बहुसाँस्कृतिक चरित्रहरू र भौगोलिक रूपमा विविधता भएको अवस्थालाई आधार मान्नु पर्ने हुन्छ । यस अध्ययनको मुख्य औचित्य भनेको कुलुड मातृभाषा (सक्सोहर) जुन कक्षा १-३ सम्म पठनपाठन भइरहेको छ, त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित पक्षले कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ र कार्यान्वयन कुन ढंगबाट भइरहेको छ, भन्ने विषयको खोजीगरी सरोकारवालालाई जानकारी

गराउनु हो । विद्यमान भौतिक, शैक्षिक र प्रशासनिक अवस्था तथा पाठ्यवस्तु शिक्षण प्रकृया र मूल्यांकन कसरी भइरहेको छ पहिचान गर्नु र समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउनु नै हो । साथै सक्सोहर पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धि गर्ने उपायहरू खोजिगरिने भएकोले पनि यस अध्ययनको महत्त्व रहने छ ।

यस अध्ययनले कुलुङ जातिलाई आफ्नो बालबालिका पढ्ने विद्यालयमा सक्सोहर विषयहरूको शैक्षिक गुणस्तरको बारे जानकारी प्राप्त गरी सुधार गर्न सक्नेछन् । कुलुङ विद्यार्थीलाई विद्यालयमा पढाइ हुने विषयहरूको तुलनात्मक शैक्षिक उपलब्धि थाहा पाएर सुधार गर्ने अवसर प्राप्त गर्न सक्नेछन् । शिक्षकलाई सक्सोहर शिक्षण सिकाई कृयाकलापमा भएका कमजोरी जानकारी प्राप्त गरी सुधार गर्न सहयोग पुग्नेछ । वि.व्य.स.लाई सक्सोहर अध्यापनबाट विद्यालयमा परेको सकारात्मक र नकारात्मक असर थाहा पाएर सुधार गर्न सक्नेछन् । प्र.अ.लाई सक्सोहर अध्यापन गर्दा विद्यालयमा भएका असहजताका सूचनाको आधारले सुधार गर्न सक्नेछन् । जि.शि.का.ले मातृभाषा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा विद्यालयलाई हुने शैक्षिक, आर्थिक र भौतिक असहजताको सूचना प्राप्त गरी सुधार गर्न सक्नेछन् । नीति निर्मातालाई आगामी दिनमा मातृभाषावारे शिक्षाका नीति निर्मातालाई नीति बनाउदा सहज हुनेछ र योजनाविद्वले पनि सोहिअनुसार योजना बनाउन सहयोग हुनेछ ।

सरकारलाई मातृभाषा शिक्षणमा बजेट छुटाउन सूचना प्राप्त हुनेछ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई भाषिक पुस्तक छपाई, गुणस्तर र उपलब्धतामा सहयोग पुग्नेछ । अनुसन्धानकर्तालाई नेपालमा मातृभाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको डाटा प्राप्त गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- क) कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गर्नु ।
- ख) कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमले स्थानीय क्षेत्रमा पारेको प्रभाव मूल्यांकन गर्नु ।
- ग) कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको विश्लेषण गर्नु ।
- घ) कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरू सुझाउनु ।

१.५ अनुसन्धान प्रश्नहरू

प्रस्तुत अध्यायन निम्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरूमा आधारित छ :

- (क) कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ ?
- (ख) कुलुङ भाषाको लागि पूर्वाधारको अवस्था के कस्ता हुन् ?
- (ग) कुलुङ भाषामा लेखिएका पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण सामग्रीको अवस्था कस्तो छ ?

- (घ) कुलुङ भाषाको शिक्षणका लागि विद्यालयमा उपलब्ध श्रोतहरू के कस्ता छन् ?
- (ङ) कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता कस्तो छ ?
- (च) कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम निर्माणमा समुदाय विद्यालय, गा.वि.स. तथा अन्य संस्थाहरूको संलग्नता कस्तो छ ?
- (छ) कुलुङ भाषाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप मूल्याङ्कन विधि तथा सामग्री प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ?
- (ज) कुलुङ भाषा अध्यापनमा विद्यमान समस्याहरू केके छन् ?
- (झ) कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनले स्थानीय क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- (ञ) कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा कुन कुन तत्वले प्रभाव पारेका छन् ?

१.६ अध्ययनको परिसिमा

मुख्यतया यस अध्ययनमा कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेर जाति परिचय, भाषा, वर्णमाला व्याकरण पाठ्यपुस्तक शिक्षण प्रकृया पाठ्यक्रमको विश्लेषण गरी संखुवासभा जिल्ला ताम्कू गा.वि.स.मा हाल संचालन भइरहेको कुलुङ मातृभाषा सक्सोहरको कार्यान्वयन समस्याहरू, शिक्षकको योग्यता, दरवन्दी तथा पाठ्यपुस्तक सामग्री, विधि, विद्यालयमा विद्यमान भौतिक, प्रशासनिक तथा शैक्षिक अवस्था, कृयाकलाप तथा मूल्याङ्कन तथा सरोकारवालाहरूको धारणाका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । शैक्षिक वर्ष २०७१ मा नमूना विद्यालयहरू संखुवासभा जिल्लाको ताम्कू गा.वि.स. भित्रको श्री लक्ष्मी प्रा.वि.ताम्कू ७, श्री रमिते प्रा.वि. ताम्कू ५, श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कू ६, श्री कालिका नि.मा.वि. ताम्कू ८ का जम्मा ४ वटा सार्वजनिक विद्यालयहरूका प्राथमिक तह छ । विद्यालय परिवार, विषय शिक्षक, अभिभावक, प्र.अ., वि.व्या.स. र विद्यार्थीका विभिन्न दस्तावेज अध्ययन गरी आवश्यक सूचना संकलन गरिएको छ । यस प्रस्तावनाको अनुसूचीमा राखिएका अध्ययन, सर्वेक्षण, तथ्याङ्क संकलन फारम तथा अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीको मात्र प्रयोग गरिएको छ ।

१.७ महत्त्वपूर्ण शब्दावलीको परिभाषा

सक्सोहर - कुलुङ मातृभाषि विद्यार्थीहरूले अध्ययन गर्ने कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम ।

मातृभाषा - विभिन्न जातिय समूहहरूले प्रयोग गर्ने आफ्नो भाषा ।

कुलुङ रिड - कुलुङ भाषा

कुलुङ गुस्खम् - कुलुङ संघ

सुक्तुम - परिचय

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

विभिन्न जातजाति तथा भाषाभाषिका शिक्षा अथवा पाठ्यक्रमको बारेमा धेरै अध्ययनहरू भइरहेका छन् । पूर्व अध्ययन कार्यको समीक्षा गर्नाले वर्तमान अध्ययन कुन बिन्दुसम्म पुगेको छ भन्ने जानकारी मिल्न गई थप अध्ययन कार्यलाई अगाडि बढाउन मार्गदर्शन मिल्दछ । त्यसैले सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालित कुलुङ मातृभाषा (सक्सोहर) पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था पत्ता लगाउन यस अध्ययनसँग मेल खाने र सहयोग पुऱ्याउने पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन गरिएको छ ।

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

बहुसांस्कृतिक शिक्षाको अवधारणा सन् १९६० को दशकदेखि प्रारम्भ भएको पाइन्छ । बहुसांस्कृतिक शिक्षा भनेको पुरानो शिक्षण विधि वा शिक्षण प्रक्रियामा परिवर्तन ल्याउने प्रक्रिया हो । कुनै समुहहरू विशेषलाई महत्त्व दिएर अध्यापन गरिने शिक्षण प्रणालीमा रुपान्तरण गरी शिक्षण प्रक्रियामा गरिने सुधार वा कक्षाकोठाको वातावरणमा गरिने परिवर्तन नै वास्तवमा बहुसांस्कृतिक शिक्षा हो । जसमा प्रत्येक विद्यार्थीले आफ्नो पूर्ण प्रतिभाको विकास गर्दै आफ्नो संस्कृति संस्कार मूल्य मान्यताहरू शिक्षा र शैक्षिक कार्यक्रममा समावेश गरी सबैको शैक्षिक क्षमता वृद्धि गराउने, शिक्षामा सामाजिक न्याय निर्धारण गर्ने दृष्टिकोण हो (अधिकारी, २०६८)।

बहुभाषिक शिक्षा भन्नाले साधारणतया शिक्षणको माध्यम दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाको प्रयोग गर्नु भन्ने बुझिन्छ । अझ विशिष्ट रुपमा शिक्षणको माध्यम तीनवटा भाषामा हुनुपर्छ । मातृभाषा, राष्ट्रिय र क्षेत्रीय भाषा तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषा प्रयोग गर्नु पर्दछ । यसले सांस्कृतिक र भाषिक विविधताको पहिचान गर्नुका अतिरिक्त पाठ्यक्रममा बहुभाषिक सन्दर्भको पहिचान दिन्छ (तोरवाली, २००९)।

बालबालिकाहरूको मातृभाषालाई पूर्वप्राथमिक तथा आधारभूत तहमा कक्षा १ देखि ३ सम्म माध्यम भाषाको रुपमा प्रयोग गर्ने भनिएता पनि त्यसको कार्यन्वयन र अनुगमन हुन सकेको छैन । माध्यम भाषा जे जस्तो भएता पनि पूर्वप्राथमिक शिक्षा पूरा गरेर आधारभूत तहमा अध्ययन गरेका बालबालिकाहरूको शैक्षिकस्तर र प्रगति राम्रो भएको उदाहरण हाम्रा विद्यालयहरूले दिएर आएका छन् । युनेस्को (१९५१) को प्रतिवेदनमा भनिएको छ, यदि विद्यालय शिक्षाको सुरुवातमानै बालबालिकाहरूले तनावपूर्ण वातावरणमा सिक्नु पर्ने बाध्यतालाई समाप्त पाउँँ गुणस्तरीय शिक्षाको लागि बलियो शैक्षिक जग तयार पार्ने हो भने पूर्व प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य र व्यवस्थित बनाउनका साथै तिनीहरूको मातृभाषालाई पूर्वप्राथमिक तथा प्राथमिक तहमा अनिवार्य बनाउन

सक्नु पर्दछ । यो प्रतिवेदनलाई सारमा खास गरी पाँच भागमा बुझ्न सकिन्छ । (क) शारीरिक स्वास्थ्य र विकास, (ख) भावनात्मक र सामाजिक विकास, (ग) नयाँ कुरा सिक्न खोज्ने (घ) भाषाको विकास र (ङ) बुझ्नसक्ने शक्तिको विकास र सामान्य ज्ञान । हाम्रो शैक्षिक प्रणालीको राम्रो विकासको लागि प्रथमतः नीतिगत साथै पाठ्यक्रमको विकास र शिक्षक तालिममा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ (मादेन, २०६७) ।

बालबालिकाको सिकाइ विकासको तहलाई अभिवृद्धि गर्न उसको दोस्रो भाषा विकास गर्न मातृभाषाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । यस भनाइका अनुसार जो बालबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा शैक्षिक जग बलियो बनाएका हुन्छन्, उनीहरूले दोस्रो र तेस्रो भाषामा पनि साक्षरता सीपको विकास प्रभावकारी तरिकाबाट गरिरहेका हुन्छन् । यस तथ्यहरूका अनुसार बालबालिकाहरूको मातृभाषालाई पूर्वप्राथमिक तथा प्राथमिक विद्यालयका सुरुका कक्षामा माध्यम भाषाका रूपमा प्रयोग गर्नु गुणस्तरीय शिक्षाको महत्त्वपूर्ण पाटो हो कुमिन्स (२०११) ।

बहुभाषिक शिक्षाको सन्दर्भमा पहिलो भाषा (मातृभाषा) दोस्रो भाषा राष्ट्रिय र तेस्रो भाषा अंग्रेजी भाषाको लागि बलियो आधार हो । साथै यसले सबै भाषाको जीवनपर्यन्त सिकाइको लागि तिनीहरूको प्रयोग र उपयोगी सीप हाँसिल गर्न सहयोग गर्दछ (मेलोन, २०११)।

आज विश्वमा अल्प संख्यामा रहेका भाषाभाषीहरूले आफ्नो भाषाको प्रयोग र विकास भन्दा बहुसंख्यक भाषीहरूको भाषा सिक्न र प्रयोग गर्नका लागि वढ्दो दवावको सामना गरिरहेका छन् । हिजोआजको शैक्षिक अभ्यास र अवसरहरूले वारम्बार भाषिक विविधताहरूलाई बहिस्कृत गर्ने र अल्पसंख्यामा रहेका भाषीहरूलाई कम महत्त्व दिने काम पनि भएको छ । नेपालमा बहुभाषी शिक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि निर्देशिका समेत तयार भईसकेको छ । तर पनि स्थानीय तहमा पर्याप्त मात्रामा बहुभाषिक शिक्षाको वारेमा शिक्षकहरू, नीति निर्माताहरू, भाषाशास्त्रीहरू र समुदायबिच आफ्ना ज्ञान, विचार र दृष्टिकोणहरूको वारेमा अन्तरक्रिया गर्ने अवसर र एक आपसमा आदान प्रदान गर्ने क्रममा शिक्षा विभाग देखि जिल्ला शिक्षा कार्यलयले आवश्यक समन्वय र व्यवस्थापन गर्न सकिरहेको छैन (हारिसन, २०१२)।

बहुसाँस्कृतिक शिक्षा शिक्षाको क्षेत्रमा एउटा नयाँ धारणा हो । जसले विद्यालय कलेज तथा विश्वविद्यालयको विभिन्न पक्षमा सुधार गरी विभिन्न जातजाति सामाजिक समूहमा विद्यार्थीहरूलाई शैक्षिक समानताको अनुभूति दिइ सबैको शैक्षिक समानताको अनुभूति दिने लक्ष लिइएको पाइन्छ । जसबाट सामाजिक परिवर्तन भई शैक्षिक प्रणालीमा रहेको विभेद, अन्याय र असमानता हटाएर समाजमा शैक्षिक न्याय र समानता ल्याउने प्रयत्न गरेकोछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ अनुसार संविधानले मुलुक बहुजातीय, बहुभाषिक तथा बहुसांस्कृतिक छ भनि स्वीकार गरिएको सर्वविदितै छ । नेपालले मानवअधिकारका धेरै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, अभिसन्धि तथा महासन्धिहरू पनि हस्ताक्षर गरी न्याय पक्षीय राष्ट्रका रूपमा आफूलाई स्थापित गराइसकेको सन्दर्भ र मुलुकमा पनि आदिवासी जनजातिका विभिन्न ५९ समूहहरू राज्यले पहिचान गरी उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक विकास गरी राष्ट्रिय मूलधारमा समावेश गर्ने उद्देश्य लिइसकेकोले शिक्षाको उद्देश्य उनीहरूको विकासको लागि पनि लक्षित हुन अन्यन्त आवश्यक छ । मुलुकको जनसङ्ख्याको करिब ३७ प्रतिशतभन्दा अधिक बाहुल्यता भएका आदिवासी जनजातिहरू अधिकांश ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदाय भएकाले राज्यले अवलम्बन गर्ने सबैको लागि शिक्षा सन् २००४ देखि सन् २०१५ को ढाँचा तथा कार्यक्रमप्रति प्रतिबद्धता जोड गरिसकेको सन्दर्भमा सबैको लागि शिक्षा सन् २००४ देखि सन् २००९ रणनीतिक कार्यक्रम पनि लागू भइसकेको छ (मान्थेर्वु, २०६९) ।

यद्यपि उक्त कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति समुदायका बालबालिकाहरूलाई गुणात्मक शिक्षा प्राप्तिको लागि अन्य बालबालिकाहरू भन्दा समान पहुँच र सम्पूर्ण बालबालिकाहरूभन्दा लाभान्वित हुने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा डकार कार्ययोजनाप्रति प्रतिबद्धता, राष्ट्रिय स्तरमा रणनीतिक कार्यक्रम ल्याइएको सन्दर्भमा शिक्षामा व्यापक सुधारको सम्भावनालाई सरकारले थालनी गरिसकेको महसुस हुन्छ । शिक्षामा तदनुरूपको थालनी गर्न लक्षित समुदायको सक्रिय सहभागितामा सुधारका प्रक्रियामा थालनी गर्न के कस्ता कठिनाइहरू रहेका छन् तिनलाई व्यवस्थित गर्दै अघि बढ्नु पर्ने आवश्यकता छ । उदाहरणका लागि व्यापक आदिवासी जनजाति समुदायले चाहेको र विगत वर्षहरूमा जोड रूपमा उठाउँदै ल्याएको उनीहरूको सरोकार शिक्षामा समावेशीकरण डकार सम्मेलनमा सरकारले व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता र आज शिक्षामा गरिन लागेको सुधारको भावनासँग मिल्ने हृदयसम्म कार्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनका लागि संयुक्त पहल गर्नु आवश्यक भइसकेको देखिन्छ । शिक्षामा समावेशीकरण आदिवासी जनजाति लगायत विभिन्न सरोकारवालाहरूको भावनाले व्यक्त गरेको चाहना भयो, तर त्यो भन्दा पनि व्यापक अर्थमा शिक्षामा विभिन्न जातिगत, सांस्कृतिक, भाषिक, क्षेत्रीय वा स्थानीयस्तरमा सुधारको गुन्जाइस भएको विन्दु सम्म सुधार गर्न बहुल सांस्कृतिक शिक्षाको मापदण्डअनुरूप दृष्टिकोणमा नै परिवर्तन ल्याउनु आजको राष्ट्रिय आवश्यकता हो (माबुहाड र साथीहरू, २०६३) । यसैगरी बहुसांस्कृतिक शिक्षाको सिद्धान्तलाई आधार मानी प्रणाली दृष्टिकोणबाट अध्ययन अगाडि बढाइएको थियो । भन्ने गरिन्छ जव एक जना बृद्ध मानिसको मृत्यु हुन्छ, उसको मृत्यु सँगै उसको ज्ञान र सीपको सङ्ग्रालयहरूको

पनि अन्त्य हुन्छ । यस सन्दर्भमा हालसालैको विविधीको समाचारअनुसार विश्वका करिब ७००० भाषाहरू लोपहुने संघारमा पुगेका छन् । यस सँगै यी भाषाहरू भित्र भएका ज्ञान, विज्ञान र सीपहरू पनि सँगसँगै लोप भएर जाने कुरालाई निश्चित गरेको छ । यसले के जनाउँछ भने हाम्रो भाषाहरूको संरक्षण, प्रयोग र विकासविना विज्ञानले पूर्णता पाउने देखिदैन । यसै गरी एकजना अमेरिकन भारतीय मूलका आदिवासी जानिको भनाइले उनको मृत्यु सँगसँगै उनको त्यो भाषा पनि मरेर जाने प्रायः निश्चित छ । उनी व्याख्या गर्छन् मैले मातृभाषा बोल्नु पर्नेछ, कसैले पनि बोलेका भाषाहरू रहदैन किनकी वृद्धहरू सधैं बाचिरहने छैनन् । यसर्थ आजनै हामीले हाम्रो भाषा, संस्कृति र संस्कारलाई शिक्षामा प्रयोग गर्नु पर्दछ । देशको विकासका लागि शिक्षा, वैज्ञानिक शिक्षामा मातृभाषा र दोस्रो भाषाहरूको प्रयोगका लागि शिक्षा क्षेत्रका सबै सरोकारवाला लगायत अन्य पक्षहरूले बहुभाषिक शिक्षाको वारेमा ठीक बुझ्ने र यसको प्रयोगका लागि सचेत बनाउने र कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न राम्रो वातावरणको विकास गर्नु पर्दछ (हारिसन, २०१२) ।

कुलुङ जातिले बोल्ने भाषालाई कुलुङ भाषा भनिन्छ भने उनीहरूले आफ्नो भाषामा यसलाई कुलुङ रिङ भन्दछन् । कुलुङ भाषा भोट-बर्मेली परिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गत बोडिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराँती भाषा हो (काइँला, २०५९)। जनगणना २०६८ अनुसार कुलुङहरूको जनसङ्ख्या २८,६९३ रहेको छ भने भाषा बोल्नेको सङ्ख्या ३३,९७० रहेको (नेपाल सरकार, २०६९) छ । कुलुङलाई राई जाति भित्र गाभिनका कारण भाषा बोल्नेको संख्या भन्दा जातिको संख्या कमि देखिएको हो ।

नेपालमा कुलुङ जातिले आफ्नो भाषाको लोप हुनबाट बचाउन वा भाषिक विकास गर्नका लागि २०४६ साल भन्दा अगाडि पञ्चायत कालखण्डमा लिखित पुस्तकहरू प्रकाशन गरिएको थिएनन् । सर्वप्रथम जर्मनी नागरिक माकडल (१९७९) ले कुलुङ भाषा अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने क्रममा कुलुङ भाषाका आवज र उच्चारण सन्दर्भमा पुस्तक प्रकाशन गरेका थिए । उहाँको पुस्तकमा कुलुङ भाषाको उच्चारण सम्बन्धि अनुसन्धान गरिएको छ । अनुसन्धानको पुस्तकमा कुलुङ भाषा उच्चारण गर्दा घ र ग अक्षर दुवै शब्दलाई ग अक्षर कै रूपमा उच्चारण गर्ने गरेको पाईन्छ (थोमरोस, २००६) ।

नेपालमा २०४६ सालको जनआन्दोलनपछि प्राप्त २०४७ को संविधानले नेपालको बहुभाषिक यथार्थतालाई स्वीकार गरेपछि गठित राष्ट्रिय भाषा नीति सुझाव आयोगको प्रतिवेदन, २०५० को सुझाव तथा राष्ट्रिय शिक्षा आयोग - २०४९ को सुझावमा नेपाली मातृभाषा नभएका नेपालका अन्य राष्ट्रिय भाषाभाषी क्षेत्रका विद्यालयमा शिक्षाको माध्यमका रूपमा राष्ट्रिय भाषाहरूको

प्रयोग गर्न सकिने साथै १०० पूर्णाङ्कको मातृभाषा अध्ययन अध्यापन गर्न सकिने नेपाल सरकारको शिक्षा विभागले निर्माण गरेको नीति अनुसार अन्य मातृभाषासँगै कुलुङ भाषाको वैधानिक र सङ्गठित पठनपाठनको सुरुवात भयो । पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमीले कुलुङ भाषाको ऐच्छिक विषयको रूपमा पठनपाठनका लागि २०६८ सालमा पाठ्यक्रम निर्माण गरी वि.सं. २०६९ सालदेखि कुलुङ भाषामा ऐच्छिक विषय पठनपाठनको सुरुवात भयो । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले २०६३ देखि मातृभाषामा विविध विषयहरू समेटेर बाल सन्दर्भ सामग्री प्रकाशन सुरु गरेको छ । माध्यम भाषाको रूपमा कुलुङ भाषामा अनौपचारिक शिक्षाका लागि गणित, विज्ञान, सामाजिक विषयक ज्ञान दिनका लागि पाठ्यपुस्तकहरू कुलुङ भाषामा अनुवाद भएका छन् (कुलुङ, २०६८) ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ६(२) ले नेपालका विभिन्न भागमा मातृभाषाका रूपमा बोलिने सबै भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन भनेर मान्यता दिएको आधारमा काठमाडौं महानगरपालिकाद्वारा नेपाल भाषा र राजविराज नगरपालिका तथा धनुषा जिल्ला विकास समितिद्वारा मैथिलीलाई नेपाली भाषासँगसँगै आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रमा प्रयोग गर्दा २०५६ जेठ १८ गते सर्वोच्च अदालतको डिभिजन बेन्चले मातृभाषा प्रयोग नगर्नु नगराउनु भन्ने आदेशात्मक फैसला दिएको तितो अवस्था एकातिर भए पनि कुलुङ भाषा लगायतका मातृभाषीहरूले आआफ्नो मातृभाषा कार्यालय भाषाको रूपमा प्रयोग गर्न प्रयास गरिरहेका छन् (सुब्बा, २०१३) । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५(१) ले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्र भाषा हुनु भनेको छ । तर धारा ५(२) ले देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेको भए तापनि धारा ५(३) ले स्थानीय निकाय तथा कार्यालयमा मातृभाषा प्रयोगलाई कुनै बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन भनी उल्लेख छ । त्यसरी प्रयोग गरिएको भाषालाई राज्यले सरकारी कामकाजको भाषामा रुपान्तर गरी अभिलेख राख्ने छ भनी उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी तीन वर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४/६५-२०६६/६७) ले लेख्य परम्परा भएका भाषाहरूको माध्यमबाट पठनपाठन तथा सरकारी कामकाज तथा अदालतमा सबै मातृभाषामा बयान दिन पाउने व्यवस्था गरिनेछ भन्ने नीति तथा कार्यनीति तर्जुमा गरेको छ । नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को नीति तथा कार्यक्रमले स्थानीय निकायमा स्थानीय स्तरको मातृभाषामा समेत कामकाज गर्न सकिने व्यवस्था मिलाउनेछ (सुब्बा, २०१३)। यही संवैधानिक मर्मअनुरूप कुलुङ भाषालाई कार्यालय भाषाको रूपमा प्रयोग गर्ने पूर्व तयारीको रूपमा आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको सहयोगमा कुलुङ भाषा प्रवर्द्धन अभियान २०६६ सञ्चालन भएको थियो भने सो अभियानमा गाविस, नगरपालिका, जिल्ला तहका विभिन्न

कार्यालयहरूमा गरिने निवदेन लेख्न सिक्न सिकाउनका लागि कुलुङ भाषा प्रवर्द्धन अभियान हाते पुस्तिका २०६६ निर्माण भइ तालिम तथा प्रयोगको अभियान पनि चलिरहेको छ (माबो, २०६७)।

विभिन्न आदिवासी जनजातिको भाषाहरू मध्ये लेख्य तथा विधागत तरिकाले विश्लेषण गर्दा कुलुङ भाषा अन्य भाषाभन्दा अगाडि रहेको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा बालबालिकालाई आफ्नो पहिचानसहित भाषा, धर्म, संस्कृतिको अलवा आफ्नो दैनिक जीवन यापनको प्रक्रियालाई अधि बढाउने तथा स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी असल नागरिक बन्ने किसिमले पाठ्यक्रम निर्माण गर्नुपर्दछ (सुब्बा, २०६६)।

कुलुङ भाषा विकासमा विभिन्न विज्ञ र भाषाविद्हरूले व्यक्तिगत तथा संस्थागत रूपमा पुस्तक प्रकासन गरेका छन्। स्थानीय कुलुङ भाषामा यसैको पृष्ठभूमिबाट प्रेरित भएर स्थानीय पाठ्यक्रम लागू भएको छ तर कार्यन्वयन गराइएको पाठ्यक्रमले शैक्षिक उपलब्धिमा गरेको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावबारे कुनै पनि संस्था वा व्यक्तिबाट अध्ययन गरेको पाइएको छैन। राज्यले कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा गरेको लगानि र यसबाट भएको उपलब्धिको मूल्याङ्कन गरिएको छैन। स्थानीय तथा राज्य स्तरबाट जानकारी लिन साथै आगामि दिनमा यससंग सम्बन्धित अन्य अनुसन्धान गर्न सहज होस् भन्ने उद्देश्यले यो अध्ययन गरिएको छ। यस अध्ययनमा ताम्कू गा.वि.स.का चारवटा विद्यालयलाई अध्ययन क्षेत्र लिइएको छ।

२.२ सैद्धान्तिक खाका

सिकाइका विभिन्न सिद्धान्तहरू छन्। बालबालिकाहरूलाई उनीहरूकै मातृभाषा प्रयोग गरेर सिकाउने कुरा पनि सिकाइ सिद्धान्तले स्वीकार गरेको छ। पियाजे (१९२६) का अनुसार सूचना, प्रत्यक्षीकरण तथा अनुभवलाई प्रशोधन गर्दछ। यो संरचना व्यक्तिको उमेरअनुसार परिवर्तन हुने गर्दछ। यस्ता संरचनाहरू परिवर्तन हुँदै अन्य संरचनासँग समन्वय गरी जटिल संरचनाहरू बन्ने गर्दछन्। वास्तवमा संरचना प्राणीको संज्ञानात्मक संरचनाको एउटा तह हो। यही संरचनाको आधारमा प्राणीले आफ्नो वातावरणमा कसरी प्रतिक्रिया गर्दछ भन्ने कुराको निर्धारण गर्दछ। जुन गुण लुप्त र प्रदर्शित दुवै हुन सक्छन् (भट्टराई, २०६८)। त्यसैले यसलाई नयाँ अवधारणाको रूपमा लिँइदैन। यस प्रक्रियामा खासगरी एन्डरसन (१९७७) का अनुसार बच्चाहरूले जानेको कुराहरूबाट सिकाउन सुरु गरियो भने उनीहरू सजिलै सिक्न सक्छन्। बालबालिकाहरूलाई सामान्य ज्ञानको स्तर र जातिगत धाराणाहरूको विकास गर्नु अति महत्त्वपूर्ण विषय हो। विभिन्न भाषा तथा संस्कृतिबाट आएका बालबालिकाहरूलाई उनीहरूको आफ्नै संस्कृति र संस्कारबाट सिकाउन सुरु गर्नु पर्छ।

बालबालिकाहरूको विचार र ज्ञानलाई जोडेर शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई सिकाउनु पर्दछ । यसका लागि गीत, नाटक, छलफल, उदाहरण, श्रव्यदृश्य र व्याख्यान विधि अपनाएर सिकाउनु पर्दछ । बालबालिकाहरूको पहिलाको सोचाइ र आजको अवस्थाको कारणले उनीहरूमा विचारको द्वन्द्व भइरहेको हुन्छ । शिक्षकले विद्यार्थीहरूको यो जटिलतालाई बुझ्ने र समस्या समाधान सहयोगीको भूमिका निभाउनु पर्दछ (लिम्बू, सन् २०११)।

भिगोट्सकीका अनुसार मानिस र सामाजिक, साँस्कृतिक अवस्थाहरूको बीचमा अन्तक्रिया गरेर साझा अवधारणा निर्माण गर्नुपर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन् । सामाजिक तथा संस्कृतिक क्रियाकलापहरूको आन्तरिकरणले नै मानव विकास सम्भव भएको र मान्छेको स्थान जनावारभन्दा अलग र भिन्न रहेको हो । ज्ञान सामाजिक अन्तरक्रिया र अनुभवका आधारमा निर्माण हुने गर्दछ । ज्ञानले बाह्य संसारलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । ज्ञानको निर्माणमा अरुसँगको अन्तकृया, प्रत्यक्ष शिक्षण, विश्वास, भाषा, साँस्कृतिक, चिन्तन तालिम निर्देशित खोजीको साथै ब्यक्तिको पूर्वज्ञान, विश्वास तथा चिन्तन आदिले प्रभाव पार्दछ । त्यसैले ज्ञान सीपको प्राप्तिमा सामाजिक अन्तकृत्यालाई महत्वपूर्ण मानिन्छ । वच्चाहरूको भाषा, संस्कार र संस्कृतिलाई सिकाइमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । प्रत्येक कुरा जीवनमा दुई पटक सिकिन्छ । सबै ज्ञानहरू समाजबाटै विकास भएको हुन्छ । विचार बोली मानिसको चेतनामा भर पर्दछ । बोलीले विचारलाई प्रतिबिम्बित गरेको हुन्छ (भट्टराई, २०६८ बाट उद्धृत) ।

भिगोट्सकीको सिद्धान्त आमा र बालक बीचको सम्बन्ध जस्तै हो । वच्चाहरू आफ्ना वरपर भएका वस्तुहरूलाई समात्न, छाम्न र प्रयोग गर्न खोज्छन् । आमाले त्यसलाई हेरिरहेकी हुन्छिन । आमाले त्यो वस्तुलाई वच्चा भए तिर धकेली दिन्छिन । यसरी वच्चाले त्यो वस्तु देखाउन र समात्न सक्छ । यसरी वच्चाले आफूले चाहेको वस्तु भन्न नसके पनि देखाउन भने सक्छ । बोल्ने प्रक्रियामा पनि यस्तै कुरा लाग्नु हुन्छ । आमाले बोलेको आवाज सुनेर वच्चाले त्यस्तै बोल्न खोज्छ । ज्ञान समाजबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसैबाट वच्चाहरूले सिक्ने गर्छन् (भट्टराई, २०६८ बाट उद्धृत)।

विभिन्न मातृभाषी विद्यालयमा प्राथमिक तहमा मातृभाषा ऐच्छिक विषयका रूपमा पढाइभइरहेको वर्तमान अवस्थामा आशातित प्रतिफल सोचेअनुसार प्राप्त हुन सकेको छैन । यसो हुनुको पछाडि पाठ्यसामग्री समयमा उपलब्ध नहुनु, अन्तरसंस्कृतिक समायोजनले आफ्नो मातृभाषा नबोल्नु, शिक्षक दरबन्दी तथा भौतिक र प्रशासनिक स्रोतहरूको उपलब्धता कम हुनु साथै स्थानीय निजी स्रोतको भरमा शिक्षक राख्ने, दक्ष विषय शिक्षकको अभाव हुनु (चाम्लिङ, २०६६) ।

यसलाई निराकरण गर्नका लागि विभिन्न मातृभाषी विद्यालयमा शिक्षक दरबन्दी, पाठ्यसामग्री तथा समयअनुसार शिक्षकहरूलाई तालिम प्रदान गरी बढीभन्दा बढी बालबालिकालाई अध्ययन गर्न अभिप्रेरित गर्नु पर्दछ यसरी मातृभाषा पाठ्यक्रममा जति नीतिहरू निर्माण गरिए पनि कार्यान्वयन पक्ष सन्तोष जनक देखिँदैन ।

माथि उल्लेखित विभिन्न भाषिक तथा पाठ्यक्रम विद्हरूको भनाइलाई समेटेर हेर्दा बालकको शिक्षा लिने प्रमुख पहिलो विद्यालय नै उसको घर हो र अभिभावक पहिलो शिक्षक हो । पारिवारिक वातावरणले उसको सिकाइलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । पारिवारिक वातावरणको प्रमुख अवयव भाषा हो । शैक्षिक उपलब्धि उकास्नका लागि विभिन्न भाषिक समुदायको भाषा नै विद्यालयमा स्थानीय विषयको रूपमा पठनपाठन गर्न थालिएको छ । यहि उद्देश्यले संखुवासभा जिल्लाको ताम्कू गा.वि.स.मा रहेका चारओटा विद्यालयमा स्थानीय कुलुङ भाषामा अध्यापन गर्न सुरु भएको थियो । विद्यालयमा रहेको अभिलेख र प्रत्यक्ष अवलोकनबाट अध्यापन गरिएको विद्यालयमा स्थानीय कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्न अगाडि र कार्यान्वयन पछि शैक्षिक अवस्थालाई तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता

नेपाल एक बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक देश हो । यहाँ विभिन्न समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । दुर्गम स्थानका एकै समुदायका मानिसहरू हुन्छन् । एकै समुदायका मानिस बसोबास गरेको गाउँमा बोलिचालीका लागि माध्यम भाषाको रूपमा स्थानीय मातृभाषा नै प्रयोग गर्दछन् । बालकदेखि वृद्धसम्मका मानिसले स्थानीय मातृभाषा नै माध्यम भाषाको रूपमा प्रयोग गर्दछन् । अन्य भाषा बोल्ने व्याक्तिसँग निकट रहेर बोल्न चाहँदैनन् फलस्वरूप विद्यालय जाने उमेर भएका बालकले विद्यालय जान मान्दैनन् । शोध पत्र तयार गर्नका लागि अध्ययन विभिन्न संस्था र व्यक्तिले प्रतिपादन गरेका तथ्य र सैद्धान्तिक खाकालाई आधार बनाएर तयार पारिएको छ । समावेश गरिएका साहित्यका पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाकामा विभिन्न देशमा भैसकेका अनुभवलाई समेटिएको छ । बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि कम हुनुको मुख्य कारणहरू मध्ये भाषिक कारण पनि एक रहेको पाइन्छ । भाषिक कठिनाइमा अध्यापन गराइएको बालकको ज्ञानको प्रशफूटन हुन नसकेर शिक्षण सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुन सकिरहेको छैन । बालकको सबभन्दा पहिलो शिक्षक आमा र विद्यालय भनेको घर हो । आमा र घरमा मातृभाषाको प्रयोग गरिएको छ भने त्यस्तो समुदायमा अन्य दोस्रा वा तेस्रो भाषाको प्रयोगले कम सिकाइ उपलब्धि हुन्छ । नेपाल सरकारको अन्तरिम

संविधान अनुसार नै शिक्षा नीति र आन्तरिक योजनामा यसलाई समेटेको हुनाले एकै समुदाय बसोबास रहेको विद्यालयमा यसको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक रहेको छ । सम्बन्धित साहित्यहरूको पुनरावलोकनबाट सम्बन्धित खोज अनुसन्धानहरूमा आएका प्राप्तिले यस अध्ययनलाई थप मद्दत पुगेको छ । खासगरी यस अध्ययनले सैद्धान्तिक खाका निर्माण र शोधको खाका कोर्न मद्दत पुगेको छ । यसका साथै यस अध्ययनले ज्ञानका भण्डार वृद्धि गर्न, सिद्धान्त छनौट गर्न र सहि बाटोमा हिडाउन मद्दत गरेको छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

यस अध्ययनलाई उद्देश्यमूलक बनाउनको लागि सुस्पष्ट अनुसन्धान विधिको आवश्यकता पर्ने भएकाले अनुसन्धान विधि सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ । अनुसन्धानलाई कसरी कुन विधि प्रयोग गरी सम्पन्न गर्ने भन्ने कुरा अध्ययनकर्ताले बुझेर योजना बनाएर अगाडि बढ्न सके उचित निश्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । अनुसन्धान एक औपचारिक एवम् व्यवस्थित कार्य भएकाले यसमा विषयसँग सम्बन्धित खास विधिहरूको उपयोग गर्नु सान्दर्भिक मानिन्छ ।

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा

यस अध्ययनलाई उद्देश्यमूलक बनाउनको लागि सर्वेबाट प्राप्त गरिएको तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार केहि ठाउँमा परिणात्मक विश्लेषण र केहि ठाउँमा परिमाणात्मक विश्लेषणको गरी अध्ययन गरिएको छ । यस दुईआटै ढाँचा प्रयोग गरेर अध्ययनको विश्लेषण भएका कारण यो मिश्रित विश्लेषणात्मक ढाँचामा आधारित छ ।

३.२ जनसङ्ख्या

यस अध्ययनका लागि नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अर्न्तगत कोशी अञ्चलमा अवस्थित संखुवासभा जिल्लाको ताम्कु गाविसमा रहेका ११ वटा सामुदायिक विद्यालयका सम्पूर्ण शिक्षकहरू, प्र.अ., अभिभावक, सम्बन्धित विद्यालयका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष र शैक्षिक वर्ष २०७१ मा ऐच्छिक विषय कुलुड भाषा अध्ययनरत कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीहरूलाई जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.३ नमूना छनोट र विधि

प्रस्तुत विषयको अध्ययन गर्न ताम्कु गाविसका जम्मा ११ वटा सामुदायिक विद्यालय मध्ये ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई अध्ययनका नमूनाका रूपमा लिइएको छ ।

यस अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न कुलुड भाषाको अध्यापन हुने संखुवासभा जिल्लाको सो सामुदायिक विद्यालयहरूबाट समान सम्भाव्यतामा आधारित विधिबाट ४ वटा विद्यालयलाई नै नमूनाका लागि लिइएको छ । नमूना छनोटमा परेका प्रत्येक विद्यालयबाट ४ जनाका दरले जम्मा १६ जना विद्यार्थी, सम्बन्धित विद्यालयबाट विषय शिक्षक १ जना दरले जम्मा ४ जना, ति विद्यालयका प्र.अ. ४ जना, छनोटमा परेका प्रत्येक विद्यालयका २ जनाको दरले ८ जना अभिभावक र कुलुड भाषा विज्ञ ५ जनालाई नमूनाको छनोट गरिएको छ ।

ताम्कु गाविसका सम्पूर्ण भौगोलिक क्षेत्रलाई समेटिने गरी छनौट गरिएका ४ वटा विद्यालयका सम्पूर्ण विद्यार्थीलाई यस अनुसन्धान कार्यक्रममा समेट्न नसकिने भएका कारण छनौटमा परेका प्रत्येक विद्यालयका ४/४ जना गरी जम्मा १६ विद्यार्थी सहभागि गराईयो भने विद्यालयमा कुलुङ भाषा विषय शिक्षक एक जना मात्र हुने भएकाले अनिवार्य रूपमा शिक्षक सहभागि गराईएको कारण जम्मा ४ जना शिक्षक सहभागि गराइएको छ । छनौटमा परेका विद्यालयका अभिभावकहरू मध्ये नेपाली भाषा बोल्न जान्ने र लेख्न जान्ने अभिभावकहरू मध्ये लैङ्गिक आधार सन्तुलन हुनेगरी २ / २ जना गरी जम्मा ८ जना सहभागि गराइएको छ । कुलुङ भाषा सम्बन्धि भाषिक ज्ञान भएका भाषा विज्ञहरू मध्ये ईमेल चलाउन ज्ञान र पहुँच भएका ५ जना विज्ञलाई यस अध्ययनका अनुसन्धानको रूपमा सहयोग लिइएको छ । छनौट गरिएका नमूनाहरूको नामावली अनुसूची १ देखि ६ सम्म प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू

यस अध्ययनका लागि तथ्याङ्क संकलन गर्न निम्न दुई प्रकारका स्रोतहरूको प्रयोग गरियो :

३.४.१ प्राथमिक स्रोत

यस अध्ययनले राखेका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि अवलोकन, प्रश्नावली, र अन्तर्वार्तालाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

३.४.२ द्वितीय स्रोत

शैक्षिक वर्ष २०७१ को सम्बन्धित विद्यालयको अभिलेखबाट प्राप्त गरी अनुसूची २, ३, ४ र ९ अनुसारको अभिलेख फाराम प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यसै गरी सम्बन्धित विद्यालयहरूबाट विद्यालय सुधार योजना पुस्तिका प्राप्त गरी अध्ययनकर्ता स्वयमले पुस्तक र पत्रपत्रिकालाई सूचना र अभिलेखका अध्ययन गरिएको छ ।

३.५ अनुसन्धानका साधनहरू

यस अध्ययनले राखेका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि आवश्यक सूचना सङ्कलन गर्न प्रश्नावली, लक्षित समूह छलफल र अवलोकन फारम निर्माण गरिएको छ । अध्ययनका लागि नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स. अध्यक्ष र अभिभावकहरूलाई प्रश्नावली प्रयोग गरिएको छ । अलग-अलग प्रश्नावली निर्माणबाट प्राप्त सूचनाहरू (जुन अनुसूची ७ देखि १०) को आधारबाट लिइएको छ । अध्ययनमा आवश्यक सूचनामा केन्द्रित भएर लक्षित विद्यार्थी समूह विच पाठ्यक्रम कार्यान्वयनबारे निर्देशिका अनुसार छलफल गरिएको छ । छलफलमा आवश्यक निर्देशिका

(अनुसूची ११) लाई आधार मानिएर गरिएको छ । कुलुङ भाषा विषय शिक्षकको अध्ययनपन गराएको अवलोकनबाट प्राप्त सूचना र विद्यार्थीसंग लक्षित समूह छलफल अनुसार छलफल गरी प्राप्त सूचना प्रयोग गरिएको छ (अनुसूची ११ राखिएको छ)। प्रश्नावलीमा अध्ययनका लागि कुलुङ मातृभाषा विज्ञ, वि.व्य.स.अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, विषय शिक्षक र अभिभावकहरूको धारणा थाहा पाउन वेग्ला वेग्लै प्रश्नावली निर्माण गरिएको छ । जसबाट कुलुङ मातृभाषा पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका विविध पक्ष पहिचान हुनुका अतिरिक्त पाठ्यपुस्तकको उपयोगिता साथै अध्ययनको सान्दर्भिकता, औचित्य तथा मातृभाषा शिक्षा र यसको प्रभावकारितासँग सम्बन्धित पक्षहरूमा सूचना प्राप्त भएको छ । लक्षित समूह छलफलमा छनोट गरिएको क्षेत्रका विद्यार्थीहरूसँग छलफल गरी सूचना संकलन गरिएको छ । कक्षा अवलोकनबाट शिक्षकले गर्ने कक्षा प्रस्तुति, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग पक्षहरूको सूचना प्राप्त गरिएको छ । साधनहरूको विश्वासनीयता र वैधता बनाउन सूचना संकलनको साधनको निर्माण गरिसकेपछि आफ्ना सहपाठी साथीहरू बीच आपसी छलफल गरेर तथा शोधनिर्देशकसँग छलफल गरी सुझावअनुसार संशोधन गरिएको छ । उहाँको राय सुझाव एवम् सल्लाह अनुसार नै आवश्यक प्रश्नहरूमा सुधार गरिएको छ ।

३.६ सूचना संकलन प्रकृया

सूचना संकलन गर्न सर्वप्रथम प्र.अ. तथा विद्यालय प्रसाशनसँगको आफ्नो अनुसन्धानका लागि समय र अनुमति मागिएको छ । विद्यालय प्रसाशनको अनुमतिअनुसार विद्यालयका विषय शिक्षकलाई प्रश्नावली भराईयो भने विद्यार्थीहरूलाई लक्षित समूह छलफल निर्देशिकाको आधारमा एउटा छुट्टै कक्षाकोठामा छलफल चलाएर सूचना संकलन गरिएको छ । छनोटमा परेका विषयविज्ञहरूलाई टेलिफोन सम्पर्क गरी इमेल मार्फत प्रश्नावली पठाएर इमेलबाट नै सूचना संकलन गरिएको छ । छनोटमा परेको ४ वटा विद्यालयका १/१ वटा कक्षा अवलोकनबाट कुलुङ मातृभाषा पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको अवस्थाको जानकारी लिइएको थियो भने अन्य सबै शिक्षकहरूसँग छलफल पनि गरिएको छ । कक्षा शिक्षण गर्ने क्रममा कक्षा अवलोकन फारम भरिएको छ ।

३.७ सूचनाको विश्लेषण प्रकृया

यस शोधपत्रमा अध्ययन क्षेत्रबाट प्राप्त गरेका सूचनाहरूलाई प्रस्तुत गर्न सम्पादन र विश्लेषण गर्नको लागि सम्बन्धित क्षेत्रबाट आएको सूचनाको आधारमा शोधपत्र निर्देशनको सल्लाह बमोजिम आवश्यकता परेको शीर्षक, उपशीर्षक राखी परिच्छेद चारमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यस प्रकृत्यामा गुणात्मक सूचनाहरूलाई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार : सूचनाको व्याख्या र विश्लेषण

यस परिच्छेदमा अनुसन्धानको क्रममा संकलन गरिएका सूचनाहरूलाई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । आवश्यक मात्रामा तालिकीरण गरी त्यसलाई विश्लेषण पनि गरिएको छ । यस अनुसन्धानको उद्देश्यअनुसार प्रश्नावली, लक्षित समूह छलफल र कक्षा अवलोकन फारम साधनहरूको प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

कुलुङ मातृभाषा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको आवस्था, स्थानीय क्षेत्रमा यसको प्रभाव, यसको कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू, यसले पारिरहेको प्रभाव र प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरू अनुसन्धान गर्नको लागि प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई व्याख्या र विश्लेषण गर्न हाल शिक्षा ऐन, २०२८, शिक्षा नियमावली, २०५९, शिक्षक सेवा आयोग नियामावली, २०५७ ले तय गरेका न्युनतम प्रवधानहरूलाई आधार मानी स्थलगत सर्वेक्षणहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई व्याख्या गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कको प्रकृति गुणात्मक रहेको छ । माथि प्रस्तुत गरिएका विषयबस्तुलाई गहन अध्ययन गर्नलाई संखुवासभा जिल्लाको ताम्कु गाविसमा रहेका चार वटा विद्यालयहरूको अनुसन्धान गरी कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको आवस्था, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन स्थानीय क्षेत्रमा पारेको प्रभाव र प्रभाव पर्ने तत्त्वहरूको छलफल गरिएको छ ।

४.१. कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको आवस्था

४.१.१ कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट लाभान्विक सङ्ख्या

ताम्कु गा.वि.स.का ४ वटै विद्यालयमा शैक्षिक सत्र २०६८/०६९ देखि कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमको सक्सोहर विषय कक्षा १ देखि कार्यान्वयन भएको छ । प्रत्येक वर्ष यस विषयलाई माथिल्लो कक्षा थप गरेर हाल कक्षा ३ सम्म संचालित कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । यस पाठ्यक्रमबाट कुलुङ र गैर कुलुङ दुवै समुदाय लाभान्विक भएका छन् । विद्यालय क्षेत्रमा कुलुङ भाषाको पाठ्यपुस्तक सक्सोहरबाट विद्यालयमा लाभान्विक विद्यार्थी सङ्ख्यालाई तालिकामा तल देखाइएको छ ।

तालिका १ : सक्सोहर पुस्तकबाट विद्यालयमा लाभान्विक विद्यार्थी सङ्ख्या

क्र.सं.	विद्यालयको नाम, ठेगाना	कुलुङ	गैर कुलुङ	जम्मा
१.	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	५४ (९६.४३%)	२ (३.५७%)	५६
२.	श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	४६ (१००%)	०	४६

३.	श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	५५ (९८.२१%)	१ (१.७९%)	५६
४.	श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	६४ (९६.९७%)	२ (३.०३%)	६६
	जम्मा	२१९ (९७.७७%)	५ (२.२३%)	२२४

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७१

माथिको तालिका अध्ययन गर्दा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर अध्ययनबाट लाभान्वित हुने विद्यार्थीमा श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवाका जम्मा ५६ जना विद्यार्थी मध्ये ५४ जना वा ९६.४३% कुलुङ समुदायका र अन्य समुदायका २ जना वा ३.५७%, श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँमा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम भाषाको पाठ्यक्रम अध्ययन गर्ने सत समुदायका प्रतिशत कुलुङ विद्यार्थी रहेको देखिएको छ। श्री संखुवा प्रा.वि. शिभामा अध्ययन गर्ने जम्मा ५६ जना विद्यार्थी मध्ये कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम अध्ययन विद्यार्थी मध्ये गैर कुलुङ विद्यार्थी १ जना मात्र वा १.७९% र बाँकि ५५ जना वा ९८.२१%, श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खामा जम्मा ६६ जना विद्यार्थी मध्ये गैर कुलुङ विद्यार्थी २ जना वा ३.३०% र बाँकि ६४ जना वा ९६.९७% कुलुङ समुदायका विद्यार्थी नै रहेको पाइएको छ।

माथिको तालिका हेर्दा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट लाभान्विक हुने कुलुङ समुदायको संख्या अत्याधिक रहेको पाइएको छ। एकै जाति बसोबास गरेको गाउँका समुदायमा आफ्नै मातृभाषाको प्रभाव हुने गर्दछ। यस क्षेत्रमा पनि मातृभाषाको प्रभाव भएका कारण तोते बोलि भएका बालक देखि बृद्धसम्म उमेर भएकाले स्थानीय माध्यम भाषाको रुपमा कुलुङ भाषाकै प्रयोग भएको पाइन्छ। गाउँमा जन्मिएका बालबालिकाले पहिलो चोटी विद्यालय भर्ना हुने सानो उमेर नेपाली भाषा बुझ्न र बोल्न जान्दैनन् जसले गर्दा विद्यार्थीलाई सिकाइ कार्यमा कठिनाई भै अपेक्षित ज्ञान प्राप्त गर्न कठिनाई भएको छ। त्यसर्थ ज्ञान प्राप्तिका लागि स्थानीय स्तरमा शिक्षाको पहुँच बढाउन सरकारी नीति अनुसार स्थानीय कुलुङ भाषा पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गरिएको छ। माथिको तथ्याङ्क अनुसार कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्यालाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढि श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँमा सत प्रतिशत कुलुङ समुदायका विद्यार्थीको उपस्थिति धेरै देखिएको छ भने सबैभन्दा कम श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा ९६.४३% कुलुङ समुदायका विद्यार्थी रहेको छ। विद्यार्थी अनुपातलाई हेर्दा पनि कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम अध्ययन गराइएका विद्यालयमा कुलुङ समुदायका विद्यार्थी अनुपात धेरै नै पाइएको छ।

स्थानीय स्तरमा शिक्षाको स्तरमा वृद्धि हुँदा उक्त विद्यालय क्षेत्रका बासिन्दालाई अवश्य पनि लाभ हुने गर्दछ किनकी सोहि क्षेत्रका विद्यार्थीहरू नै विद्यालयमा अध्ययन गर्न आउने हुन्। कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएको विद्यालय क्षेत्रमा कुलुङ र गैर कुलुङ दुबै समुदायका

मानिसहरू बसोबास गर्ने भएकाले दुवै समुदायका मानिसहरू लाभान्विक भएका छन् । यसै विषयलाई अझ गहन अध्ययन गर्न यस विषयको पाठ्यक्रम संचालित भएका विद्यालय प्रभावित क्षेत्रका लाभान्विक सङ्ख्याको विश्लेषण गर्न आवश्यक पर्दछ । लाभान्वित सङ्ख्या तालिकामा तल देखाईएको छ ।

तालिका नं. २ : कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट विद्यालय प्रभावित क्षेत्रका लाभान्वित सङ्ख्या

क्र.सं.	विद्यालयको नाम र प्रभावित क्षेत्र	कुलुङ जनसंख्या	गैर कुलुङ जनसंख्या	जम्मा
१.	श्री लक्ष्मी प्रा.वि.को प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.को लकुवा र देविगाउँ	२१०	६	२१६
२.	श्री रमिते प्रा.वि.को प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.को खानिगाउँ र मानेटार	१९८		१९८
३.	श्री संखुवा प्रा.वि. को प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.को शिभा र नागिटार	२३२	४	२३६
४.	श्री कालिका नि.मा.वि. को प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.को याचाम्खा र सापतेल	२१९	७	२२६
	जम्मा	८५९ (९८.०६ %)	१७ (१.९४ %)	८७६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७१

माथि देखाईएको तालिकामा ताम्कु गा.वि.स.को ४ वटा विद्यालय प्रभावित ९ वटा गाउँमा बसोबास गर्ने कुल ८७६ मध्ये ८५९ जना कुलुङ समुदाय वा ९८.०६% र १७ जना वा १.९४% अन्य गैर कुलुङ समुदाय लाभान्विक भएका छन् । जसमा श्री लक्ष्मी प्रा.वि.को प्रभावित क्षेत्र लकुवा र देवि गाउँ दुईवटा गाउँमा बसोबास गर्ने २१६ जना मध्ये २१० जना कुलुङ समुदायका र अन्य समुदायका ६ जनाले कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट लाभान्विक भएका छन् भने श्री रमिते प्रा.वि.को प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.का खानिगाउँ र मानेटारमा कुलुङ बाहेक अन्य समुदायका बसोबास रहेको छैन । दुईवटै गाउँका १९८ जना कुलुङ समुदाय लाभान्विक भएका छन् । श्री संखुवा प्रा.वि. प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.को शिभा, दुधेटार र नागिटार तीनवटा गाउँका जम्मा २३६ जना मध्ये २३२ जना कुलुङ समुदायका र ४ जना अन्य गैर कुलुङ समुदाय कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट लाभान्विक भएका छन् भने श्री कालिका नि.मा.वि. प्रभावित क्षेत्र ताम्कु गा.वि.स.को याचाम्खा र

सापतेल दुईवटा गाउँका जम्मा २२६ मध्ये २१९ कुलुङ समुदायका र ७ जना गैर कुलुङ समुदाय लाभान्वित भएका छन् ।

माथि देखाईएको तथ्याङ्क अनुसार कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रमबाट लाभान्वित हुने जम्मा ८७६ जना मध्ये १७ जना वा १.९४% अन्य गैर कुलुङ समुदाय र ८५९ जना वा ९८.०६% कुलुङ समुदाय रहेको पाइएको छ अर्थात लाभान्वित हुनेमा कुलुङ समुदाय अति बढि भएको देखिएको छ । यस क्षेत्रमा कुलुङ भाषिको मात्र घना बसोबास भएमा नेपाली भाषा बोल्न र बुझ्न समस्या पाइएको छ । त्यसकारण पनि यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने कुलुङ भाषिका बालबालिकाले नेपाली भाषा सहज तरिकाले बोल्ने र बुझ्ने नभएकोले समस्या भएको छ जसले गर्दा शिक्षकहरूलाई विद्यालयका नेपाली भाषामा लेखिएको अन्य किताब अध्ययन अध्यापन समस्य हुने गर्दछ तर सक्सोहर विषय कुलुङ भाषामा नै भएको कारण बालबालिकालाई अध्ययन अध्यापन सजिलो भएको छ । जसले गर्दा कुलुङ विद्यालयमा विद्यार्थी अनुकूलन हुन नसकेर विद्यालय नजाने वा बिचमा नै विद्यालय आउन छोड्ने जस्ता कार्यमा सुधार भएको पाईन्छ ।

४.१.२ कुलुङ भाषाको पाठ्यपुस्तकको प्रयोग

पाठ्यपुस्तकको सम्पूर्ण विषयवस्तु महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले यसको हिफाजत गर्न अति जरुरी हुन्छ । विद्यालयका तल्लो कक्षा १, २ र ३ का विद्यार्थीको उमेर कलिलो भएका कारण पाठ्यपुस्तकको सुरक्षा गर्नुपर्दछ भन्ने थाहा हुँदैन । पाठ्यपुस्तकको सुरक्षाको प्रमुख तरिका नै गाताको प्रयोग हो । गाताको प्रयोग नगरिएमा पुस्तक च्यातिने भएकाले विद्यार्थीलाई पाठ्यक्रम अनुसार अध्ययन अध्यापन गराउन गाह्रो हुन्छ । यसै विषयलाई अझ गहन अध्ययन गर्नका लागि छनौटमा परेका विद्यालयका विद्यार्थीले सक्सोहर पुस्तकको संरक्षण गर्न के कतिले गाताको प्रयोगमा गरेका छन् । यस आवस्थालाई तल तालिका देखाइएको छ ।

तालिका ३: सक्सोहर पुस्तकको संरक्षण गर्न गाताको प्रयोगमा गर्ने विद्यार्थी विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम, ठेगाना	पुस्तक पाउने विद्यार्थी संख्या	सक्सोहर पुस्तकमा गाता प्रयोग गर्ने संख्या	प्रयोग नगर्ने संख्या
१.	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	३२	१० (३१.२५%)	२२ (६८.७५%)
२.	श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	२४	६ (२५%)	१८ (७५%)
३.	श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	० (२ ओटा शिक्षक मात्र)		

४.	श्रीकालिकानि.मा.वि., याचाम्खा	४१	९ (२१.९५%)	३२ (७८.०५%)
	जम्मा	९७	२५ (२५.७७%)	७२ (७४.२३%)

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७१

माथिको तथ्याङ्क हेर्दा छनौटमा परेका ४ वटा विद्यालय मध्ये सबभन्दा धेरै विद्यार्थी श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवाका कुलुङ भाषाको पुस्तक सक्सोहर प्राप्त गरेका ३२ जना मध्ये १० जनाले वा ३१.२५% विद्यार्थीले सक्सोहर पुस्तकमा गाताको प्रयोग गरेका र बाँकि २२ जना वा ६८.७५% ले प्रयोग गरेका छैनन् भने सबभन्दा थोरै श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खाका पुस्तक पाउने ४१ जना मध्ये ९ जना वा २१.९५% गाताको प्रयोग गरेका छन् भने ३२ जना वा ७८.०५% ले गाताको प्रयोग गरेका छैनन् । श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँका सक्सोहर पुस्तक पाउने २४ जना मध्ये ६ जनाले वा २५% ले पुस्तकमा गाता प्रयोग गरेका छन् भने श्री संखुवा प्रा.वि., शिभाका कुनै पनि विद्यार्थीले पुस्तक प्राप्त गरेका छैनन् तर अध्यापन कार्यका लागि २ वटा मात्र पुस्तक शिक्षकको हातमा रहेको छ । सक्सोहर पुस्तक पाउने जम्मा ९७ जना मध्ये २५ जना वा २५.७७% बाहिरी आवरणमा गाताको प्रयोग गरेको र बाँकि ७२ जना वा ७४.२३% ले गाता प्रयोग नगरेको अवस्था पाइएको छ ।

माथिको तथ्याङ्क विश्लेषणमा अत्याधिक विद्यार्थीले पुस्तक पाएर पनि गाताको प्रयोग भएको छैन । विद्यार्थीले पुस्तक पाएर पनि किन गाताको प्रयोग नगरिएको भन्नेबारे विद्यार्थी, विषय शिक्षक, अभिभावकसँग अनुसूची ७, ९ र ११ प्रश्नावली गर्दा अभिभावकको हेलचेक्रयाई, गरिबी, अज्ञानता रहेको पाइएको छ तर केहि विद्यार्थीले ढिलो पुस्तक प्राप्त गरेर पनि सक्सोहर पुस्तकमा गाता प्रयोग गर्नेको संख्यालाई विश्लेषण गर्दा पुस्तक प्राप्त गर्ने विद्यार्थीले गाता लगाएर सुरक्षा गर्ने काम सन्तोषजनक नै रहेको पाइएको छ ।

४.१.३. कुलुङ भाषा शिक्षणको लागि जनशक्तिको व्यवस्थापन

कुनै पनि काम गर्न विशेष ज्ञान वा सीपको आवश्यकता पर्दछ । विद्यार्थीको उमेर, रुची, क्षमता र दक्षतालाई आधार मानेर शिक्षण गर्दा पाठ्यक्रमको उद्देश्य र सिकाइ उपलब्धी पनि राम्रो हुन्छ । मातृभाषा शिक्षा भित्र पनि विभिन्न प्रकृतिका विषयवस्तुहरू समावेश हुन्छन् । शीर्षकले ती सम्पूर्ण पक्षको बारेमा जानकारी राख्नु पर्ने हुन्छ । शिक्षा ऐन २०२८ संशोधित २०५८ तथा शिक्षा नियमावली २०५९ को परिच्छेद १३ मा तालिम तथा प्रशिक्षण सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । जसमा मन्त्रालयले शिक्षक तथा मन्त्रालय अन्तरगतका कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गर्नको लागि तालिम

प्रदान गर्न, प्रशिक्षण दिने र शैक्षिक जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन गर्ने विषय उल्लेख छ ।

शिक्षण कार्यलाई प्रभावपार्ने विषय शिक्षकको शैक्षिक योग्यता र तालिम नै हो । शैक्षिक योग्यता कम भएका र तालिम अप्राप्त शिक्षकले विद्यार्थीलाई दक्ष तरिकाले बालमैत्रि शिक्षा दिन सक्दैन । शिक्षण कला अनुसार विद्यार्थीले सिक्न सक्दछ । यदि योग्यता र तालिम प्राप्त दक्ष शिक्षकले विद्यार्थीलाई विभिन्न शिक्षणकला प्रयोग गरेर शिक्षण कला प्रयोग गर्न सक्दछ । कलात्मक शिक्षण सिकाइ कृयाकलाप भए मात्र विद्यार्थीलाई सन्तुष्टपूर्ण शिक्षा दिन सक्दछ । कलात्मक शिक्षणका लागि शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत विद्यालयमा अध्यापन गराउने शिक्षकको क्षमता वृद्धि गर्नका लागि तालिमको व्यवस्था गर्दछ । सोहि अनुसार नमूना छनौटमा परेको विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षकहरूको योग्यता निम्नानुसार रहेको पाइएको छ ।

तालिका नं. ४ : कुलुड भाषाका विषय शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिम विवरण

शिक्षकको नाम	विद्यालयको नाम	विषय योग्यता	तालिम अनुभव	तालिम किसिम
श्री धनकुविर कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	प्रमाण पत्र	१ महिने	पुनर्ताजकी तालिम
श्री दौलत कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	एस.एल.सी.	३ महिने	
श्रीमति सुस्मा कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	एस.एल.सी.	१ महिने	पुनर्ताजकी तालिम
श्री गंगानाथ कुलुड	श्रीकालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	स्नातक	१ महिने	पुनर्ताजकी तालिम
श्री सन्त कुलुड	श्रीकालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	एस.एल.सी.	१ महिने	पुनर्ताजकी तालिम

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७१

माथिको तालिकाबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि चारवटा विद्यालय मध्ये श्रीकालिका नि.मा.वि., याचाम्खामा मात्र मातृभाषा विषय शिक्षकका लागि आवश्यक दरबन्दी भएको र बाँकि अन्य विद्यालयमा आवश्यक विषय शिक्षक नहुँदा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा समस्या देखिन्छ । विषय शिक्षक कुलुड समुदायको भएता पनि भाषिक दक्षताको अभाव भएको कारण अध्यापनमा कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम उपलब्धि तरिकाले कार्यान्वयन गर्न सकिएको छैन ।

त्यसैगरी शिक्षक तालिमका सम्बन्धमा छनौटमा परेका प्र.अ. र शिक्षकाहरूलाई (अनुसूची ७ र ९ प्रश्नावली अनुसार) कस्ता तालिम लिनु भएको छ भनि प्रश्न गर्दा उनीहरूका अनुसार तालिमको

कुनै विशेष योजना नलिएपनि प्रायः सबै शिक्षकहरूले जिल्ला शिक्षाकार्यालयबाट पुर्नताजकी सम्बन्धी १ महिने र तालिम लिइएको पाइएको छ । शैक्षिक तालिम केन्द्र, जि.शि.का. र श्रोत केन्द्रबाट मातृभाषा विषय शिक्षकको लागि अति आवश्यक बहुभाषा शिक्षण तालिम कुनै पनि तालिमहरू प्राप्त नभएको अवस्था रहेको पाइएको छ ।

प्राथमिक तहमा अध्यापन गराउन कम्तिमा पनि शिक्षा सङ्कायबाट प्रमाणपत्र वा सो सरहको तालिम वा १० महिने क्षमता अभिवृद्धि तालिम लिएको हुनुपर्ने छ । तर अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा मातृभाषा अध्यापन गरेको शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यताको अनुपातमा सो अनुपातमा न्युन देखिएको पाइएको छ । समयसापेक्ष बालमैत्री शिक्षा प्रणाली सम्बन्धि कुनै पनि तालिम लिने अवसर रहेको छैन । यसरी कम तालिमप्राप्त शिक्षकले अध्यापन गराएको सिकाइ दिगो र उपलब्धिमूलक नहुन सक्दछ । कम तालिमप्राप्त शिक्षकबाट शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्री प्रयोग ज्ञान, बालमनोविज्ञान सम्बन्धि ज्ञान, बालमैत्रीपूर्ण शिक्षणको ज्ञान पनि कम हुन्छ जसले गर्दा प्रभावकारी शिक्षण हुँदैन फलस्वरूप अध्ययन अध्यापन कृयाकलाममा नकरात्मक असर पुग्दछ ।

जिल्ला शिक्षा कार्यलयले विद्यालयमा स्थानीय भाषा जानेका शिक्षक नियुक्ति गर्न सकेको पाइन्दैन । ऐच्छिक विषय सक्सोह अध्यापन गर्नका लागि विद्यालयले स्थानीय स्रोत संकलन गरेर निजी स्रोतमा शिक्षक नियुक्ति गरेका छन् । विद्यालयमा निजी शिक्षक तलब भत्ता, विद्यालय भवन मर्मत, चर्पी निर्माण लगायतका आवश्यक विषय व्यवस्थापन गर्नका लागि सरकारी तथा गैर सरकारी निकायले आर्थिक संकलन गरेको अवस्था पाइएको छ । छनौटमा विद्यालयमा रहेका स्थानीय कुलुड भाषाको विषय शिक्षक विवरण तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ५: कुलुड भाषाको विषय शिक्षकको विवरण

क्र.सं.	शिक्षकको नाम	विद्यालयको नाम	दरबन्दी	स्रोत
१.	श्री धनकुविर कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	प्रा.वि. अस्थायी	निजी स्रोत
२.	श्री दौलत कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	प्रा.वि. स्थायी	सरकारी स्रोत
३.	श्रीमति सुस्मा कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	प्रा.वि. अस्थायी	निजी स्रोत
४.	श्री गंगानाथ कुलुड	श्रीकालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	प्रा.वि. अस्थायी	निजी स्रोत
५.	श्री सन्त कुलुड	श्रीकालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	प्रा.वि. अस्थायी	निजी स्रोत

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७१

माथिको विवरणलाई विश्लेषण गर्दा श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँका शिक्षक श्री दौलत कुलुङ बाहेक अन्य बाँकि रहेका विद्यालयमा निजि स्रोतका शिक्षक नियुक्ति गरी विद्यालयमा सक्सोहर अध्यापन गराएको पाइएको छ ।

निजि स्रोत आफैमा अति अस्थायी स्रोत हो । प्रत्येक बर्ष निजि स्रोत नियमित हुन सक्दैन । विद्यालयमा अस्थायी स्रोतको भरमा शिक्षक नियुक्ति गरिएमा यो दिगो कार्य हुँदैन । यसले निरन्तरता पाउँछ, भन्ने विश्वास हुँदैन । दाताले स्रोत दिन चाहेन वा छोडेमा उक्त स्रोतबाट तलव भत्ता दिइएको शिक्षकलाई विद्यालयबाट अवकाश दिनुपर्ने बाध्यता हुन्छ । विद्यालयको यो एउटा जटिल अवस्था हो जसले विद्यालयमा स्थानीय कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम अनुसारको शिक्षण नियमित हुन अप्ठ्यारो बनाएको छ ।

४.१.४. पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा आर्थिक स्रोत परिचालन

विद्यालयमा स्थानीय कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्नका लागि स्थानीय निकायमा रहेका सरकारी तथा गैर सरकारी कार्यलयबाट आर्थिक संकलन गरिएको छ । आर्थिक संकलनका लागि विभिन्न निकायबाट प्राप्त विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ६: श्री लक्ष्मी प्रा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोगी संस्थाको नाम	उद्देश्य	नगद
१.	ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलय	शिक्षक तलव, भत्ता सुविधा	रु. ५५,००००
२.	हरियाली सा.व.उ.स.	शिक्षक तलव, भत्ता सुविधा	रु. ३६,०००
३.	जि.शि.का.	प्रशासनिक खर्च	रु. ६५,०००
४.	जि.वि.स.कार्यलय	भवन मर्मत	रु. ५२,०००
५.	हिमालय नेचुरल फाउन्डेसन	चर्पी	रु. ३१,०००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको विवरणलाई हेर्दा शिक्षकको तलव भत्ताको लागि ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलयबाट यस आर्थिक बर्षमा रु.५५,००० र हरियाली सा.व.उ.स.ले रु. ३६,००० शिक्षक तलव, भत्ता सुविधाका लागि सहयोग प्रदान गरेको छ । जि.शि.का.बाट प्रशासनिक खर्च वापत रु. ६५,०००, जि.वि.स.कार्यलयबाट भवन मर्मतका लागि रु. ५२,००० र गैर सरकारी संस्था हिमालय नेचुरल

फाउन्डेशनले तल्लो कक्षाको विद्यार्थीमा बालमैत्रि कक्षा संचालनमा चर्पी निर्माण गर्न रु. ३१,००० आर्थिक सहयोग गरेको पाइएको छ ।

तालिका ७: श्री रमिते प्रा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोगी संस्थाको नाम	उद्देश्य	नगद
१.	ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलय	शिक्षक तलव, भत्ता	रु. ४६,०००
२.	शितल सा.व.उ.स.	शिक्षक तलव, भत्ता	रु. ३६,०००
३.	हिमालय नेचुरल फाउन्डेसन	चर्पी मर्मत	रु. ३१,०००
४.	जि.वि.स.कार्यलय	विद्यालय भवन मर्मत	रु. २५,०००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको विवरणलाई हेर्दा शिक्षकको तलव भत्ताको लागि ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलयबाट यस आर्थिक वर्षमा रु. ४६,००० र शितल सा.व.उ.स.ले रु. ३६,००० प्रदान गरेको छ । गैर सरकारी संस्था हिमालय नेचुरल फाउन्डेशनले तल्लो कक्षाको विद्यार्थीमा बालमैत्रि कक्षा संचालनमा चर्पी निर्माण गर्न रु. ३१,००० र भवन निर्माण गर्नका लागि जि.वि.स.कार्यलयबाट रु. २५,००० आर्थिक सहयोग गरेको पाइएको छ ।

तालिका ८: श्री संखुवा प्रा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोगी संस्थाको नाम	उद्देश्य	नगद
१.	ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलय	शिक्षक तलव, भत्ता	रु. ४६,०००
२.	संखुवा सा.व.उ.स.	शिक्षक तलव, भत्ता	रु. ३६,०००
३.	हिमालय नेचुरल फाउन्डेसन	चर्पी	रु. ३०,०००
४.	ईको हिमाल, नेपाल	प्रशासनिक खर्च	रु. ७२,०००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको विवरणलाई हेर्दा संखुवा प्रा.वि.का शिक्षकको तलव भत्ताको लागि ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलयबाट यस आर्थिक वर्षमा रु. ४६,००० र संखुवा सा.व.उ.स.ले रु. ३६,००० प्रदान गरेको छ । गैर सरकारी संस्था हिमालय नेचुरल फाउन्डेशनले तल्लो कक्षाको विद्यार्थीमा बालमैत्रि कक्षा संचालनमा चर्पी निर्माण गर्न रु. ३०,००० र ईको हिमाल, नेपालले प्रशासनिक खर्च वापत रु. ७२,००० आर्थिक सहयोग गरेको पाइएको छ ।

तालिका ९: श्री कालिका नि.मा.वि.मा प्राप्त आर्थिक सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोगी संस्थाको नाम	उद्देश्य	नगद
१.	ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलय	शिक्षक तलव, भत्ता	रु. ४६,०००
२.	शितल सा.व.उ.स.	भवन मर्मत	रु. ६५,०००
३.	हिमालय नेचुरल फाउन्डेसन	चर्पी	रु. ३०,०००
४.	जि.वि.स.को कार्यलय	भवन मर्मत	रु. २५,०००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको विवरणलाई हेर्दा संखुवा प्रा.वि.का शिक्षकको तलव भत्ताको लागि ताम्कु गा.वि.स.को कार्यलयबाट यस आर्थिक वर्षमा रु. ४६,००० र शितल सा.व.उ.स.ले रु. ६५,००० प्रदान गरेको छ । गैर सरकारी संस्था हिमालय नेचुरल फाउन्डेसनले तल्लो कक्षाको विद्यार्थीमा बालमैत्रि कक्षा संचालनमा चर्पी निर्माण गर्न रु. ३०,००० र जि.शि.का. भवन मर्मत गर्नका लागि रु. २५,००० आर्थिक सहयोग गरेको पाइएको छ ।

माथिका चारवटा विद्यालयमा देखिएको आर्थिक विवरण विश्लेषण गर्दा विद्यालयमा कुलुड भाषाको विषय अध्यापन गराउने शिक्षकलाई तलव भत्ताका लागि निजि स्रोतबाट संचालन भएको पाइएको छ । निजि स्रोतका शिक्षकलाई तलव भत्ताका लागि प्राप्त रकमले अपुग हुने देखिएको छ ।

४.१.५. कुलुड भाषा शिक्षणको लागि शैक्षिक सामग्रीको आवस्था

शैक्षिक सामग्रीको सन्दर्भमा पनि शिक्षा ऐन तथा नियामावलीमा कुनै पनि प्रावधान छैन । तर शिक्षणको क्रममा विषयवस्तु अनुसारका श्रव्यदृश्य तथा मूर्त सामग्रीको प्रयोग गरेर शिक्षण गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ । कुलुड मातृभाषा शिक्षामा खासगरी कुलुड जातिका भाषा धर्म, संस्कृति प्रथा तथा परम्पराहरू समावेश गरी पाठ्यक्रम तयार गरिएका छन् । खासगरी यसमा भन्नुपर्दा कुलुड जातिका विभिन्न ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरूका फोटो, ढोल, संस्कृति जनाउने हातहतियार, बाजा, भेषभुषा, पहिरनका फोटोहरू, चित्र यस भित्र समावेश हुने सामग्रीहरू हुन् ।

यस अध्ययनमा नमूना विद्यालयमा अवलोकन र शिक्षकसँगको छोटो अर्न्तवार्ता पछि सामग्रीहरू ४ किसिमबाट संकलन भएको पाइएको छ जसमध्ये शिक्षक आफैले तयार गर्ने, केही विद्यालयले उपलब्ध गराइदिने, कतिपय विद्यार्थीले तयार गर्ने र संघसंस्थाले पोष्टर उपलब्ध गराइदिने गरेको पाइएको छ । संकलित शैक्षिक सामग्रीको विवरण तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १०: विद्यालयहरूमा संकलित शैक्षिक सामग्रीको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शिक्षक आफैले तयार गरेका	विद्यालयले उपलब्ध गराएका	विद्यार्थी आफैले तयार गरेका	संघसंस्थाले उपलब्ध गराएको	जम्मा
१.	श्री लक्ष्मी प्रा.वि.	७ वटा	११ वटा	२२ वटा	४ वटा	४४ वटा
२.	श्री रमिते प्रा.वि.	३ वटा	४ वटा	५ वटा	३ वटा	१५ वटा
३.	श्री संखुवा प्रा.वि.	२१ वटा	५ वटा	३३ वटा	२ वटा	६१ वटा
४.	श्रीकालिका नि.मा.वि.	७ वटा	६ वटा	१५ वटा	५ वटा	३३ वटा
	जम्मा					१५३ वटा

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिका हेर्दा विद्यार्थीको अभिभावकको सहभागिता नभएको कारण यस शिक्षण कार्यमा कम चासो भएको बुझिएको छ। अभिभावकको चासो कम भएमा विद्यार्थीको सिकाइकार्य प्रति चासो नभएको बुझिन्छ जसले गर्दा सिकाइकार्यमा नकरात्मक असर हुन्छ। सबभन्दा बढि शैक्षिक सामग्री विद्यार्थीले निर्माण गरेको देखिएको छ भने सबभन्दा कम संघसंस्थाले उपलब्ध गराएको रहेछ। शैक्षिक सामग्री निर्माण कार्यमा विद्यार्थी सहभागिता बढि भएका कारण शिक्षकको राम्रो भूमिका बुझिन्छ। विभिन्न संघसंस्थाले थोरै भएपनि शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराएकोले गर्दा विभिन्न संघसंस्थालाई ताम्कु गा.वि.स.मा कुलुड भाषामा अध्यापन रहेको जानकारी भएको पाइएको छ।

ताम्कु गा.वि.स.का ४ वटै विद्यालयमा अध्ययन गर्नेक्रममा विद्यालय भित्र प्रवेश गर्दा कुलुड भाषाको सक्सोहर शिक्षण गर्दा आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्री रहेको पाइएको जसलाई तल तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका नं. ११: शैक्षिक सामग्रीको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम विवरण	श्री लक्ष्मी प्रा.वि.	श्री रमिते प्रा.वि.	श्री संखुवा प्रा.वि.	कालिका नि.मा.वि.	जम्मा
१.	गोजि तालिका	३ वटा	२ वटा	३ वटा	३ वटा	११ वटा
२.	जातिय पहिरन	१ वटा	१ वटा	२ वटा	३ वटा	७ वटा
३.	कुलुङ सम्बन्धि पुस्तक	२१ वटा	५ वटा	४० वटा	२ वटा	६८ वटा
४.	ढोल, भ्याम्टा	३ वटा	१ वटा	२ वटा	२ वटा	८ वटा
५.	पहिरन गहना	३ वटा	१ वटा	२ वटा	२ वटा	८ वटा
६.	कुलुङ समुदायले प्रयोग गर्ने हतियार	१ वटा	१ वटा	२ वटा	३ वटा	७ वटा
७.	संस्कारमा प्रयोग हुने जनावरको चित्र	२ वटा	१ वटा	२ वटा	४ वटा	९ वटा
८.	कुलुङ पहिरन भएका कुलुङ समुदायका चित्र	१ वटा		२ वटा	३ वटा	६ वटा
९.	कुलुङ संस्कार गरिएका चित्र	३ वटा		२ वटा	३ वटा	८ वटा
१०.	कुलुङ संस्कारमा प्रयोग हुने अन्न	१ वटा	१ वटा	२ वटा	२ वटा	६ वटा
११.	कुलुङले प्रयोग गर्ने जडिबुटि	५ वटा	२ वटा	२ वटा	६ वटा	१५ वटा
	जम्मा	४४ वटा	१५ वटा	६१ वटा	३३ वटा	१५३ वटा

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७१

माथि उल्लेखित विवरणलाई हर्दा विद्यार्थीबाट निर्मित शैक्षिक सामग्री सबैभन्दा बढि देखिएको छ भने सबैभन्दा कमि संघसंस्थाले उपलब्ध गराएको रहेको छ । यसबाट विद्यालयमा शिक्षण सिकाई कृयाकलापमा विद्यार्थीको सहभागिता बढि रहेको छ भन्ने प्रमाणित गर्दछ भने सरोकारवाला संघसंस्थाको सहभागिता कमि रहेको पाईन्छ । कक्षामा शिक्षण गर्दा पनि पाठानुरूप सामग्री प्रयोग न्युनरूपमा प्रयोग गरेको पाइयो । प्रत्येक विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री र सन्दर्भ सामग्रीको प्रयोगबारे अध्ययन गरेर तलका तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. १२: विद्यालयमा प्रयोग गरिएका शैक्षिक सामग्री र सन्दर्भ सामग्रीको प्रयोग

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग	सन्दर्भ सामग्रीको प्रयोग
१.	श्री लक्ष्मी प्रा.वि.	कहिलेकहीं मात्र प्रयोग	व्यवस्था नरहेको
२.	श्री रमिते प्रा.वि.	कहिलेकहीं मात्र प्रयोग	यसबारे थाहा छैन
३.	श्री संखुवा प्रा.वि.	कहिलेकहीं मात्र प्रयोग	व्यवस्था नरहेको
४.	श्री कालिका नि.मा.वि.	कहिलेकहीं मात्र प्रयोग	व्यवस्था नरहेको

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

शैक्षिक सामग्रीहरू विद्यालयमै निर्मित भएपनि शिक्षणको क्रममा कहिलेकहीं मात्र प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको छ। पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गर्नका लागि कुनै पनि सहायक तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको व्यवस्था नै नरहेको पाइन्छ। पाठ्यसामग्री बिनाको सिकाई प्रभावकारी नहुन सक्छ, त्यसैले पाठ्यक्रममा उल्लेखित पाठ्यवस्तु अनुसार आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृति, परम्परा, मूल्यमान्यतालाई उजागर गर्ने किसिमको सामग्री निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ।

४.१.६. कुलुङ भाषा शिक्षणको लागि भौतिक पूर्वाधार आवस्था

शिक्षा नियमावली २०५९ को परिच्छेद दुई अर्न्तगत विद्यालय खोल्ने तथा स्वीकृतिसम्बन्धि व्यवस्था ४ नम्बरमा उल्लेखित प्रावधान अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा प्रत्येक कक्षामा सामान्यतया तराई क्षेत्रमा ५० जना, पहाडी क्षेत्रमा ४५ जना, हिमाली क्षेत्रमा ४० जना हुनुपर्दछ।

भौतिक श्रोतहरूले शिक्षण सिकाई प्रकृत्यामा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन्। विद्यालयमा जति बढी भौतिक श्रोत तथा साधनहरू हुन्छन् त्यति त्यस विद्यालयको शिक्षण सिकाई प्रकृत्या प्रभावकारी र मजबुत हुन्छ। शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ४ (क) सँग सम्बन्धित विद्यालय खोल्नका लागि चाहिने पूर्वाधारहरू उपशीर्षकमा कक्षा कोठाहरू सामान्यतय ९ फिट उचाइको र घाम तथा पानीबाट बचाउ हुने कक्षागत क्षेत्रफलप्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्गमिटरभन्दा बढी र १.०० हुनुपर्ने, कक्षा कोठामा हावाको प्रवाह, प्रकाशको व्यवस्था, विद्यार्थी संख्याको आधारमा फर्निचरको व्यवस्था, खानेपानीको प्रवन्ध, छात्रछात्राको लागि अलग अलग सौचालय, पचास जना विद्यार्थीका लागि एक कम्पार्टमेन्ट तथा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिकासहितको एक विद्यार्थी बराबर दुईप्रतिको दरले पुस्तक उपलब्ध भएको पुस्तकालय खेलमैदान शैक्षिक सामग्रीहरू कालोपाटी, नक्सा,

ग्लोब तथा विज्ञान सामग्री हनुपर्दछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ । शिक्षा नियामावली अनुसार तुलना गर्नका लागि छनौटमा परेका ४ वटा विद्यालयका भौतिक पूर्वाधारलाई तालिकामा तल देखाइएको छ ।

तालिका १३: विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार विवरण तालिका

क्र.सं.	विद्यालयको नाम भौतिक पूर्वाधार	श्री लक्ष्मी प्रा.वि. लकुवा	श्री रमिते प्रा.वि. खानिगाउँ	श्री संखुवा प्रा.वि. शिभा	श्री कालिका नि.मा.वि.,याचाम्खा
१.	टेबल	३ वटा	२ वटा	२ वटा	४ वटा
२.	फुटबल, भलिबल	२ वटा	छैन	१ वटा	२ वटा
३.	कुर्सी	११ वटा	११ वटा	९ वटा	१९ वटा
४.	कोठा	७ वटा	५ वटा	६ वटा	९ वटा
५.	सौचालय	२ वटा	१ वटा (सामान्य)	१ वटा	२ वटा
६.	दराज	३ वटा	१ वटा	२ वटा	३ वटा
७.	धारा	२ वटा	१ वटा	१ वटा	२ वटा
८.	कालोपाटी	७ वटा	५ वटा (सामान्य)	६ वटा	८ वटा
९.	डेक्स, बेञ्च	५५ वटा	४६ वटा	४६ वटा	६५ वटा
१०.	जमिन	२५ रोपनी	११ रोपनी	२९ रोपनी	३८ रोपनी
११.	खेलमैदान	सामान्य	छैन	सामान्य	छ
१२.	विज्ञान सामग्री	सामान्य	छैन	सामान्य	सामान्य

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

त्यसैले यी माथिका आधारमा यस अनुसन्धानको क्रममा छनौटमा परेका चारवटा विद्यालयका विषय शिक्षक तथा अवलोकन सर्वेक्षणहरुबाट विद्यालयमा उपलब्ध भौतिक श्रोतका सम्बन्धमा छलफल गर्दा उनीहरुबाट प्राप्त सूचनालाई निम्नानुसार तालिकामा राखिएको छ ।

श्री लक्ष्मी प्रा.वि.ताम्कु ७, लकुवामा मातृभाषा लगायत अन्य जुनसुकै विषयका लागि आवश्यक भौतिक श्रोतहरू सामान्य रहेको पाइएको छ । यस विद्यालयको नाममा जम्मा २५ रोपनी जमिन, बालबालिकाहरू खेलका लागि खेल मैदान, छात्र र छात्राको लागि छुट्टै सौचालय, विज्ञान प्रयोगशाला, प्रर्याप्त डेक्स, बेन्च सबैतिर एकैनास उज्यालो पर्ने कक्षाकोठा रहेको पाइयो भने श्री रमिते प्रा.वि. ताम्कु ५, खानिगाउँको विद्यालयको नाममा ११ रोपनी जमिन रहेको छ तर भर्खर मात्र स्थापना भएकोले भौतिक सुविधान केही कमजोर रहेको पाइएको छ । यस विद्यालयमा एउटा मात्र

खानेपानी धारा, एउटा अस्थाई सौचालय रहेको पाइएको छ भने खेलकुदका सामग्री पाईएन । खेल मैदानको अभाव, विज्ञान प्रयोगशालाको अभाव, कक्षाकोठा र डेक्स, बेन्चको सहि व्यवस्थापन नभएको, कालोपाटीमा चकले लेख्दा धुलो उड्ने तथा सौचालय पनि सही रुपमा व्यवस्थित नभएको पाइएको छ । विद्यालयको अभिलेखलाई व्यवस्थापन गर्नका लागि एउटा मात्र दराजको व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभाको नाममा २९ रोपनी जमिन, सामान्य खेल मैदान रहेको पाइएको छ । खेलकुदको सामग्रीको रुपमा एउटा पुरानो भलिबल रहेको र खानेपानीको लागि एउटा मात्र धारा जडान भएको साथै सौचालय एउटा मात्र रहेको पाइएको छ । श्री कालिका नि.मा.वि. ताम्कु ८, याचाम्खा भने ३८ रोपनी जमिन, कक्षाकोठा डेक्स, बेन्च, खेल मैदान तथा शिक्षण सिकाई सामग्रीको उपलब्धता भएपनि विद्यालयको तह र विद्यार्थी संख्याअनुसार सौचालय तथा खानेपानीको व्यवस्था न्यून रहेको पाइएको छ ।

यसवाट के कुराको पुष्टि हुन्छ भने छनौटमा परेका विद्यालयहरुमा विद्यमान भौतिक साधन र श्रोतहरु आवश्यकता अनुरूप भए पनि शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम विश्लेषण गर्दा विद्यालयहरु भौतिक रुपमा सवल छैनन् तथापी कुलुड मातृभाषा शिक्षणको लागि भनेर त्यस्तो छुट्टै भौतिक श्रोत र साधन निर्माण गरिएको छैन र मातृभाषा अध्यापन कार्य पनि विद्यालयमा विद्यमान भौतिक श्रोत र साधनमानै निर्भर रहेको देखिन्छ ।

४.१.७. कुलुड भाषा शिक्षणका मूल्याङ्कन विधिहरू

पाठ्यक्रमका विभिन्न तत्वहरु मध्ये एक प्रमुख तत्वको रुपमा मूल्याङ्कनलाई लिन सकिन्छ । यसको माध्यमवाट कुनैपनि कार्यक्रमको वारेमा त्यसका गुण र दोषका वारेमा थाहा पाउन, कमजोरी पत्ता लगाउन, सुधार गर्न र शिक्षण विधी कृयाकलाप, शैक्षिक सामग्री आदिको वारेमा बुझ्न र कुन-कुन पक्षको वारेमा कसरी सुधार गर्ने भन्ने वारे थाहा पाउन मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । शिक्षा ऐन २०२८ संशोधित २०५८ तथा नियमावली २०५९ परिच्छेद ८ मा उल्लेख भएअनुसार परीक्षाको संचालन र नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्थामा प्रथमिक तहका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्नको लागि प्रत्येक स्रोत केन्द्रमा परीक्षण समिति रहने छ । जसले परीक्षासम्बन्धी सम्पूर्ण काम गर्ने छ भन्ने कुरा उल्लेखित छ । विद्यालयहरुले त्यही समितिको मातहतमा रहेर आवश्यकताअनुसार वार्षिक, अर्धवार्षिक, त्रैमासिक परीक्षाहरु संचालन गर्नुपर्दछ ।

अध्ययनको क्रममा शिक्षकअनुसार निर्माणात्मक तथा निर्णयात्मक दुवै मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गरेको पाइयो । कक्षाकोठामा उद्देश्यहरु कति उपलब्धिमुलक भए वा भएन भनेर पाठको

मूल्याङ्कन लिखित वा मौखिक प्रश्न मार्फत गरिएको छ । त्यसपछि उक्त सिकाइ उपलब्धीलाई स्थायी रूपले दिमागमा राख्नका लागि गृहकार्य पनि दिएको पाइएको छ । नमूना छनौटमा परेको विद्यालयमा मूल्याङ्कन अवस्था हेर्दा सुधारात्मक मूल्याङ्कन अन्तर्गत शिक्षकले, गृहकार्य दिने गरेको पाठको अन्तमा प्रश्न उत्तर गर्ने गरेको पाइएको छ । वर्षमा तीनपटक परीक्षा लिने गरेको रहेछ । प्रथम, द्वितीय र वार्षिक परीक्षावाट पनि मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी रहेछ । यस बाहेक अतिरिक्त कृयाकलाप, घटनावृत्त, अभिलेख, अवलोकनवाट मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइएको छ । एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा, त्रैमासिक परीक्षा, अन्तिम परीक्षा, कक्षाकार्य, गृहकार्य, प्रयोगात्मक कार्य अन्यकार्यवाट मूल्याङ्कन गर्ने गरेको स्थलगत अध्ययनवाट प्राप्त भएको छ ।

कक्षा १-३ का विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन सञ्चित अभिलेख तथा घटनावृत्त अभिलेख राख्ने गरेको पाइएको छ । त्यसको साथसाथै अतिरिक्त क्रियाकलाप मार्फत आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउने गरेको पाइएको छ । कक्षा अवलोकन, विद्यार्थी लक्षित समूह छलफल तथा शिक्षक र प्र.अ. अन्तर्वार्ता र स्थलगत सर्वेक्षणवाट प्राप्त जानकारीअनुसार कुलुङ मातृभाषा विषयको मूल्याङ्कन प्रकृत्यामा प्राथमिक तहमा निर्माणात्मक वा सुधारात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको सिकाइलाई सुनिश्चित गरिएको पाइएको छ । निर्माणत्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाइ स्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक पटक सिकाइ अवसर प्रदान गरिएको पाइएको छ । कक्षा १-३ का विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका (प्रगति विवरण) फायल राखिएको छ । कार्यसञ्चयिका (प्रगति विवरण) फायललाई विद्यार्थीको कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, उपलब्धि परीक्षा, विद्यार्थीमा आएको व्यवहारिक परिवर्तन, अवलोकन र हाजिरी माध्यमले अध्यावधिक गरिएको पाइएको छ । विद्यालयमा पठन पाठन भएका विषयवस्तु र विद्यार्थीका उपलब्धिका बारेमा प्रत्येक महिनामा अभिभावकलाई जानकारी पठाउने व्यवस्था गरी कार्यसञ्चयिकामा त्यसको अभिलेख उल्लेख गरिएको पाइएको छ । यसमा गृहकार्यलाई अनिवार्य नगरि कक्षा कार्य मै बढि जोड दिएको पाइएको छ । १-३ मा निर्माणात्मक पद्धतिका आधारमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरी उदार कक्षोन्नतिनीति लागू गरेको पाइएको छ । उदार कक्षोन्नति मुख्य ध्येय शैक्षिक सत्रभरिको शिक्षणसिकाइ कृयाकलापमा सरिक भइसकेको विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहन स्वरुप उनीहरूकै व्यवहार परिवर्तनलाई आधार मानी कक्षोन्नति गरिएको पाइएको छ । विद्यालयमा अति कम उपस्थिति भएका र न्यूनतम सिकाइउपलब्धि हासिल नगरेका विद्यार्थीहरूका लागि पुनः सिक्ने अवसर दिने सम्बन्धित शिक्षक, अभिभावक र प्रधानाध्यापकको निर्णयवाट कक्षोन्नति गर्न सकिने छ । कक्षा १-३ मा विद्यार्थीले गरेको प्रगतिका आधारमा

उनीहरूलाई “क” देखि “ग” श्रेणीमा वर्गीकरण गरेको पाइएको छ र यो पाठ्यक्रम लागू भएको पाँच वर्ष पूरा भएपछि तहगत उद्देश्यका आधारमा विद्यार्थीको उपलब्धि मूल्याङ्कन गरी शिक्षाको गुणस्तरको लेखाजोखा भएको पाइएको छ ।

४.१.८. कुलुङ भाषा शिक्षणका मुख्य विषयवस्तुहरू

कुलुङ भाषा लामो साहित्यिक लेखनको इतिहास भएको भाषा हो । यस भाषाको औपचारिक शिक्षाको इतिहास पनि लामो रहेको छ तर नेपालमा भने २०४७ सालमा जारी गरिएको संविधानले नेपालको बहुभाषिक यर्थाथतालाई स्वीकार गर्दै नेपालका प्रत्येक समुदायले प्राथमिक तहसम्म मातृभाषामा पठन पाठन गर्न सक्ने अवसर प्राप्त गरे । यसै आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरले कुलुङ भाषाको ऐच्छिक विषयको रूपमा पठनपाठनका लागि २०६८ सालमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्‍यो र वि.स. २०६९ सालदेखि कुलुङ भाषामा ऐच्छिक विषय पठनपाठनको सुरुवात भएको रहेछ । विद्यालय तहको प्रारम्भिक कक्षादेखि ऐच्छिक रूपमा पढिल्लो समयमा माध्यमको रूपमा पठनपाठन हुने यस विषयलाई प्रभावकारी एवम् व्यवहारिक ढंगले शिक्षण गर्न आवश्यक हुन्छ । यस सक्सोहर ऐच्छिक विषयका रूपमा अध्ययन अध्यापन गराउनुको मुख्य उद्देश्य भनेको साहित्यका विभिन्न विधाका रचनाका र श्रृजनात्मक क्षमताको विकास नै हो । विद्यालय तहमा कुलुङ भाषा शिक्षणको मूल लक्ष्य भाषिक दक्षता अभिवृद्धि गर्नुका साथै अन्य विषयको पठनपाठनको माध्यमलाई सहयोग गरी बोध र अभिव्यक्तिको विकास गर्नु रहेको छ । उपयुक्त कुराहरूलाई सुदृढ तुल्याउन पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, उपयोगी एवम् व्यवहारमूलक बनाउने प्रयास गरिएको छ । उद्देश्यहरूलाई सीपगत ढाँचामा निर्धारण गरिएको छ । उपयुक्त पाठ्यवस्तु छनोट एवम् स्तरणमा ख्याल राखिएको छ । विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको छ । विशिष्ट उद्देश्यलाई सीप र विधासँग एकिकृत गरी विस्तृतीकरण गरिएको छ । भाषाको पुरक रूपमा भाषा तत्व/व्याकरणलाई समावेश गरिएको छ । शिक्षण प्रक्रियाको निर्देशन दिइएको छ । भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्वतन्त्र रचना, शब्द भण्डार जस्ता विषयवस्तु राखिएको छ । कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर (कक्षा १-३) शिक्षणका मुख्य विषयवस्तुलाई तपशिल बमोजिम तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १४: कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर शिक्षणका मुख्य विषयवस्तु

क्र.सं.	विषयवस्तु
१	क) लोक कथा ख) ऐतिहासिक कथा ग) बाल मनोवैज्ञानिक कथा
२	क) नीतिप्रधान/संस्कृतिप्रधान ख) प्रकृतिप्रधान/समाजप्रधान
३	राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क) ऐतिहासिक ख) प्रेरक व्यक्तित्व ग) विचारक घ) आविष्कारक
४	वस्तुपरक र आत्मपरक क) सामाजिक ख) प्राविधिक/व्यवसायिक
५	क) वक्तृता ख) सम्वाद
६	क) घरायसी ख) निवेदन कार्यालयीय ग) निमन्त्रणा र शुभकामना
७	दैनिकी
८	शब्द वर्गको पहिचान र प्रयोग क) नाम ख) सर्वनाम ग) विशेषण घ) क्रियापद ङ) अव्यय च) काल छ) पदसंगती ज) वाक्य झ) शब्द निर्माण ञ) हिज्जे ट) शब्द भण्डार

स्रोत : कुलुड भाषा पाठ्यक्रम, २०६९, पाठ्यक्रम विकाश केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुर

माथिको सक्सोहरको विषयसूचिलाई विश्लेषण गर्दा कक्षा १-३ सम्मका बालबालिकालाई सुनाई, बोलाई र लेखाइलाई ध्यानमा राखेर अध्यापन गराउनुपर्दछ। कक्षा १-३ सम्मका बालबालिकाको उमेर ६-९ वर्षका हुन्छ। यो उमेर समूहलाई विषेशत कविता, गितमार्फत बढिभन्दा बढि प्रयोग

गरेर अध्यापन गराईनुपर्दछ तर सक्सोहरको विषयसूचिमा ऐतिहासिक, प्रेरक व्यक्तित्व, विचारक र आविष्कारक जस्ता जटिल विषयवस्तुहरूलाई समावेश गरेको पाइन्छ जुन यस तहका बालबालिकाको लागि अनुपयुक्त हुनेछ ।

४.१.९. कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमप्रति स्थानीय कुलुङ जातिको सहयोग

पाठ्यक्रमको सन्दर्भमा भाषाका प्रमुख दुईवटा पक्षहरू छन् । पहिलो पक्ष भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकास हो भने दोस्रो पक्ष पठनपाठन हो । पाठ्यक्रमको दृष्टिकोणले दोस्रो पक्ष विद्यालयको औपचारिक पठनपाठन बढी महत्वपूर्ण मानिन्छ । विद्यालयमा कुलुङ मातृभाषा पाठ्यक्रमको औपचारिक पठनपाठनका लागि विद्यालयमा स्थानीय अभिभावकहरूले गरेका अनुसन्धान कार्य पनि एक महत्वपूर्ण विषय हो । पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन सम्बन्धमा छनौटमा परेका विद्यालयमा स्थानीय अभिभावकहरूले गरेका सहयोग विवरणको विश्लेषण गर्न जरुरी देखिन्छ । यसरी विश्लेषण गर्नका लागि सबै विद्यालयमा पालैपालो गएर विवरण तयार गर्ने कार्य गरिएको छ ।

सर्वप्रथम श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवामा कक्षा १ -३ सम्मका कुलुङ भाषाको सक्सोहर विषय संचालन गर्नका लागि स्थानीय अभिभावकहरूले गरेका सहयोग विवरण तयार गर्न गरिएको छ । विवरणलाई विशिष्टीकरण गर्नका लागि सोहि विद्यालयका प्र.अ.लाई अनुरोध गरिएको थियो । प्राप्त विवरणलाई तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १५: श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवामा भौतिक सामग्री सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण (सामग्री)	परिमाण
१.	कुर्सी	२ वटा
२.	कुलुङ जातीय पहिरनका सामग्री	५ थान
३.	कुलुङ जातीय संस्कृति भल्कने चित्र	५ वटा
४.	भलिबल	१ वटा
५.	डेक्स, बेन्च	५ जोर
६.	ढोल	१ थान
७.	सिमेन्ट	४ बोरा
८.	वाँस	२० घना
९.	श्रमदान	११ जनाले ५ दिन

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७१

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्नका लागि यसै विद्यालयका प्र.अ.को सहयोग लिइएको छ । विद्यालय संचालन गर्नका लागि स्थानीय अभिभावकले आवश्यक भौतिक सहयोग गरेको पाइएको छ । विद्यालयमा रहेको अभिलेख हेर्दा अभिभावकले स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने बाँस, काठको डेक्सबेन्च, कुर्सी सहयोग गरेको छ । आर्थिकरूपमा सक्षम अभिभावकले भवन मर्मतका लागि सिमेन्ट, जातीय पहिरन, ढोल, सांस्कृतिक संस्कार भल्कने नक्सा खरिद गरेर उपलब्ध गराएका थिए । डाटामा सबभन्दा बढि श्रमदान सहयोग गर्नेको संख्या बढि पाइएको छ । आर्थिकरूपले कमजोर अभिभावकहरूले अन्य केहि पनि सहयोग गर्न नसकेका कारण विद्यालयको भौतिक निर्माण गर्दा श्रमदान गरेका पाइएको छ । विद्यालयमा कुलुड भाषामा अध्यापन भएर पहिलो पल्ट विद्यालय आउने विद्यार्थीलाई भाषिक प्रभावले विद्यालयमा आउन सहयोग मिलेको छ ।

अध्ययनका लागि छनोटमा परेका विद्यालय मध्ये अर्को विद्यालय श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउँमा पुगियो । यस विद्यालयको विवरणमा स्पष्टरूपले तयार गर्नका लागि विद्यालयका प्र.अ.ले सहयोग गनुभएको थियो । विवरणलाई तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १६ : श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउँमा भौतिक सामग्री विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण (सामग्री)	परिमाण
१.	कुलुड जातीय पहिरनका सामग्री	२ थान
२.	गुन्त्री	८ थान
३.	कुचो	१० वटा
४.	पराल	३ भारी
५.	टेबल	१ थान
६.	बाँस	२६ घना
७.	श्रमदान	९ जनाले ३ दिन

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७१

माथिको विवरणलाई हेर्दा आर्थिकरूपले सक्षम वा केही धनि अभिभावकहरूले टेबल, कुर्सी, बाँस सहयोग प्रदान गरेका पाइएको भने आर्थिकरूपले असक्षम वा गरिब अभिभावकहरूले गुन्त्री, श्रमदान, कुचो सहयोग गरेको पाइएको छ । यसलाई विश्लेषण गर्दा सम्पन्न वा गरिब जो सुकैले क्षमता अनुसार विद्यालयमा सहयोग गरेको पाइएको छ । सबै किसिमका अभिभावकहरूको सहभागिताले गर्दा विद्यालयलाई आफ्नोतर्फबाट सक्दो सहयोग गर्नुपर्दछ भन्ने धारणा रहेको पाइएको छ ।

छनोटमा परेका अर्को विद्यालय श्री संखुवा प्रा.वि., ताम्कु ६, शिभामा सर्वेक्षण गर्न पुगियो । यहाँ अन्य विद्यालय जस्तै विद्यालयका प्र.अ.को सहयोगमा विद्यालयमा भौतिक सहयोग गर्ने सहयोगदाताको विवरण टिप्ने कार्य गरियो । टिपिएका विवरण तल तालिकामा देखाइएको छ । तालिका १७: श्री संखुवा प्रा.वि., ताम्कु ६, शिभामा भौतिक सामग्री विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण (सामग्री)	परिमाण
१.	गुन्द्री	१० थान
२.	कुचो	५ थान
३.	बाँस	२० घना
४.	कुर्सी	२ थान
५.	टेबल	१ थान
६.	श्रमदान	५ जनाले ७ दिन

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिका हेर्दा ७ दिनसम्म विद्यालयलाई श्रमदान गरेको पाइएको छ । विद्यालय प्रभावित क्षेत्रका सम्पन्न र विदेशमा कार्यरतले टेबल, कुर्सी र बाँस सहयोग गरेको पाइयो भन्न आर्थिक स्थिति कमजोर भएकाले कुचो, गुन्द्री र श्रमदान गरेका पाइएको छ । प्र.अ.को भनाइअनुसार यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायमा आफ्ना बालबालिकाले माथिल्लो तह पनि सहज तरिकाले अध्ययन गर्न पाऊन् भन्ने धारणाले विद्यालयमा सहयोग जुटेको पाइएको छ ।

तालिका १८: श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खमा भौतिक सामग्री विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण (सामग्री)	परिमाण
१.	कुर्सी	५ थान
२.	कुलुङ जातीय पहिरनका सामग्री	८ थान
३.	कुलुङ जातीय संस्कृति भल्कने चित्र	५ थान
४.	भलिबल	१ थान
५.	डेक्स, बेन्च	५ जोर
६.	ढोल	२ थान
७.	गुन्द्री	९ थान
८.	बाँस	२५ घना
९.	श्रमदान	८ जनाले ५ दिन

माथि तालिका अनुसार श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवाका स्थानीय अभिभावकहरूले गरेको सहयोग बमोजिन उनीहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रिया अनुसार कुलुड मातृभाषा पठनपाठन गर्न गराउन आवश्यक छ । यसलाई प्रथमिक तहमा मात्र सीमित नराखेर उच्च शिक्षा तथा विश्वविद्यालय तहसम्म विस्तार गरिनुपर्दछ भन्ने भनाई पाइएको छ । आर्थिकरूपले सक्षम अभिभावकहरूले संयम् आफैले खरिद गरेर कुर्सी सहयोग गरेको पाइएको छ भने गरिव वा आर्थिक असक्षम अभिभावकहरूले बाँस, गुन्दी, ढोल, जातिय पहिरन र श्रमदान गरेको पाइयो ।

४.१.१०. कुलुड भाषा पाठ्यक्रमको प्रयोग

शैक्षिक वातावरणसंग सम्बन्धित शिक्षक, विद्यार्थी, पाठ्यवस्तु र शैक्षिक सामग्री आदिका बीचको योजनाबद्ध र नियन्त्रण रूपमा विद्यार्थीसम्म पुराउने काममा पाठ्यक्रमको प्रयोग हुनुपर्दछ । विद्यार्थीलाई विभिन्न किसिमको विषयवस्तुलाई शिक्षणसिकाइको प्रकृयाबाट कुलुड मातृभाषा शिक्षण गर्दा व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रदर्शनी विधिको प्रयोग गरेको पाइएको छ । यस अध्ययनमा नमूना विद्यालयमा विषय शिक्षकले खासगरी व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर र प्रदर्शनी जस्ता विधि प्रयोग गरी अध्ययापन गर्ने गरेको देखिएको छ । अभिभावकले पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा भेषभुषा र संस्कृतिसंग सम्बन्धित आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरू विद्यालयमा संकलन गरिदिएको पाइयो । पाठ्यक्रमको प्रकृतिअनुसार कुलुड जातिसँग सरोकार राख्ने ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थलको पनि पहिचानमा जोड दिइएको पाइएको छ ।

विद्यालयमा भाषिक जटिलता भएमा अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थी बीच छलफल गरेर अध्ययन अध्यापन गरेको पाइयो । विषय शिक्षकले विद्यालयमा विषयवस्तुको बारे समूहमा छलफल गराउने र सोहि विषयवस्तुमा आधारित भएर कक्षा कार्य दिने, यदि नजानेको विषय भए विद्यार्थी बीच नै छलफल गराएर समस्या समाधान गर्ने गराइएको पाइएको छ । सर्वेक्षणको बेला ग्रामिण क्षेत्र र बढी जसो खेतीपातीको समय भएकाले विद्यार्थीको उपस्थिति ६० प्रतिशत रहेको पाइएको छ । समग्रमा शिक्षण विधिका सम्बन्धमा नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा बढी जसो व्याख्यान विधिको प्रयोग भएको पाइएको छ । यसका साथै छलफल, प्रदर्शन र व्याख्यान विधि पनि प्रयोग भइरहेको पाइएको छ । आवश्यकता अनुसार नजिकमा रहेको कुलुड धार्मिक स्थल भ्रमण कार्यक्रम गरेको पाइएको छ । विद्यालयमा कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा अभिभावकको चासो त छ

खासगरी मौषमी खेतिको बेलामा विद्यालयमा बालबालिकालाई विद्यालय जान पाएनन् भने शिक्षण सिकाइमा नकारात्मक असर पर्छ भन्ने थाहा भएर पनि अभिभावकले विद्यार्थीलाई विद्यालय पठाउँदैनन् । जसले गर्दा बालि लगाउने र उठाउने बेलामा विद्यालयमा पाठ्यक्रमहरूको कार्यान्वयन प्रभावकारी नभएको पाइएको छ ।

४.१.११. कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमले समेटेका क्षेत्रहरू

विद्यालय तहमा कुलुङ भाषा शिक्षणको मूल लक्ष्य भाषिक दक्षता अभिवृद्धि गर्नुका साथै अन्य विषयको पठनपाठनको माध्यमलाई सहयोग गरी बोध र अभिव्यक्तिको विकास गर्नु रहेको छ । उपयुक्त कुराहरूलाई सुदृढ तुल्याउन पाठ्यक्रमले पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, उपयोगी एवम् व्यवहारमुलक बनाउने प्रयास गरिएको छ । उद्देश्यहरूलाई सीपगत ढाँचामा निर्धारण गरिएको छ । उपयुक्त पाठ्यवस्तु छनोट एवम् स्तरणमा ख्याल राखिएको छ । विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको छ । विशिष्ट उद्देश्यलाई सीप र विधासँग एकिकृत गरी विस्तृतीकरण गरिएको छ । भाषाको पूरक रूपमा भाषातत्व/व्याकरणलाई समावेश गरिएको छ । शिक्षण प्रक्रियाको निर्देशन दिइएको छ । भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्वतन्त्र रचना, शब्दभण्डार जस्ता विषयवस्तु राखिएको छ । भाषाको मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुनसकोस् भन्ने दृष्टिकोणले मूल्याङ्कन अंकभारको निर्देशन दिइएको छ ।

तालिका १९: कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन अंकभारको निर्देशन

क्र.सं.	विधा	विषयवस्तु	अङ्कभार
१	कथा	क) लोक कथा ख) ऐतिहासिक कथा ग) बाल मनोवैज्ञानिक कथा	१५
२	कविता	क) नीतिप्रधान/संस्कृतिप्रधान ख) प्रकृतिप्रधान/समाजप्रधान	१०
३	जीवनी	राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क) ऐतिहासिक ख) प्रेरक व्यक्तित्व ग) विचारक घ) आविष्कारक	१०
४	निबन्ध	वस्तुपरक र आत्मपरक क) सामाजिक	१०

		ख) प्राविधिक/व्यवसायिक	
५	रूपक	क) वक्तृता ख) सम्वाद	५
६	चिठी	क) घरायसी ख) निवेदन कार्यालयीय ग) निमन्त्रणा र शुभकामना	५
७	दैनिकी	दैनिकी	५
८	व्याकरण पहिचान र प्रयोग	शब्द वर्गको पहिचान र प्रयोग क) नाम ख) सर्वनाम ग) विशेषण घ) क्रियापद ङ) अव्यय च) काल छ) पदसंगती ज) वाक्य झ) शब्द निर्माण ञ) हिज्जे ट) शब्द भण्डार	४०

स्रोत : कुलुङ भाषा पाठ्यक्रम, २०६९, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुर

माथिको सूचिलाई विश्लेषण गर्दा कक्षा १-३ सम्मका बालबालिकालाई अध्यापन गराइने स्तरका पाइएता पनि केहि विषयहरूमा असमानता नरहेको पाइन्छ । व्याकरण खण्डमा बढि जोड दिएको पाइन्छ किनकी व्याकरण खण्डमा पाठ्यभार ४० विभाजन गरिएको छ तर यस कक्षामा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको उमेर ६ वर्षदेखि ९ वर्षसम्म हुन्छन् । यस उमेरका बालबालिकामा प्रमुख सुनाई र बोलाई हो जुन विषयलाई कविता वा गीतको मध्यम्ले अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ तर सक्सोहरमा कविता खण्डमा मात्र १० पाठ्यभार विभाजन गरिएको छ । कथा, निबन्ध र दैनिकी विधा साधारणतया सुहाउदिलो भएता पनि चिठ्ठी विधालाई यो उमेरमा असान्दर्भिक देखिन्छ ।

४.१.१२. कुलुङ भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारणगरेका शिक्षण सिकाइ कृयाकलापहरू

पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो । विद्यालयमा गरिने सम्पूर्ण योजना कार्यान्वयनको क्षेत्रभित्र पर्दछन् । शैक्षिक योजनाहरू नै शैक्षिक कार्यक्रमलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने एक खाका हो । योजनाले शिक्षणलाई सही मार्गदर्शन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।

नमूना छनोटमा परेका विद्यालयमा अध्ययनका क्रममा प्रत्यक्ष स्थलगत भ्रमण, अवलोकन, विषयविज्ञ तथा शिक्षकहरूसँगको अन्तर्वार्तावाट कुलुङ मातृभाषामा शिक्षण गर्नका लागि विद्यालयमा सम्पूर्ण योजना बनाइने पाइएको छैन । विद्यालयको विभिन्न कारणले यस्ता योजनाहरूको निर्माण र प्रयोग नगरेको पाइएको छ । योजना बिना कहाँ, के गर्ने थाहा हुदैन । शैक्षिक क्षेत्रमा वर्षभरिमा गरिने विभिन्न योजना हुन्छन् । विशेषगरी वार्षिक कार्ययोजना, शैक्षिक योजना, दैनिक समय तालिका, पाठयोजना जस्ता महत्वपूर्ण मानिन्छ । नमूना छनोटमा परेका विद्यालयमा हेर्दा मातृभाषा शिक्षणका लागि वार्षिक कार्ययोजना निर्माण गरी शैक्षिक योजनानुसार दैनिक समय तालिका अनुसारको दैनिक पाठयोजना भने नबनाएको पाइएको छ । शिक्षकले पढाउने पूर्व पाठको कम तयारी गरेकोले के के कुरामा ज्ञान दिने सकृयता देखिएको छ । प्रत्येक हरफहरूमा व्याख्यान विधि प्रयोग गरेको पाइएको छ ।

नमूना छनोटमा परेको विद्यालयमा अध्ययनको क्रममा शिक्षकले कक्षाकोठामा उद्देश्यहरू कति उपलब्धिमूलक भए वा भएनन् भनेर पाठबाट लिखित वा मौखिक प्रश्न मार्फत दुवै किसिमको मूल्याङ्कन विधि अपनाइएको पाइएको छ । उपलब्धि भएका शैक्षिक सामग्रीका प्रयोग विषयवस्तु अनुसार प्रयोग गरिएको छैन । त्यसपछि उक्त सिकाई उपलब्धिलाई स्थायी रूपले दिमागमा राख्नका लागि गृहकार्य पनि दिइएको पाइएको छ । विद्यार्थी उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निरन्तर निर्मात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रकृत्यालाई आवश्यकता अनुसार अवलम्बन गरेको पाइएको छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रकृत्या अन्तर्गत विद्यार्थीलाई गृहकार्य दिने, पोर्टफोलियो, आत्मा मूल्याङ्कन, सहपाठी मूल्याङ्कन, दैनिक हाजिरीलाई लिइएको छ भने आद्यवधिक परीक्षालाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिएको छ । नमूना छनोटमा परेको विद्यालयमा मूल्याङ्कनको अवस्था हेर्दा वर्षमा तीनपटक परीक्षा लिने गरेको पाइएको छ । प्रथम, द्वितीय र वार्षिक परीक्षावाट पनि मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी पाइएको छ । यस बाहेक अतिरिक्त कृत्याकलाप, घटनावृत्त, अभिलेख, अवलोकनवाट मूल्याङ्कनगर्ने गरेको पाइएको छ । एकाई परीक्षा, मासिक परीक्षा, त्रैमासिक परीक्षा, अन्तिम परीक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, प्रयोगात्मक कार्यवाट मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइएको छ ।

समग्रमा चारवटै विद्यालयमा मूल्याङ्कन परिपाटी प्राय एउटै रहेको भएतापनि शीर्षक योजना अनुसार नै मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइएको छ ।

४.१.१३. कुलुङ भाषा शिक्षणका लागि सन्दर्भ सामग्रीको उपलब्धता

कुलुङ भाषा शिक्षणका लागि आवश्यक सन्दर्भ सामग्री संकलन कार्यका लागि विभिन्न निकाय देखि यसका लागि सहयोग भएको पाइएको छ । विद्यालयमा गुणस्तरिय अध्यापन गराउनका लागि

तालिमको अति आवश्यकता पर्दछ । भन तल्लो कक्षा १, २ र ३ का विद्यार्थीको उमेर १० बर्ष भन्दा कम उमेर हुने भएकाले यस उमेर समूहका बालबालिकालाई शिक्षण गर्न चुनौतिपूर्ण कार्य हो । सरोकारवाला निकायमार्फत तालिमको कम उपलब्धता हुने भएका कारण विद्यालय आफैले शैक्षिक सामग्री र सन्दर्भ सामग्रीको संकलन गरेको पाइयो । संकलन कार्यका लागि सरकारको शिक्षा निकाय, भाषा सम्बन्धि निकाय, जातिय संस्था, भाषिक विज्ञ जस्ता सरोकारवाला संस्थाको सहयोगमा संकलन गरिएको पाइयो । आवश्यक सन्दर्भ सामग्री संकलनमा तपशिल बमोजिन तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. : कुलुड भाषा शिक्षणका लागि सन्दर्भ सामग्री

क्र.सं.	पुस्तकको नाम	लेखकको नाम	प्रकासन गर्ने संस्था
१.	प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र	नेपाल सरकार
२.	कुलुड भाषाको शब्दकोश	श्री ईन्द्र कुलुड	कुलुड गुस्खम, नेपाल
३.	तल्लो कक्षामा आमाको भुमिका	श्रीमति विष्णुकुमारी आचार्य	लेखक संयम्
४	नेपाली भाषाको शब्दकोश	श्रीधर पोखरेल	सहायत्र पब्लिसर्स
५.	कुलुड जातिको तोष पुजा	श्री दिपेन्द्र थोरेप्पा	ईको हिमाल
६.	कुलुड संस्कृतिको परिचय	श्री ईन्द्र कुलुड	कुलुड गुस्खम, नेपाल
७.	कुलुड जातिको पहिरनको चित्र	जनजाति विकास प्रतिष्ठान	लेखक संयम्
८.	मुना मासिक	भुडि पुराण	भुडि पुराण
९.	सक्सोहर	श्री नगेन्द्रकुमार कुलुड	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
१०.	बच्चालाई कसरी सुधार्ने	श्री कृष्ण दहाल	पिरामिड प्रकाशन

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिका हेर्दा सबैभन्दा बढि संघसंस्थाबाट सन्दर्भसामग्री सहयोग गरेको पाइएको छ भने केहि खरिद गरेको पाइएको छ । विद्यालयमा स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम अध्यापन गराउन बाल मनोविज्ञानको पुस्तक, सरकारको शिक्षा नितिका पाठ्यसामग्री, कुलुड संस्कृतिसंग सम्बन्धित सामग्री पनि संकलन गरेको पाइएको छ । तल्लो कक्षा अध्यापन गर्दा आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्री पनि संकलन गरेर अध्यापन गरेको पाईन्छ ।

४.२ कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रमले स्थानीय क्षेत्रमा पारेको प्रभाव

४.२.१ विद्यार्थी भर्नादरमा वृद्धि

यस ताम्कु गाविसको प्रमुख समस्याको रूपमा विद्यालय जाने उमेरका विद्यार्थीहरूले समयमै विद्यालय भर्ना नहुने र भर्ना भएका विद्यार्थीले पनि बिचमै कक्षा छोड्ने गरेको पाईन्छ। उपयुक्त उमेरमा बालबालिकाले विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना हुन नसक्दा केहि बालबालिकाले विद्यालयनै नजाने गरेको पाईन्छ। यस विषय विश्लेषण गर्न छनोटमा परेका विद्यालयमा शैक्षिक सत्र २०६९ मा स्थानीय कुलुड भाषाको सक्सोहर विषय कार्यन्वयन गराउन थालेपछि विद्यालयमा विद्यार्थी संख्यामा वृद्धि भएको पाईन्छ। विद्यालयमा कुलुड भाषाको प्रयोग भएको कारणले विद्यालय क्षेत्रका विद्यालय भर्ना उमेरका विद्यार्थीले विद्यालय आउन थालेको र अभिभावकले पनि आफ्नो विद्यार्थीलाई विद्यालय पठाउन उत्सुक भएको पाईन्छ।

यस विषयलाई अझ स्पष्ट पार्नका लागि छनोटमा परेका चार वटै विद्यालयमा कक्षा १ मा कुलुड भाषाको सक्सोहर विषय कार्यन्वयन गराउनु भन्दा अगाडिको शैक्षिक सत्र २०६८ र कार्यन्वयन गराइसकेपछि विद्यार्थी भर्नादरमा भएको तुलनात्मक विश्लेषण गर्नका लागि तपशिल तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका २१: श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवाको विद्यालय क्षेत्रका विद्यार्थी भर्नादर विवरण

शैक्षिक सत्र	विद्यालय क्षेत्रका उमेर पुगेका विद्यार्थी संख्या	विद्यालयमा भर्ना भएका	विद्यार्थी भर्नादर
२०६८	१७	११	$99/17 \times 100\% = 64.70\%$
२०६९	१६	१४	$98/16 \times 100\% = 67.50\%$
२०७०	१९	१७	$97/19 \times 100\% = 59.47\%$
२०७१	१८	१७	$97/18 \times 100\% = 58.88\%$

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका २२: श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँको विद्यार्थी भर्नादर विवरण

शैक्षिक सत्र	विद्यालय क्षेत्रका उमेर पुगेका विद्यार्थी संख्या	विद्यालयमा भर्ना भएका	विद्यार्थी भर्नादर
--------------	--	-----------------------	--------------------

२०६८	२५	१८	$१८ / २५ \times १०० \% = ७२ \%$
२०६९	२६	२४	$२४ / २६ \times १०० \% = ९२.३१ \%$
२०७०	२५	२३	$२३ / २५ \times १०० \% = ९२ \%$
२०७१	२२	२०	$२० / २२ \times १०० \% = ९०.९१ \%$

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका २३: श्री संखुवा प्रा.वि.,शिभाको विद्यार्थी भर्नादर विवरण

शैक्षिक सत्र	विद्यालय क्षेत्रका उमेर पुगेका विद्यार्थी संख्या	विद्यालयमा भर्ना भएका	विद्यार्थी भर्नादर
२०६८	२२	१७	$१७ / २२ \times १०० \% = ७७.२७ \%$
२०६९	२४	२२	$२२ / २४ \times १०० \% = ९१.६७ \%$
२०७०	२४	२१	$२१ / २४ \times १०० \% = ८७.५० \%$
२०७१	२१	२०	$२० / २१ \times १०० \% = ९५.२४ \%$

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७१

तालिका २४: श्री कालिका निमावि, याचाम्खामा विद्यार्थी भर्नादर विवरण

शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी संख्या	विद्यालयमा भर्ना भएका	विद्यार्थी भर्नादर
२०६८	३७	३०	$३० / ३७ \times १०० \% = ८१.०८ \%$
२०६९	३६	३४	$३४ / ३६ \times १०० \% = ९४.४४ \%$
२०७०	३९	३७	$३७ / ३९ \times १०० \% = ९४.६७ \%$
२०७१	३८	३७	$३७ / ३८ \times १०० \% = ९७.३७ \%$

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथि देखाइएको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ कि विद्यालयमा स्थानीय कुलुड भाषाका पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गराउन अगाडिको शैक्षिक सत्र २०६८ मा विद्यालय क्षेत्रमा रहेका विद्यालय भर्ना उमेर पुगेका श्री लक्ष्मी प्रा.वि.मा विद्यार्थी भर्नादर ६४.७०% थियो । विद्यालयमा कुलुड भाषाका पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछिका शैक्षिक सत्र २०६९ पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विद्यार्थी भर्नादर ८७.५०% पुगेको छ । यस विद्यालयमा ८७.५०% - ६४.७०% = २२.८०% सुधार भएको पाईन्छ ।

यसरी नै विद्यालय भर्ना उमेर पुगेका श्री रमिते प्रा.वि.मा विद्यार्थी भर्नादर ७२% थियो । विद्यालयमा स्थानीय कुलुड पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विद्यार्थी भर्नादर ९२.३१ % पुगेको छ । यस विद्यालयमा पनि ९२.३१ % - ७२% = २०.३१% सुधार भएको पाईन्छ । श्री संखुवा प्रा.वि. विद्यालय क्षेत्रमा रहेका विद्यालय भर्ना उमेर पुगेका विद्यार्थी भर्नादर ७७.२७ % थियो । स्थानीय कुलुड पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विद्यार्थी भर्नादर ९१.६७ % पुगेको छ । दुईवटा शैक्षिक सत्र तुलना गर्दा ९१.६७% - ७७.२७% = १४.४०% ले सुधार भएको छ । श्री कालिका निम्न माध्यमिक विद्यालयमा विद्यार्थी भर्नादर पनि भर्नादर ८१.०८% रहेको थियो तर विद्यालयमा कुलुड भाषाका पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछिका शैक्षिक सत्र २०६९ मा बृद्धि भएर ९४.४४% रहेको पाइन्छ । विद्यालयमा स्थानीय कुलुड पाठ्यक्रम कार्यन्वयन अघि र भएपछिको शैक्षिक सत्र तुलना गर्दा ९४.४४% - ८१.०८% = १३.०८% विद्यार्थी भर्नादरमा सुधार भएको छ । माथिको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा विद्यालयमा कक्षा १ को भर्नादरमा कुलुड भाषाका पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि सुधार भएको पाइएको छ ।

४.२.२ विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्या

विद्यालय जाने उमेरमा भर्ना भएता पनि निरन्तर विद्यालय जान छोड्नु नेपालकै शैक्षिक क्षेत्रको प्रमुख समस्या विद्यमान छ । अझ एकै समुदायका बसोबास गरेको क्षेत्रमा यो समस्या बढि देखिन्छ । यसको धेरै कारण मध्ये भाषिक कारण पनि एक हो । बालकले धेरै समय विद्यालयमा नै बिताउने भएको कारण भाषिक समस्याले गर्दा विद्यालय छोड्ने गरेको पाइन्छ । विद्यालयमा शैक्षिक सत्र २०६८ पछि कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम ऐच्छिक विषय कार्यान्वयन भएपछि विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्यामा कमि भएको पाइन्छ । कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयन विषयलाई अझ स्पष्ट पार्नका लागि ताम्कु गाविसका छनोटमा परेका चार वटै विद्यालयमा अध्यापन हुने कक्षा १-३ सम्मका विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तुलनात्मक अध्ययनका लागि तलका तालिकामा विद्यार्थी संख्या देखाइएको छ ।

यस कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनले बिचमै विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी विषयलाई मध्ये श्री कालिका निमावि, याचाम्खाको कक्षा १-३ सम्मका बिच मै विद्यालय छोड्ने विद्यार्थीको संख्या तपशिल अनुसार देखाइएको छ ।

तालिका २५: श्री लक्ष्मी प्रा.वि.,लकुवामा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तुलनात्मक तालिका

शैक्षिक सत्र	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	जम्मा
२०६८	४	१	२	७
२०६९	२	०	१	३
२०७०	१	१	०	२
२०७१	१	०	१	२

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका २६: श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँमा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तुलनात्मक तालिका

शैक्षिक सत्र	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	जम्मा
२०६८	३	२	३	८
२०६९	१	१	०	२
२०७०	१	०	२	३
२०७१	१	०	१	२

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका २७: श्री संखुवा प्रा.वि., शिभामा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तुलनात्मक तालिका

शैक्षिक सत्र	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	जम्मा
२०६८	४	१	२	८
२०६९	२	१	०	३
२०७०	१	२	१	४
२०७१	१	०	१	२

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका २८: श्री कालिका निमावि मा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको तुलनात्मक तालिका

शैक्षिक सत्र	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	जम्मा
२०६८	४	३	३	१०
२०६९	२	१	२	५
२०७०	१	२	१	४

२०७१	१	०	१	२
------	---	---	---	---

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिकाको विश्लेषण गर्दा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन अगाडिको शैक्षिक सत्र २०६८ मा श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा कक्षा १-३ सम्मका विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको ७ जना थियो । विद्यालयमा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गरिएपछि ३ जनाले मात्र विद्यालय छोडेको देखिन्छ । यहाँ तुलना गर्दा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्यामा दोब्बर कम भएको पाइएको छ । यसरी नै कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन अगाडिको शैक्षिक सत्र २०६८ मा श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँमा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्याको ८ जना थियो । अझ यस विद्यालयमा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गरिएपछि २ जनाले मात्र विद्यालय छोडेको देखिन्छ । यस विद्यालयमा अति धेरै विद्यालय छोड्नेको संख्यामा सुधार भएको छ । त्यस्तै श्री संखुवा प्रा.वि., खानिगाउँमा विद्यालय छोड्नेको संख्यामा सुधार भएर ८ जनाबाट सुधार भएर ३ जनाले मात्र विद्यालय छोडेको पाइएको छ । श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खामा विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्या १० जना थियो । विद्यालयमा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गरिएपछि संख्या घटेर ५ जना मात्र पाइएको छ । यसरी प्रत्येक विद्यालयमा कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विचमै विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी संख्यामा दोब्बर कम भएको पाइएको छ ।

४.२.३ विद्यालय भर्ना उमेरका विद्यार्थी भर्ना संख्या

विद्यार्थीले उपयुक्त उमेरमा विद्यालयमा भर्ना हुन आवश्यक हुन्छ । नेपालमा ६ वर्ष उमेरका बालकलाई विद्यालयमा पहिलो पटक भर्ना गर्ने उमेरको रूपमा लिईन्छ । पहिलो पटक विद्यालयको कक्षा १ मा ढिलो गरेर विद्यार्थी भर्ना गर्दा बालकको पढाईलाई नकरात्मक असर पुग्ने भएकाले ६ वर्षको उमेरमा भर्ना गर्न जरुरी देखिन्छ । यस उमेरमा भर्ना गरिएमा बालकको शारीरिक र मानसिक रूपमा परिपक्व भैसकेको हुनेछ तर विद्यालय जाने उमेर भएता पनि धेरै उमेर पुगेर मात्र भर्ना भएको पाइन्छ । बालकले जन्मिसके पछि घरमा र समुदायमै वामे सर्न, हिड्न, बोल्न सिक्दछ । घरमा र समुदायमा माध्यम भाषाको रूपमा कुलुङ भाषानै प्रयोग हुने भएकोले बालकलाई अन्य भाषा बोल्न जान्दैन । यस्तो वातावरणमा हुर्किएको बालक कुलुङ भाषा बाहेक अन्य भाषा बाल्ने ठाउँमा हिडडुल गर्न, रमाउन, खेलन असहज मान्दछ । बालकले पहिलो पटक विद्यालय जाने उमेर भएपछि पनि भाषिक समस्याले गर्दा विद्यालयमा कक्षा १ मा भर्ना हुन सक्दैन । भाषिक समस्याले विद्यालयमा भर्ना भएको बेला ९ वर्ष नाघिसकेको विद्यार्थीले पहिलो पटक कक्षा १ मा भर्ना भएको

पाइएको थियो । जब छनोटमा परेका विद्यालयमा शैक्षिक सत्र २०६९ देखि स्थानीय कुलुड भाषाको पाठ्यक्रममा कार्यन्वयन भएपछि विद्यालयमा उमेर पुगेका विद्यार्थी समयमै भर्ना गर्नेको संख्यामा बृद्धि भएको पाइन्छ । कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर विषय कार्यन्वयन गराइसकेपछि उपयुक्त उमेरका विद्यार्थी भर्नादरमा सुधार भएको पाइएको छ । बालकको उमेर ५ वर्ष पुरा गरेका तर ७ वर्ष ननाघेका बालकले विद्यालयको कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्यालाई कुलुड भाषाको पाठ्यक्रममा कार्यन्वयन हुन अगाडिको शैक्षिक सत्र २०६८ र कार्यन्वयन पश्चातको शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ बिच तुलनात्मक आँकडा तपशिल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका २९: पाठ्यक्रम कार्यन्वयन पछि विद्यार्थी भर्ना संख्याको तुलनात्मक तालिका

विद्यालयको नाम	शैक्षिक सत्र २०६८	शैक्षिक सत्र २०६९	शैक्षिक सत्र २०७०	शैक्षिक सत्र २०७१
श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	८	१९	२१	२३
श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	७	१९	१९	२१
श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	५	१६	२१	२१
श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	११	२३	२१	२०

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा बालकको उमेर ५ वर्ष पुरा गरेका विद्यालयको कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्यालाई देखाइएको छ । कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन हुनु अगाडिको शैक्षिक सत्र २०६८ मा श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा ८ जना, श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँमा ७ जना, श्री संखुवा प्रा.वि., शिभामा ५ जना र श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खामा ११ जना विद्यार्थी ७ वर्ष भन्दा कम उमेरका भर्ना भएका थिए । विद्यालयमा ऐच्छिक विषय अंग्रेजीको सट्टामा स्थानीय कुलुड भाषाको विषय सक्सोहर अध्यापन गराउन सुरु भएपछि शैक्षिक सत्र २०६९ मा श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा १९ जना, श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँमा १९ जना, श्री संखुवा प्रा.वि., शिभामा १६ जना र श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खामा २३ जना विद्यार्थी ७ वर्ष भन्दा कम उमेरका भर्ना भएका थिए । भाषिक अनुकुलनताले विद्यार्थी सानो उमेरमा नै विद्यालय आउन थालेको पाइन्छ ।

४.२.४ विद्यार्थी उत्तीर्णदर

विद्यालयमा ऐच्छिक विषय अंग्रेजीको सट्टामा स्थानीय कुलुड भाषाको विषय सक्सोहर अध्यायपन गराइएपछि उत्तीर्णदरमा पनि सुधार भएको छ । छनोटमा परेका विद्यालयमा शैक्षिक सत्र २०६८/०६९ देखि स्थानीय कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर विषयलाई ऐच्छिकमा समावेश गरे पश्चात विद्यार्थीको उत्तीर्णदरमा पनि सुधार भएको पाइएको छ । यस विषयलाई विश्लेषण गर्नका लागि छनोटमा परेका विद्यालय मध्ये कालिका निमावि, याचाम्खामा कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीको उत्तीर्णदर तालिकामा तल देखाइएको छ ।

तालिका ३०: सक्सोहर विषय कार्यन्वयन गराइसकेपछि विद्यार्थी उत्तीर्णदर तुलनात्मक तालिका

शैक्षिक सत्र	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
२०६८	७९.३३%	८१.०३%	७९.५४%
२०६९	९४.०७%	९५.३३%	९४.०३%
२०७०	९६.१८%	९५.२७%	९५.५२%
२०७१	९६.७३%	९४.२०%	९३.३८%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथि दिएको तालिकाको डाटालाई विश्लेषण गर्दा शैक्षिक सत्र २०६८ मा कक्षा १ मा ७९.३३%, कक्षा २ मा ८१.०३% र कक्षा ३ मा ७९.५४% विद्यार्थी उत्तीर्णदर रहेको थियो । स्थानीय कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम सक्सोहर विषय शैक्षिक सत्र २०६९ कार्यन्वयन भएपछि कक्षा १ मा ९४.०७%, कक्षा २ मा ९५.३३% र कक्षा ३ मा ९४.०३% उत्तीर्ण भएको थियो । सक्सोहर विषय कार्यन्वयन भएपछि विद्यार्थीको उत्तीर्णदर कक्षा १ मा $९४.०७\% - ७९.३३\% = १४.७६\%$, कक्षा २ मा $९५.३३\% - ८१.०३\% = १४.३०\%$ र कक्षा ३ मा $९४.०३\% - ७९.५४\% = १४.४९\%$ सुधार भएको पाइएको छ । यस तालिकाको निचोडमा कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन पश्चात सुधार भएको पाइएको छ ।

४.२.५ अभिभावक र विद्यालय बिचको सम्बन्ध

विद्यालय संचालन गर्नका लागि स्थानीय समुदायको धेरै सहयोग आवश्यक पर्दछ । विद्यालयका प्रमुख सम्पति नै विद्यार्थी नै हो । विद्यालयका अभिभावकले विद्यालय प्रति सकारात्मक सोचको विकास गर्न सकेमा विद्यालयको हरेक कार्यक्रममा सहयोग पुग्दछ । एउटै समुदाय

बसोबासमा गर्ने पुरानो आदिवासीहरू धेरै समय आफ्नै मातृभाषा बोल्ने प्रचलन रहन्छ। छनोट गरिएका विद्यालयको प्रभावित क्षेत्रमा आदिवासी कुलुङ समुदाय बसोबास गर्दछन्। स्थानीय अभिभावक र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको संयुक्त भेलाले कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएको पाईन्छ। आफ्नो स्थानीय समुदायले बोल्ने भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विद्यालय प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय अभिभावकहरू धेरै खुशी भएर विद्यालयमा बाक्लो उपस्थिति भएको पाइएको छ। विद्यालयका लागि आवश्यक आर्थिक तथा भौतिक सहयोग गरेको पाइएको छ। छनोटमा परेका ४ वटै विद्यालयमा भएको सहयोग विवरणलाई तल तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका ३१: श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा स्थानीय अभिभावकले गरेको सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण	नगद	जिन्सी	स्रोत
१.	सिमेन्ट र फलाम रड खरिद	रु.२५०,०००		स्थानीय
२.	काठ चिरानी		१२५ कि.वि.	स्थानीय
३.	टिन खरिद	रु.६५,०००		स्थानीय
४.	व्यवस्थापन खर्च	रु.४३,०००		स्थानीय
५.	बाँस		२० घाना	स्थानीय
६.	कुर्सी		२ वटा	स्थानीय
७.	कुलुङ जातिय संस्कृति भल्कने सामग्री		१० वटा	स्थानीय
८.	ग्लोव		१ वटा	स्थानीय
९.	डेक्स, बेञ्च		५ जोर	स्थानीय
१०.	ढोल		१ वटा	स्थानीय

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका ३२: श्री रमिते प्रा.वि.,खानिगाउँमा स्थानीय अभिभावकले गरेको सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण	नगद	जिन्सी	स्रोत
१.	सिमेन्ट खरिद	रु.१५०,०००		स्थानीय
२.	काठ चिरानी		२५० कि.वि.	स्थानीय
३.	बाँस		२६ घना	स्थानीय
४.	कुलुङ जातिको गहना		२ थान	स्थानीय
५.	गुन्द्रि		८ थान	स्थानीय
६.	कुचो		१० थान	स्थानीय
७.	पराल		३ भारी	स्थानीय
८.	टेबल, कुर्सी		२ थान	स्थानीय
९.	व्यवस्थापन खर्च	रु.४३,०००		स्थानीय

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका ३३: श्री संखुवा प्रा.वि.,शिभामा स्थानीय अभिभावकले गरेको सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण	नगद	जिन्सी	स्रोत
१.	सिमेन्ट, रड खरिद	१५५,०००		स्थानीय
२.	काठ चिरानी		२५० कि.वि.	स्थानीय
३.	गुन्द्रि		१० थान	स्थानीय
४.	कुचो		५ थान	स्थानीय
५.	बाँस		२५ घना	स्थानीय
६.	टेबल, कुर्सी		३ थान	स्थानीय
७.	व्यवस्थापन खर्च	७०,०००		स्थानीय

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

तालिका नं. ३४: श्री कालिका नि.मा.वि.,याचाम्खामा स्थानीय अभिभावकले गरेको सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग विवरण	नगद	नगद	जिन्सी
१.	सिमेन्ट खरिद	२५०,०००		स्थानीय
२.	काठ चिरानी		२५० कि.वि.	स्थानीय
३.	कुर्सी		५ वटा	स्थानीय
४.	कुलुङ जातिय संस्कृति भल्कने सामग्री		१३ थान	स्थानीय
५.	फुटबल, भलिबल		१ वटा	स्थानीय
६.	डेक्स, बेञ्च		५ जोर	स्थानीय
७.	ढोल		२ वटा	स्थानीय
८.	गुन्द्री		१९ थान	स्थानीय
९.	पराल		५ भारी	स्थानीय
१०.	बाँस		२५ घना	स्थानीय

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिका नं. ३१, ३२, ३३ र ३४ लाई विश्लेषण गर्दा स्थानीय अभिभावकहरूले धेरै नगद सहयोग पाइएको छ भने अन्य अभिभावकले कुलुङ जातिय संस्कृति भल्कने सामग्री, खेलकुदका सामग्री, भौतिक सामग्री, स्थानीय ठाउँमा पाईने पराल, गुन्द्री, बाँस उपलब्ध गराएका छन् । आर्थिक सहयोग गर्न नसक्ने अभिभावकले श्रमदान उपलब्ध गराएर विद्यालय र अभिभावक विचको दुरी नजिक बनाएका छन् । अनुसूची १५, १६, १७ र १८ मा सहयोग गर्ने अभिभावकको विश्रुत विवरण देखाइएको छ ।

४.३. कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू

४.३.१. समुदायको बसोबास

ताम्कु गाविसको सम्पूर्ण क्षेत्रमा कुलुड समुदायको बसोबास बाक्लो भएता पनि अन्य समुदायका दलित, क्षेत्री, तामाङको बसोबास भएको पाइएको छ। यस क्षेत्रमा मिश्रित समुदाय बसोबास भएता पनि सबै समुदायका व्यक्तिले कुलुड भाषा साधारण बुझ्न मात्र सक्दछन्। यस क्षेत्रका कुलुड समुदायका मानिस एक आपसमा कुलुड भाषानै प्रयोग गर्दछन् तर अन्य समुदायका मानिससँग नेपाली भाषालाई माध्यम भाषाको प्रयोग गरेको पाइएको छ।

तालिका ३५: सक्सोहर विषय कार्यन्वयन विद्यालय क्षेत्रका बसोबास समुदायको बनौट

विद्यालयको नाम	प्रभावित क्षेत्र	कुलुड समुदायका विद्यार्थी	गैर कुलुड समुदायका विद्यार्थी	जम्मा
श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	ताम्कू ६ र ७	१०९	७	११६
श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	ताम्कू ४ र ५	११३	६	११९
श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	ताम्कू ६	९२	१०	१०२
श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खा	ताम्कु ८ र ९	१२९	१५	१४४

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिकाको विश्लेषण गर्दा छनोटमा परेका चारवटै विद्यालयमा गैर कुलुड समुदायका विद्यार्थी अध्ययन गरिरहेको पाइन्छ। कुलुड समुदायको भाषालाई ऐच्छिक विषयमा प्रयोग गरिदा अन्य समुदायका विद्यार्थीलाई असहज हुने र आफ्नो समुदाय कुलुडमानै समाहित भएको महसुस भएको पाइन्छ। सबै विद्यार्थीको रुचि अनुसारको पाठ्यक्रम नभएको पाइन्छ।

४.३.२ कुलुड समुदायका शिक्षक नियुक्ति

स्थानीय कुलुड भाषाको पाठ्यपुस्तक सक्सोहर अध्यायन गर्नका लागि कुलुड भाषा बुझ्न र बोल्न सक्ने शिक्षक आवश्यकता पर्दछ। छनोटमा परेका विद्यालय मध्ये श्री कालिका निमावि, याचाम्खामा जम्मा १ स्थायी, २ अस्थायी र २ राहात दरबन्दीका शिक्षकमा कोहि पनि कुलुड समुदायका थिएनन्। शिक्षकको विवरण तल तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका ३६: सक्सोहर बिषय कार्यान्वयन विद्यालयमा शिक्षक नियुक्ति विवरण

क्र.सं.	शिक्षकको नाम	दरबन्दी	स्रोत	शैक्षिक योग्यता
१.	श्री केदार श्रेष्ठ	प्रा.वि. स्थायी (प्र.अ.)	सरकारी	आई.एड.
२.	श्रीमति देविका श्रेष्ठ	प्रा.वि.अस्थायी	सरकारी	आई.एड.
३.	श्री कर्ण बान्तावा राई	प्रा.वि.अस्थायी	सरकारी	बि.एड.
४.	श्री नरेश तामाङ	नि.मा.वि.राहात	सरकारी	आई.एस्सी.
५.	श्रीमति रेनुका जिमी राई	प्रा.वि.राहात	सरकारी	बि.एड.
६.	श्री सन्त कुलुङ राई	प्रा.वि.निजि	निजि स्रोत	एस.एल.सी.

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिकाको विश्लेषण गर्दा विद्यालयको प्र.अ.श्री केदार श्रेष्ठले आई.एड.उत्तीर्ण गरेका सरकारी स्रोतमा प्रा.वि.स्थायी नियुक्ति शिक्षक पाइएको छ । विद्यालयको पाँचवटा स्थायी शिक्षकमा कोहिपनि कुलुङ समुदायको छैनन् । विद्यालयले निजि स्रोतको शिक्षकमा एस.एल.सी.उत्तीर्ण गरेका श्री सन्त कुलुङ राई नियुक्ति भएको पाइएको छ ।

४.३.३ पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको प्रकृया

स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गर्नका लागि नेपाल सरकारको शिक्षा निति अनुसार तपशिल प्रकृया पुरा गर्नुपर्ने छ । विद्यालय तहबाट सम्पूर्ण प्रकृया पुरा गरिएको पाइयो ।

पहिलो चरण: विद्यालय व्यवस्थापन समितिले आम अभिभावकहरुको भेला गराई स्थानीय भाषा अध्यापन गराउनका लागि निर्णय गराउनु पर्ने छ । समयको आधुनिकीकरणले समुदायका अभिभावकको स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम भन्दा अंग्रेजी, गणित बिषय प्रति बढि आकर्षण भएको कारण स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गर्न कठिन हुन्छ ।

चरण दोस्रो: विद्यालय व्यवस्थापन समितिले गरेको निर्णय जिल्ला शिक्षा कार्यलयमा पेश गरिसकेपछि सम्बन्धित क्षेत्रको विद्यालय निरीक्षकको नेतृत्वमा विद्यालयको अनुगमन गरिने छ । निर्धारित मापदण्ड अनुसार उपयुक्त ठहर भएमा मात्र स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको अनुमति सम्बन्धित विद्यालयले प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

तेस्रो चरण: विद्यालय निरीक्षकको अनुगमन प्रतिवेदन जिल्ला शिक्षा कार्यलयमा पारित भएपछि कार्यलयले पाठ्यक्रम विकाश केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुरमा जानकारी दिनेछ ।

चौथो चरण: जिल्ला शिक्षा कार्यलयको अनुमति प्राप्त भएपछि सम्बन्धित विद्यालयले अध्यायन अनुमति प्राप्त गरेको स्थानीय भाषा पाठ्यक्रम अध्यायपन गर्न चाहने विद्यार्थीको संख्याको माग गर्नेछ । विद्यार्थीको संख्याको अनुसारको जिल्ला शिक्षा कार्यलय मार्फत पाठ्यक्रम विकाश केन्द्रमा पाठ्यपुस्तक माग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पाँचौ चरण: पाठ्यपुस्तक माग अनुसार पाठ्यक्रम विकाश केन्द्रले छपाई गरेर सम्बन्धित विद्यालय मार्फत उपलब्ध गराइन्छ ।

माथिको चरण अनुसार विद्यालयमा स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गर्नका लागि स्थानीय तहदेखि केन्द्रसम्मका लागि विभिन्न चरण पार गर्नुपर्ने भएकोले कार्यन्वयन गराएर पनि असार महिनामा हुने पहिलो त्रैमासिक परीक्षासम्ममा पनि पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नभएको पाइयो ।

४.३.४ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्न कर्मचारीको चासो

विद्यालयमा स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका लागि सम्बन्धित क्षेत्रका स्रोत व्यक्ति, विद्यालय निरीक्षक, जिल्ला शिक्षा अधिकारी र पाठ्यक्रम विकाश केन्द्रका कर्मचारीहरूको ठुलो भूमिका हुन्छ । विद्यालयका शिक्षक भनेका केवल कार्यान्वयन गर्ने व्यक्तिहरू मात्र हुन् । विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य सचिव विद्यालयका प्र.अ.हुन्छ । विद्यालयमा ऐक्षिक विषयको रूपमा स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका लागि निर्णय गराउन गर्नका लागि व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक समितिले निर्णय गरेको पाइयो । यदि विद्यालय व्यवस्थापन समितिले निर्णय गर्न नचाहेमा विद्यालयमा कार्यन्वयनको ढोका बन्द हुनेछ । त्यसर्थ स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका लागि प्र.अ.ले धेरै चासो दिएको हुनुपर्नेछ । विद्यालयमा व्यवस्थापन समितिले गरेको निर्णयानुसार जिल्ला शिक्षा कार्यलयमा विद्यालय निरीक्षकको संयोजकत्वमा स्थानीय भाषा कार्यन्वयन गराइने विद्यालयको भौतिक स्थिति, विद्यालय परिसरका भाषिक आवश्या र कक्षामा भर्ना भएका विद्यार्थीको सङ्ख्याको अनुगमनको प्रतिवेदन जिल्ला शिक्षा कार्यलयमा पठाइएको पाइयो । अनुगमनमा योग्य विद्यालय भएमा मात्र कार्यन्वयन गर्न पाउने भएकाले सबै विद्यालयमा कार्यन्वयन गर्ने अनुपति लिएको तथ्याङ्क पाइयो ॥ विद्यालय निरीक्षकको अनुगमन प्रतिवेदनलाई जिल्ला शिक्षा कार्यलयको नियमित बैठकबाट अनुमोदन गरेर पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुर पठाइएको पाइयो । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले सम्बन्धित विद्यालयको भौगोलिक आवश्या, जनसाङ्ख्यिकी बनौट अध्ययन गरेसके पछि पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको अनुमति लिएको पाइयो ।

४.३.५ पुस्तकको गुणस्तर

विद्यालयमा शिक्षण कार्यका लागि सबभन्दा मुख्य बस्तु भनेको पुस्तक नै हो । विद्यालयमा शिक्षण गर्दा शिक्षकलाई यो पाठ्यपुस्तक अति आवश्यक पर्दछ । पाठ्यपुस्तक बिनाको शिक्षण बाटो बिनाको यात्रा जस्तै हुन्छ । विद्यालयमा कक्षा १ - ३ सम्म अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको उमेर ६ - ९ वर्षसम्मका हुन्छन् । यस उमेर समुहका बालबालिका अपरिपक्व हुने भएकाले पुस्तकको हिफाजत गर्न सक्दैनन् । उनीहरू कागच च्यात्ने, खेल्ने, फ्याक्ने काममा रमाउने गर्दछन् । शैक्षिक सत्रको सुरुमा दिएको पुस्तक कमसल हुने भएका कारण छिट्टै विद्यालयमा उपलब्ध कुलुड भाषाको पुस्तक सक्सोहरको बनौटबारे विश्लेषण गर्दा बाहिरी आवरणमा कुलुड संस्कृति भल्किने चित्रहरूको प्रयोग भएको छ तर पुस्तकमा प्रयोग गरिएका कमसल कच्चा पदार्थको प्रयोग भएका कारण आकर्षक र टिकाउ किसिमको रहेको छैन । पुस्तकको भित्री भागमा रङगिन कमसल रंगरोगन र कागजको प्रयोग गरिएको हुनाले शैक्षिक सत्रको अन्तसम्म विद्यार्थीले पुस्तक च्यातिसक्ने देखिन्छ । सानो उमेरका अपरिपक्व बालबालिकाले पाठ्यपुस्तक जतन गर्ने ज्ञान नभएका कारण शैक्षिक सत्र समाप्त हुनु अगावै च्यातिने भएकाले अध्यापनमा कठिनाई भएको पाईन्छ ।

४.३.६ कुलुड भाषाको पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता

पाठ्यपुस्तक तथा शैक्षिक सामग्रीको सम्बन्धमा शिक्षा ऐन २०२८ संशोधित २०५८ तथा शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार विद्यालयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विद्यालयले लागू गर्नुअघि स्वीकृत गर्नुपर्दछ । त्यसको प्रभावकारी कार्यन्वयनका लागि निरीक्षण र अनुगमन गर्नु पर्दछ ।

विद्यालयमा कुलुड मातृभाषा अध्यापनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समितिले बैठक बसेर निर्णय गरिएको र निर्णय बमोजित विद्यालयले आवश्यक निरीक्षण र अनुगमनका लागि जिल्ला शिक्षा कार्यलयमा पत्रचार गरिएको पाइएको छ । जिल्ला शिक्षा कार्यलयबाट स्वीकृति प्राप्त गरेर कुलुड मातृभाषाको सक्सोहर पुस्तक अध्यापन गर्न सुरु भएको पाइएको छ ।

सोधपत्र अध्ययनका लागि कुलुड मातृभाषा अध्यापन गराईने छनोटमा परेका विद्यालयका कक्षा १-३ सम्मका ४ वटै विद्यालयमा कुलुड भाषाको पाठ्यपुस्तक कुन समयमा कति विद्यार्थीले प्राप्त गरेका छन् भनि अवलोकन फारमको प्रयोग गरि विषय शिक्षक तथा विद्यार्थीसँग छलफल गर्नका लागि प्र.अ.को अनुमति लिएर अध्ययन हुने कक्षामा प्रवेश गरिएको छ । प्राप्त सूचनालाई तलका तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ३७: कुलुड भाषाको पाठ्यपुस्तक पाउने विद्यार्थी संख्या र पाएको मिति

क्र.सं.	विद्यालयको नाम, ठेगाना	जम्मा विद्यार्थी संख्या	पुस्तक पाउने विद्यार्थी संख्या	पुस्तक पाएको मिति
१.	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवा	५६	३२ (५७.१४%)	मंसिर
२.	श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँ	४६	२४ (५२.१७%)	मंसिर
३.	श्री संखुवा प्रा.वि., शिभा	५६	२ (शिक्षक मात्र)	प्राप्त छैन
४.	श्रीकालिकानि.मा.वि., याचाम्खा	६६	४१ (६२.१२%)	मंसिर
	जम्मा	२२४	९७ (४३.३०%)	

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७१

माथिको तालिका हेर्दा अध्ययनका लागि पुष महिनामा पुग्दा छनोटमा परेका ४ वटा विद्यालय मध्ये ३ वटा विद्यालयमा मात्र कुलुङ भाषाको पुस्तक उपलब्ध भएको र संखुवा प्रा.वि.का शिक्षकले मात्र अध्यापन कार्यका लागि २ प्रति पुस्तक प्राप्त गरेको तर विद्यार्थीले भने प्राप्त नगरेका रहेछन् । पुस्तक उपलब्ध भएका विद्यालयमा पनि मंसिर महिनामा मात्र पुस्तक उपलब्ध भएको छ । श्री लक्ष्मी प्रा.वि., लकुवामा सक्सोहर विषय कार्यन्वयन भएको कक्षा १ देखि ३ सम्मका जम्मा ५६ विद्यार्थी मध्ये ३२ जना वा ५७.१४% ले मात्र पुस्तक पाएका थिए भने श्री रमिते प्रा.वि., खानिगाउँका जम्मा ४६ विद्यार्थी मध्ये २४ जना वा ५२.१७% ले मात्र सक्सोहर पुस्तक प्राप्त गरेका थिए । श्री कालिका नि.मा.वि., याचाम्खाका जम्मा ६६ विद्यार्थी मध्ये ४१ वा ६२.१२% ले पुस्तक प्राप्त गरेका थिए । छनोटमा परेका ४ वटै विद्यालयमा सक्सोहर विषय लागू भएको कक्षा १ देखि ३ सम्मका जम्मा २२४ विद्यार्थी मध्ये ९७ जना वा ४३.३०% ले मात्र सक्सोहर पुस्तक प्राप्त गरेको रहेछ तर विद्यालयमा लिईने पहिलो त्रैमासिक परीक्षा सकिसकेको र अर्ध वार्षिक परीक्षा पनि निकट भैसक्दा पनि विद्यालयमा पुस्तक आईनसकेका कारण शैक्षिक उपलब्धिमा असर हुने आवस्था पाइएको छ ।

विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक समयमा नै आउन नसक्नुका कारण जानकारी लिनका लागि छलफल गर्दा प्र.अ. र विषय शिक्षकहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रिया अनुसार पाठ्यपुस्तकहरू केन्द्रमा छ्यापिएर जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा पुग्ने र लामो समयसम्म जिल्ला शिक्षा कार्यालयमै रहने र शैक्षिक सत्र शुरु भएपछि ढिलो मात्र विद्यालयमा आइपुगेको जानकारी पाइएको छ । यसको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरू गम्भिर ढंगले नलागेको र मातृभाषा शिक्षणको लागि विभिन्न श्रोत र साधनको अभाव तथा सम्बन्धित पक्षको अदुरदर्शिता र महत्वपूर्ण पक्ष रहनेछ । त्यसैगरी विद्यार्थीहरूसँगको

छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षअनुसार चारवटै विद्यालयमा समयमै पाठ्यपुस्तक नपुग्ने गरेको बताएका थिए । पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा आईपुगे पनि थोरै मात्र आउनेकारण सबै विद्यार्थीहरूले प्राप्त गर्न नसकेको बताएका थिए ।

४.४ कुलुङ भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयनका उपायहरू

४.४.१ विद्यालयमा कुलुङ समुदायका शिक्षक नियुक्ति

स्थानीय कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गराउनका लागि सोहि भाषा स्पष्ट बुझ्न र बोल्न सक्ने कुलुङ समुदायको शिक्षक नियुक्ति गर्न सकेमा विद्यालयले निजि स्रोतमा कम योग्यता भएका शिक्षक नियुक्ति गर्न जरुरी देखिन्दैन । गाउँ तहको विद्यालयमा स्रोतको अभाव भैरहेको आवस्थामा निजि स्रोतमा तालिम अप्राप्त कम योग्यता भएका शिक्षक नियुक्ति गर्दा अपेक्षित रूपमा विद्यार्थीले शिक्षा प्राप्त गर्न सक्दैनन् । स्थानीय ठाउँमा स्थानीय भाषा बुझ्न र बोल्न सक्ने शिक्षक नियुक्ति गर्दा विद्यालय प्रभावित क्षेत्रका विद्यार्थी र अभिभावकहरूको चाहना र ईच्छाको नजिक हुन सक्दैन जसले गर्दा अभिभावकलाई विद्यालय प्रति ध्यानाकर्षण गर्न र विद्यालय हाम्रो हो भन्ने भावना सृजना गर्न सहज मिल्नेछ । यसरी अभिभावकको मन विद्यालयले जित्न सकेमा विद्यालयको हरेक कृयाकलापमा अभिभावक तथा विद्यार्थीको साथ र सहयोग मिल्न सक्दछ ।

४.४.२ पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षा नीतिमा परिवर्तन

विद्यालयमा स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन गर्नका लागि स्थानीय तहदेखि केन्द्रसम्मका लागि विभिन्न प्रकृयाका चरणहरू पार गर्नुपर्ने भएकोले कार्यन्वयन गराइएता पनि असार महिनामा हुने पहिलो त्रैमासिक परीक्षासम्ममा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुँदैन जसको कारणले विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा असर गर्दछ । यस पक्षलाई सुधार गरेर छोटो र सहज निति परिमार्जन गरी विद्यार्थीले शैक्षिक सत्र अगावै पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुने वातावरण बनाउन जरुरी देखिन्छ ।

४.४.३ पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा सरोकारवालाको चिन्तन

ताम्कु गाविसको भौगोलिकता र स्थानीय तहमा बसोबास गर्ने समुदायको जनसंख्याको संरचना र विद्यालयमा यसले पारेको नकारात्मक असर बारे स्पष्ट गराउनु पर्दछ । विद्यालय क्षेत्रमा

बसोबास गर्ने समुदायका कुलुड जातिलाई नेपाली भाषाले गर्दा भएको असहजताले विद्यालयमा विद्यार्थी भर्नादरमा कमि, भर्ना भएका विद्यार्थी पनि शैक्षिक सत्रको विचमै कक्षा छोड्ने र धेरै ठुलो उमेरमा मात्र विद्यालय भर्ना हुने गरेका तथ्यलाई स्थानीय तहबाट नै जिल्ला शिक्षा कार्यालय मार्फत केन्द्रिय तहमा जानकारी हुन जरुरी छ। विद्यालयमा नेपाली भाषा बोल्न नजानेर धेरै विद्यार्थीले शिक्षाबाट वन्चित भएको जानकारी गराउनु पर्नेछ।

४.४.४ विद्यालयमा पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता

विद्यालयमा अध्यापनको प्रमुख साधन नै पुस्तक हो। पुस्तक बिनाको अध्यापन भनेको अँध्यारोको यात्रा जस्तै हुन्छ। समयमै पुस्तक उपलब्ध हुन नसकेर अध्यापन कार्यबाट अपेक्षित उपलब्धि हुन सक्दैन। विद्यालयमा शैक्षिक सत्र सुरु भएको महिना बैसाखको पहिलो हप्तामै हुन्छ। शैक्षिक सत्रको शुरु भएपछि विद्यालयमा विद्यार्थी नियमित आउन थालिसकेको हुनेछ। विद्यालयमा आउने विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गर्नुपर्दछ तर माथि पेच नं. ५५ को तालिका नं. ३ मा देखिए अनुसार छनोट गरिएको विद्यालयमा ऐक्षिक विषयको रूपमा प्रयोग गरिएको स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रमको सक्सोहर विषयको पुस्तक मंसिर र पुष महिनामा मात्र उपलब्ध मात्र उपलब्ध भएको देखिएको छ। यहाँ विद्यार्थीले आठ, नौ महिना ढिलो भैसकेको हुन्छ। उनिहरू पाठ्यपुस्तकको अभावमा अध्यापन गराइएता पनि अपेक्षित शिक्षा हासिल हुन सकेको छैन। नेपालको शिक्षा निति अनुसार असार १५ भित्र लिइने नियमित पहिलो त्रैमासिक परिक्षा हुने गर्दछ तर विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक नै पाँच महिना ढिलो मंसिर महिनामा मात्र उपलब्ध गराएको पाइएको छ। विद्यालयमा ढिलो पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुँदा ऐक्षिक विषयमा प्रति नकारात्मक प्रभाव पर्दछ।

परिच्छेद पाँच: प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभाव

नमूना छनौटमा परेका प्र.अ., वि.व्य.स.अध्यक्ष, अभिभावक र शिक्षकहरूका लागि प्रश्नावली र विद्यार्थीहरूका लागि लक्षित समूह छलफल गरी उनीहरूको धारणा सङ्कलन गरिएको छ । यसरी प्राप्त सूचनाहरू व्याख्या र विश्लेषण गरी अध्ययनवाट प्राप्त मुख्य तथ्यहरूलाई निम्न लिखित रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

५.१. प्राप्ति

नेपाल एक बहुभाषिक समुदाय मिलेर बनेको देश हो । यहाँ १२३ भाषा बोल्ने समुदायका मानिस बसोबास गर्दछन् । कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गरिएको यस क्षेत्रमा पनि मिश्रित समुदाय बसोबास भएता पनि ९७.७७% कुलुङ समुदाय नै बसोबास गरेको पाइयो । कुलुङ समुदाय बाहेक तामाङ, क्षेत्री र दलित समुदाय रहेको पाइयो । कुलुङ समुदाय कै बसोबास धेरै भएका कारण यस पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा ९८.०६% सोहि समुदायका विद्यार्थीले आफ्नै मातृभाषामा सिक्न र जान्न अवसर पाएका छन् भने अन्य गैर कुलुङ समुदायका १.९४ % विद्यार्थीले पनि भाषामा अध्ययन गरेको पाइयो । अभिभावकको हेलचेक्र्याई, गरिबी र अज्ञानताले गर्दा विद्यालयमा निशुल्क प्रदान गरिएको सक्सोहर पाठ्यपुस्तकमा पुस्तकको सुरक्षाका लागि अति धेरै विद्यार्थीले गाताको प्रयोग नगरेको पाइयो । यो पाठ्यपुस्तक अध्यापन गराउन कुलुङ भाषा बोल्न सक्ने शिक्षकको अभावले स्थानीय कुलुङ भाषा बोल्न सक्ने अतालिम प्राप्त र कम शैक्षिक योग्यता भएका शिक्षकलाई निजी स्रोतका नियुक्ति गरिएको पाइयो । निजी स्रोतका शिक्षकलाई तलव भत्ता दिनका लागि स्थानीय सा.वि.उ.स., गा.वि.स., ले आर्थिक सहयोग गरेको पाइयो भने भौतिक निर्माण गर्नका लागि जि.वि.स. र स्थानीय स्तरमा काम गरिरहेका गैर सरकारी संस्था रहेको पाइयो । शिक्षण सिकाइ कार्यका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरू गोजि तालिका, जातिय पहिरन, संस्कार सम्बन्धित चित्र, अन्न, हतियार लगायतका शैक्षिक सामग्री विद्यार्थी र शिक्षक आफैले निर्माण गरेको पाइयो । आर्थिकरूपले सहयोग गर्न नसक्ने स्थानीय अभिभावकहरूले विद्यालयमा कुचो, पराल, बाँस र श्रमदान दिएर सहयोग गरेको पाइयो । विद्यालय र विभिन्न संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका पाइयो । विद्यालयहरूका भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै: टेबल, कुर्सी, सौचालय, दराज, धारा, जमिन, खेलमैदान भएता पनि शिक्षा नियमावली, २०५९ अनुसार नरहेको पाइयो । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा निर्माणात्मक र सुधारात्मक मूल्याङ्कन विधिको प्रयोग गरिएको पाइयो । प्रत्येक विद्यार्थीको व्याक्तिगत फायल बनाएर उनीहरूको कक्षा सहभागिता, परियोजना कार्य, लिखित परीक्षा, हाजिरी, अतिरिक्त

कृयाकलाप, सहपाठि मूल्याङ्कन, आत्मा मूल्याङ्कन र अभिभावकसंगको अन्तर्कृयाबाट वार्षिक प्रगतिलाई वर्गिकरणबाट मूल्याङ्कन गरिएको पाइयो । यस तहका विद्यार्थीलाई सुनाई, बोलाई र लेखाइलाई ध्यानमा राखेर पाठ्यपुस्तकमा समेटिएका विषयवस्तुको विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको छ । पाठ्यक्रममा विधा, विषयवस्तु र अङ्कभार बीच सन्तुलन गरेर कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, रूपक, चिठी, दैनिकी र व्याकरण समावेश गरिएको पाइयो । कक्षाकोठामा सिकाइ प्रभावकारी बनाउन शिक्षकले पाठको पूर्वतयारी नगरी बिना पाठयोजना शिक्षण गरेको, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको प्रभावकारीता नभएको पाइएको छ । पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी प्रयोजन गर्नका लागि आवश्यकता अनुसार शैक्षिक भ्रमण गराइएको पाइयो । शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी बनाउन विभिन्न व्यक्ति र संघसंस्थाहरूले प्रदान गरेको पाइयो ।

कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विद्यालय र विद्यालय क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव रहेको पाइयो । शैक्षिक सत्र २०६९ मा स्थानीय कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि विद्यालयमा विद्यालय भर्ना उमेर पुगेका कक्षा १ मा विद्यार्थी भर्नादर क्रमशः सुधार भएको पाइयो । विद्यालयमा भर्ना भएका कक्षा १ देखि ३ सम्मका विद्यालय छोड्ने विद्यार्थी सङ्ख्यामा कम भएको पाइयो । ६ वर्ष सम्ममा बालबालिकाले कक्षा १ मा भर्ना भैसकेको हुनुपर्दछ तर विद्यालय जाने उमेर पुगेर पनि बालबालिका विद्यालयमा भर्ना भएका थिएन । पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएपछि उमेर पुगेर पनि विद्यालयमा भर्ना नभएका विद्यार्थीको भर्नादरमा सुधार भएको पाइयो । स्थानीय अभिभावक र विद्यालय बिच सम्बन्धमा सुधार भएको हुँदा अभिभावकहरूले विद्यालयमा आर्थिक र भौतिक सहयोग गरेको पाइयो र पाइएको छ ।

कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन भएका स्थानमा कुलुङ समुदायको बसोबास धेरै भएता पनि मिश्रित रहेको पाइयो । यस पाठ्यक्रमबाट गैर कुलुङ समुदायले पनि लावन्भिक भएको पाइयो । विद्यालयमा नियुक्ति भएका दरवन्दीमा रहेका कुलुङ भाषा बोल्न र बुझ्न सक्ने निजी स्रोतमा न्यून योग्यता भएका कुलुङ समुदायका शिक्षक नियुक्ति भएको पाइयो । विद्यालयमा पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका लागि विद्यालय तहमा आवश्यक प्रकृया पुरा भएता पनि विद्यालय प्र.अ. तहका भन्दा माथिल्लो तहका कर्मचारीले काठ्यक्रम कार्यन्वयनमा कम चासो दिएको पाइयो । पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका कमसल गुणस्तरका कच्चा पदार्थ भएका कारण कम आकर्षक र छिटो नै च्यातिएको पाइयो । जिल्ला शिक्षा कार्यलयले शैक्षिक सत्रको सुरु अगावै आधाभन्दा कम विद्यार्थीले मात्र विद्यालयबाट पाठ्यपुस्तक प्राप्त गरेको पाइयो ।

कुलुङ भाषाको पाठ्यक्रम प्रभावकारी कार्यन्वयन गर्नका लागि स्थानीय कुलुङ भाषा बुझ्न र बोल्न सक्ने शिक्षकको आवश्यकता देखियो । विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक सहजै उपलब्ध हुने शिक्षा नीति मा परिवर्तन गर्नुपर्ने देखियो । पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा विद्यालय निरिक्षक, जि.शि.अ. र पाठ्यक्रम विकास केन्द्र मातहतका कर्मचारी बिच समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने देखियो । पाठ्यपुस्तकको गुणस्तरमा सुधार गरेर समयमै पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखियो ।

५.२. निष्कर्ष

विभिन्न भाषामा विभिन्न आ-आफ्नै खाले ज्ञान र सीपको संग्रह हुन्छ । यदि भाषाको प्रयोग भएन वा लोप हुँदै गयो भने त्यस भाषाभित्र भएको सबै किसिमका चिन्तनको तरिका, ज्ञान र सिपपनि लोप भएर जान्छ । अन्ततः त्यो भाषिक समुदायको आफ्नो भाषा र संस्कृतिलाई बहिष्कृत गर्ने र अर्काको भाषा र संस्कृतिलाई अपनाउने बानीको विकास हुन जान्छ । त्यसैले नेपालका विभिन्न मातृभाषी समुदायले आफ्नो मातृभाषामा उच्च तहसम्मको शिक्षा हासिल गर्न पाउनु पर्दछ ।

नेपालको पूर्वीभागका विभिन्न संखुवासभा जिल्लाका ४ वटा विद्यालयमा कुलुङ मातृभाषा कार्यक्रम सञ्चालित छन् । यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष अनुसार भाषिक समस्याको कारणले विद्यालयमा शिक्षा लिनबाट बञ्चित कुलुङ समुदायका बालबालिकालाई विद्यालय जाने वातावरण तयार गर्नु हो । कुलुङ भाषा, धर्म, संस्कृति, परम्परा, मूल्य र मान्यताको संरक्षण संवर्द्धन गर्न तथा आफ्नो जातीय पहिचान स्थापित गर्न कुलुङ मातृभाषा अध्यापन गर्नु आवश्यक छ । यसको साथै विभिन्न साहित्यहरू श्रृजनागरी कुलुङ भाषालाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कुलुङ भाषालाई चिनाउन पनि यसको पठनपाठन आवश्यक छ । वि.स. २०६९ सालदेखि यस विषयको अध्यापन सुरु भएपनि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक र अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू समयमानै विद्यालयमा पुग्न नसकेको देखिन्छ । त्यसैगरी शिक्षक दरवन्दिका लागि राष्ट्रिय स्तरमा कुनै पनि नीति तथा प्रावधानहरू नहुँदा शिक्षक दरवन्दिको अवस्था अलपत्र छ । स्थानीय सरकारीस्तरका गा.वि.स., जि.वि.स. र जि.शि.का. तथा अन्य गैर सरकारी संस्थाको अनुदानबाट विद्यालयले निजी श्रोतबाट शिक्षकको व्यवस्था गरिएको छ । अर्कोतर्फ कुलुङ मातृभाषामा शिक्षक भएपनि तालिमको अभावले विद्यार्थी तथा सिकारु केन्द्रित शिक्षण विधीको अभाव देखिन्छ । यसका साथै निर्माणात्मक तथा निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाएको पाइन्छ भने शिक्षक तथा विद्यार्थी कृयाकलापको सम्बन्धमा आवश्यकता अनुसार त्यस्ता कृयाकलापहरू पनि सञ्चालन गरेको पाइयो । त्यसैगरी

शैक्षिक सामग्रीको पनि विभिन्न संघसंस्थाले उपलब्ध गराउने तथा विद्यालय र शिक्षक आफैले पनि निर्माण गर्ने गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी समयमै पाठ्यसामग्री उपलब्ध नहुनु, आर्थिक अभाव, शिक्षक तालिम र शैक्षिक सामग्रीको कमिकमजोरी पनि देखिन्छ। विद्यालयमा ऐक्षिक विषयको रूपमा स्थानीय भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि पनि लामो प्रकृया अपनाउनु पर्ने देखिन्छ। लामो प्रकृत्यामा गैर कुलुड समुदायकै कर्मचारी मार्फत कामकारवाहि गराउनु पर्ने भएकाले ज्यादै असजिलो र प्रकृया ढिलो भै नैरश्यता भएको पाइएको छ। सबै समस्याहरूलाई सम्बद्ध सबै पक्षले चासो दिएर समाधान गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ। कुलुड भाषाको पाठ्यपुस्तकले सिमित कुलुड भाषि स्थानीय अभिभावकहरूको चाहना पुरा गर्न र कुलुड भाषाका अभियानकर्तालाई सजिलो बनाउनका लागि मात्र हो भन्ने महसुस गरेका कारण विषय शिक्षकले कुलुड मातृभाषामा शिक्षकले कुलुड भाषाको पाठ्यक्रम अध्यापन गराउँदा आत्मासाथ नगरेको पाइएको छ। विषय शिक्षकले बालकको अन्तर्निहित शक्तिको प्रशफूटनमा सहयोग गर्दछ भन्ने विषयमा चासो नरहेको पाइएको छ।

५.३. सुभावरु

५.३.१. नीतिगत तहका लागि सुभाव

कुलुड मातृभाषाका पाठ्यपुस्तक सक्सोहर प्रभावकारी कार्यान्वयनमा नीतिगत सुधार गर्न आवश्यक देखिएको छ। नेपालमा मातृभाषा शिक्षण गर्नको लागि हालसम्म पनि शिक्षक दरवन्दीको व्यवस्था नभएकाले शिक्षानीतिमा संशोधन गरी शिक्षक दरवन्दीको व्यवस्था गरिनुपर्दछ। हाल विद्यालयमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गराउनका लागि अपनाउनुपर्ने लामो र भन्कटिलो प्रकृत्यालाई सुधार गरेर जिल्ला शिक्षा कार्यालयले आवश्यक महशुस भएका विद्यालयमा निरिक्षण गरी कार्यान्वयन गराउन सकिएमा दुर्गम स्थानमा रहेका विद्यालयलाई सहज हुनेछ। पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले आवश्यक पाठ्यसामग्रीको सहज उपलब्धता गराउनुपर्ने देखिन्छ। अध्यापन गराउने शिक्षकहरूको योग्यताको लागि स्पष्ट मापदण्ड तयार गरिनु पर्दछ। शैक्षिक जनशक्ति तालिम केन्द्रले मातृभाषाको विषय शिक्षकलाई मातृभाषा विषयको अनिवार्य तालिमको व्यवस्था गराइनु पर्दछ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र जिल्ला शिक्षा कार्यालयका माथिल्लो तहका कर्मचारीलाई मातृभाषा शिक्षा सम्बन्धि अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनारहरूमा सहभागि गराइनु पर्दछ।

५.३.२. अभ्यास तहका लागि सुभावा

हालसम्म कुलुड मातृभाषा अध्यापन गराउंदा विद्यालयमा निर्माण गरिने दैनिक पाठयोजना, एकाई योजना तथा वार्षिक शैक्षिक योजना अनुसार अध्यापन गराउनु पर्दछ। मातृभाषा अध्यापन गर्नका लागि विद्यालयमा विद्यमान भौतिक संरचनामा भर पर्नु परेको कारण मातृभाषा शिक्षणको लागि छुट्टै भौतिक संरचनाको निर्माण गरिनु पर्दछ। कुलुड भाषामा शिक्षण गर्दा सुस्पष्ट र प्रभावकारी शिक्षण सामग्रीहरू र खासगरेर कुलुड जातिको पहिचान झल्काउने सामग्री निर्माण गरी शिक्षण गरिनु पर्दछ। कुलुड भाषामा शिक्षण गर्दा मुख्य गरेर व्याख्यान विधि भन्दा पनि प्रयोगात्मक र प्रदर्शनात्मक विधि प्रयोग गरी शिक्षण गर्दा प्रभावकारी हुन्छ। शिक्षकहरूले विद्यार्थीको मनोविज्ञानलाई बुझेर शिक्षण कृयाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्दछ। विद्यार्थीहरू पनि रुचिपूर्वक विभिन्न कृयाकलापमा सहभागि नहुने कारण उनीहरूलाई पनि छलफल प्रश्नोत्तर जस्ता कृयाकलापहरू सञ्चालन गरिनु पर्दछ। सम्बन्धित सरोकारवाला शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा संघसंस्थाहरूले कुलुड मातृभाषा पाठ्यक्रममा देखिएका समस्याहरूलाई समाधान गर्न पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ। मातृभाषामा प्राथमिक तहमात्र होइन क्याम्पस तथा उच्च तहसम्मको अध्ययनको व्यवस्था गरिनु पर्दछ। मातृभाषा अध्ययन गरिसकेपछि के गर्ने भन्ने अन्यालतालाई हटाउन सम्बन्धित पक्षले स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्दछ। मातृभाषासँग सम्बन्धित विभिन्न अभिमूखिकरण कार्यक्रमहरू समय-समयमा आयोजना गरिनु पर्दछ। कुलुड भाषा बुझ्न र बोल्न स्थानीय कुलुड समुदायकै शिक्षक नियुक्ति गरि मातृभाषा शिक्षण सिकाइ सम्बन्धि तालिम दिनुपर्ने देखिन्छ। पाठ्यपुस्तक निर्माणमा गुणस्तरिय कच्चा पदार्थ प्रयोग गरेर आकर्षक बनाइनुपर्दछ। वि.नि., जि.शि.अ. र पाठ्यक्रम विकास केन्द्र मातहतका कर्मचारी बिच समन्वय गरेर शैक्षिक सत्र अगावै विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

५.३.३. अनुसन्धान तहका लागि सुभावा

नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न १२३ भाषिक समुदाय मध्ये कुलुड पनि एक भाषिक समुदाय हो। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ भन्दा अगाडिका जनगणनामा कुलुड भाषालाई राई भाषाकै रुपमा समावेश गरिएको थियो। नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको विकट उत्तरी भेगमा बसोबास गर्ने कुलुड समुदायका बालबालिकाहरू भाषिक कारणले नै विद्यालय जान नचाहने, बिचमै कक्षा छोड्ने, शिक्षकसँग नजिक भएर सिक्न नचाहने जिल्ला शिक्षा कार्यलय संखुवासभाको मुख्य समस्या र चुनौति बनिरहेको छ। यस्तो समस्या र चुनौति के कारणले भएको हो भन्ने विषयमा अभिभावक,

शिक्षक, विद्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र नेपाल सरकारको चासोको विषय बनेको छ । सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूले यो समस्यालाई हल गर्न पहल गरिएता पनि अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन । कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू विषयक शोध कार्यमा प्रस्तुत गरिएका विभिन्न प्रकारका शोध, अध्ययन तथा विषयसंग सम्बन्धित विभिन्न प्रकारका तथ्य, तथ्याङ्क, लेख, रचनाहरूको अध्ययनबाट आगामि दिनमा यस विषयसंग सम्बन्धित रही शोध कार्य व्यक्ति तथा संघसंस्थालाई यस विषयसंग सम्बन्धित नीति निर्माण गर्ने, परियोजना तयार गर्ने, अन्य समुदायको पाठ्यक्रमको प्रभावकारीता अध्ययन गर्ने कार्यमा सहज हुनेछ भन्ने आशा राखेको छु ।

उल्लेखित प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन गर्न कुलुड समुदायको व्यक्तिगत आर्थिक अवस्था, परम्परागत संस्कार, विद्यालय परिसरको भौगोलिक बनौट, अभिभावकहरूको शैक्षिक स्तरको गहन अध्ययन गर्न सकिएमा मात्र समस्याका वास्तविकता जानकारी लिन सकिन्छ । यसरी प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको व्यापक अध्ययन अनुसन्धान गर्न सकिएमा अन्य स्थानमा अन्य भाषिक समुदायको पाठ्यक्रम कार्यन्वयन पक्षमा समेत सुधार गर्ने आधार बन्न सक्दछ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

अधिकारी, वालकृष्ण (२०६८), *शिक्षामा विविधताको लागि पाठ्यक्रम*, काठमाडौं: सनलाईट पब्लिकेशन ।

कडेल, पुष्कर (२०६६), *बहुभाषिक शिक्षा*, च्याङमाई : पयाप युनिभर्सिटी ।

काईला, बैरागी (२०५९), *आदिवासी जनजातिको परिप्रेक्षमा पहिचानको राजनीति र भाषा*, काठमाण्डौं: नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

कुलुड, ईन्द्र (२०७०), *कुलुड जातिको परिचय*, काठमाण्डौं: नेपाल किरात कुलुड संघ ।

कुलुड, प्रेमचन्द्र (२०६८), *कुलुड समूदायलाई भाषिक कठिनाई*, काठमाण्डौं: नेपाल किरात कुलुड संघ ।

चाम्लिङ, सुकदेव (२०६६), *चेपाङ भाषाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था*, काठमाण्डौं: आदिवासी जनजाति विकास प्रतिष्ठान ।

थोमरोस, भुपध्वज (२००६), *सुक्तुम्*, काठमाडौं: आदिवासी जनजाति विकास प्रतिष्ठान ।

नेपाल सरकार (२०६८), *नेपालको अन्तरिम संविधान (२०६३)*, काठमाण्डौं: कानून किताव व्यवस्था समिति ।

नेपाल सरकार (२०६९), *नेपाल राष्ट्रिय जनगणना (२०६८)*, काठमाण्डौं : केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग ।

वाहिङ, योगेश (२०१२), *आदिवासी जनजातिको प्रभावकारी सहभागिता*, काठमाडौं: आदिवासी तथा जनजाति गैर सरकारी संस्था महासंघ नेपाल ।

भट्टचन, कृष्ण (२००८), *दक्षिण अमेरिका र मातृभाषा*, काठमाडौं: थकाली सेवा समाज ।

भट्टराई, देवी प्रसाद (२०६८), *शैक्षिक मनोविज्ञान*, काठमाण्डौ : सनलाइट पब्लिकेशन ।

माबुहाड, बालकृष्ण र साथीहरु (२०६३), *आदिवासी जनजातिको दृष्टिकोणमा विद्यालय स्तरको पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षक निर्देशिका अध्ययन*, काठमाडौं: नेपाल आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।

माबो, पदम (२०६७), *प्रायोगिक लिम्बू व्याकरण*, काठमाडौं: किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।

मान्थेर्बू, अर्जुन (२०६९), *आदिवासी जनजातिको शिक्षामा पहुँच*, काठमाडौं: आदिवासी जनजाति विकास प्रतिष्ठान ।

मादेन, राम (२०६७), *मातृभाषा विकासमा संयुक्त राष्ट्रसंघको भूमिका*, काठमाडौं: मार्टिन चौतारी ।

योजन, अमृत (२००२), *नेपालका मातृभाषाहरुको साहित्यको स्थिति र प्रकृति*, काठमाण्डौं: नेपाल तामाङ घेतुङ संघ ।

लिम्बू, सन्जय (२०११), *नेपालमा बाल शिक्षाको आवश्यकता*, काठमाडौं: सेफ दि चिल्ड्रन ।

सुब्बा, चैतन्य (२०१३), *नेपालमा भाषिक समस्याहरु*, काठमाडौं: लाहूरनिप ।

सुब्बा, दिलेन्द्र (२०६६), *मातृभाषामा शिक्षा, स्थिति र चुनौती*, पाँचथर: किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।

Harision, D. (2012). *The tragedy of dyeing language, Great Britai* : B.B.C. News, 8 February.

Torwali, Z. (2009). *Multilanguage education*. Islamabad: Daily Times

Turin, L. (2007). *Cultural bio-diversity in Nepal*. Kathmandu: Nepal Academy.

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुची एक : छनौटमा परेका विद्यालय र ठेगाना

क्र.सं.	विद्यालय	ठेगाना
१	श्री लक्ष्मी प्रा.वि..	ताम्कु ७, लकुवा, संखुवासभा
२	श्री रमिते प्रा.वि.	ताम्कु ५, खानिगाउ, संखुवासभा
३	श्री संखुवा प्रा.वि.	ताम्कु ६, शिभा, संखुवासभा
४	श्री कालिका नि.मा.वि.	ताम्कु ८, याचाम्खा, संखुवासभा

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची दुई : छनौटमा परेका विज्ञ (भाषाविद)

छनौटमा परेका विषयविज्ञ

क्र.सं.	नाम	पद
१	श्री ईन्द्र कुलुड	पाठ्यक्रम निर्माता
२	श्री चन्द्रसिं कुलुड	पाठ्यक्रम निर्माता
३	श्री प्रेमचन्द्र कुलुड	भाषाविद
४	श्री अर्जुन मान्थेर्वु कुलुड	पुस्तक लेखक
५	श्री भलाकाजि डोपोचो कुलुड	भाषाविद

छनौटमा परेका शिक्षक

क्र.सं.	नाम	विद्यालय
१	श्री धनकुविर कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
२	श्री दौलत कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
३	श्री सुस्मा कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
४	श्री गंगानाथ कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि., ताम्कु ८, याचाम्खा

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुचि तीन : नमुना छनौटमा परेका विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षको नामावलि

क्र.सं.	नाम	विद्यालयको नाम र ठेगाना
१.	श्री हेमराज कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
२.	श्री जंगवहादुर कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
३.	श्री सुनिता कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
४.	श्री अम्परवहादु कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि.,ताम्कु ८, याचाम्खा

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुचि चार : नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूको नामावलि

क्र.सं.	नाम	विद्यालयको नाम र ठेगाना
१.	श्री आरति खड्का	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
२.	श्री नन्दवहादुर गिरी	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
३.	श्री रणवहादुर राई	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
४.	श्री केदार श्रेष्ठ	श्री कालिका नि.मा.वि., ताम्कु ८, याचाम्खा

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुचि पाँच : नमुना छनोटमा परेका विद्यालयका अभिभावकहरूको नामावलि

क्र.सं.	नाम	विद्यालयको नाम र ठेगाना
१.	श्री कला कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
२.	श्री तारामणी कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
३.	श्री प्रकाश कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
४.	श्री तुलावहादुर कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
५.	श्री नन्दवहादुर कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
६.	श्री डिल्ली कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
७.	श्री हरि कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि., ताम्कु ८, याचाम्खा
८.	श्री अन्जान कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि., ताम्कु ८, याचाम्खा

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुचि छ : छनौटमा परेको विद्यार्थीहरूको नामावाली

क्र.सं.	नाम	विद्यालयको नाम र ठेगाना
१	हिमा कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
२	शुसन कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
३	एन्जल कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
४	असन कुलुड	श्री लक्ष्मी प्रा.वि., ताम्कु ७, लकुवा
५	सुजता कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
६	सृजन कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
७	विजय कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
८	दिल कुमार कुलुड	श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउ
९	रमेश कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
१०	मिलन कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
११	सेनेहाड कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
१२	तान्छोहाड कुलुड	श्री संखुवा प्रा.वि. ताम्कु ६, शिभा
१३	सरोज कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि.,ताम्कु ८, याचाम्खा
१४	दिपक कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि.,ताम्कु ८, याचाम्खा
१५	प्रेम कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि.,ताम्कु ८, याचाम्खा
१६	दिलिप कुलुड	श्री कालिका नि.मा.वि.,ताम्कु ८, याचाम्खा

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची सात : शिक्षकका लागि प्रश्नावली

नाम .....विशिष्टिकरण

विषय.....

ठेगाना .....उमेर

.....

शैक्षिक योग्यता .....

कार्यरत संस्था.....

१. तपाईंको विद्यालयमा कुलुड मातृभाषा कार्यक्रम कसरी सञ्चालन भइरहेको छ ?

.....

२. तपाईंको विचारमा कुलुड मातृभाषामा पठनपाठन किन आवश्यक छ ?

.....

३. कुलुड मातृभाषा पाठ्यक्रमले कुलुड विद्यार्थीहरूको अपेक्षा पुरा गर्छ कि गर्दैन ?

.....

यदि गर्छ भने कसरी ?

.....

गर्दैन भने किन ?

.....

४. कुलुड मातृभाषा पाठ्यक्रमलाई अझ समय सान्दर्भिक, व्यावहारिक र उपयोगी बनाउन के गर्नु पर्दछ ?

.....

५. मातृभाषा पाठ्य सामग्रीहरू समयमा नै उपलब्ध हुन सकेका छन् कि छैनन् ?

.....

यदि छैनन् भने किन ?

.....

६. तपाईं मातृभाषा अध्यापन गराउने विषय शिक्षकको योग्यता कस्तो छ ?

SLC	प्रमाणपत्र	स्नातक	स्नातकोत्तर
-----	------------	--------	-------------

७. तपाईं विषय शिक्षकहरूले मातृभाषा सम्बन्धि कुनै तालिम लिनु भएको छ ?

.....

यदि छ भने त्यो कस्तो प्रकारको तालिम हो ?

.....

८. मातृभाषा शिक्षकहरूको कार्यव्यवस्थापन कस्तो रहेको छ ?

.....

९. विभिन्न सरोकारवाला संघसंस्थाको भुमिका कस्तो पाउनु भएको छ ?

.....

१०. तपाईंले कुलुङ भाषा शिक्षण गर्दा मुख्य समस्या के कस्ता अनुभव गर्नु भएको छ ?

.....

११. शैक्षिक सामग्री तथा कक्षा कोठा व्यवस्थापन कसरी गरिरहनु भएको छ ?

.....

१२. मातृभाषा सम्बन्धि अध्यायन गर्दा विद्यार्थीहरूले के कस्ता समस्याहरू देखा परेका छन् ?

.....

१३. सक्सोहर विषयमा कति विद्यार्थीहरू उत्साहित भएका छन् ?

.....

१४. सक्सोहर पाठ्यपुस्तकमा किन विद्यार्थीले गाताको प्रयोग नगरेको होलान् ?

.....

१५. सक्सोहर विषयमा विद्यार्थी कति आकर्षण भएका छन् ?

.....

१६. कक्षा कोठामा यस विषयको प्रभावकारीता कस्तो रहेको छ ?

.....

१७. कति जनाले सक्सोहर विषय अध्यापन गराउनु हुन्छ ?

.....
१८. तपाईंको विचारमा यो विषयको सट्टा अर्को विषय राख्न उपयुक्त छ कि छैन ?

.....
१९. यस विषयलाई के आधारमा उपयुक्त छ ?

.....
२०. तपाईंको विचारमा सक्सोहरको राम्रो पक्ष के छ ?

.....
२१. सुधार गर्नु पर्ने पक्ष के छ ?
.....

सहयोगको लागि धन्यवाद ।

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची आठ : विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षको लागि प्रश्नावली

नाम .....

ठेगाना .....उमेर

.....

शैक्षिक योग्यता ..... विद्यालयको नाम

.....

कृपया शोध अध्ययनको लागि तयार गरिएका तलका प्रश्नहरूमा आफ्नो उपयुक्त सुझाव राखीदिनुहोस् ।

१. तपाईं तल्लो तहको शिक्षण सिकाई प्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ

क) वास्ता लाग्दैन   ख) सन्तुष्ट छु   ग) सन्तुष्ट छैन

२. तपाईंले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकमा तल्लो तहको शिक्षण सिकाई प्रति समिक्षा गर्नु भएको छ कि छैन

क) छ   ख) छैन   ग) गर्नुपर्ला

३. तपाईंले शिक्षकको शिक्षण सिकाई वारे छलफल गर्नु भएको छ

क) छ   ख) छैन   ग) गर्नुपर्ला

४. तपाईं नियमित विद्यालय आउनु हुन्छ

क) आउँछु   ख) आउँदिन   ग) बैठकमा मात्र आउँछु   घ) कहिलेकाही आउँछु

५. शिक्षकहरू समयमा विद्यालय आउने र विद्यालयबाट जाने कुराको टिपोट तपाईंले राख्नुभएको छ

क) छ   ख) छैन   ग) अब राख्नुपर्ला   घ) आवश्यक छैन

६. स्रोतकेन्द्रमा श्रोतव्यक्तिले तपाईंहरूलाई तालिम वा अन्तरकृया कार्यक्रम चलाएको छ

क) छ   ख) छैन

७. विद्यालयको शैक्षिक एवम् भौतिक समस्याहरूको वारेमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठक एक वर्षमा कति पटकसम्म बस्नुहुन्छ,

क) ६ पटक   ख) ८ पटक   ग) .....पटक

८. राम्रो सिकाइ उपलब्धि भएको विषयको विषय शिक्षकलाई पुरस्कार र न्यून सिकाइ उपलब्धि भएको विषयको विषय शिक्षकहरूलाई दण्डको व्यवस्था तपाईंहरूको विद्यालयमा छ,

क) छ   ख) छैन   ग) गर्नुपर्ला

९. तल्लो तहमा ऐक्षिक विषय सक्सोहर विषयको प्रभावकारीता कस्तो छ,

क) राम्रो   ख) नराम्रो   ग) ठीकै छ

१०. सक्सोहर विषयलाई अभि प्रभावकारी अध्यापन गराउनका लागि के गर्नुपर्दछ

११. सक्सोहर विषय प्रति स्थानिय अभिभावकमा कस्तो प्रभाव छ,

क) राम्रो   ख) नराम्रो   ग) .....

१२. तपाईंको विचारमा सक्सोहर विषयले कुन पक्षलाई वढी फाईदा हुन्छ,

क) समुदाय   ख) विद्यार्थी   ग) विद्यालय

१३. तपाईंको विचारमा सक्सोहर विषय कार्यन्वयनका सबल पक्ष कुन हो

१४. सक्सोहर कार्यन्वयनमा विद्यालय प्रति अभिभावकको धारणा कस्तो छ,

१५. सक्सोहर प्रति तपाईंको धारण कस्तो छ

१६. व्यवस्थापन समितिमा सक्सोहर विषयवारे वर्षमा कति पटक छलफल गर्नुभएको छ

क) १ पटक   ख) २ पटक   ग) .....

१७. सक्सोहरवारे कस्तो विषयवस्तु माथि छलफल भएको छ

१८. सक्सोहर विषयवारे समितिले गरेका कुनै एउटा महत्वपूर्ण निर्णय

१९. अन्त्यमा तपाईंको केही सुझाव भए सुझाव प्रस्तुत गर्नुहोस्

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची नौ : प्र.अ.को लागि प्रश्नावली

नाम .....विशिष्टिकरण

विषय.....

ठेगाना .....उमेर

.....

शैक्षिक योग्यता .....

कार्यरत संस्था.....

कृपया शोध अध्ययनको लागि तयार गरिएका तलका प्रश्नहरूमा आफ्नो उपयुक्त सुभाव राखीदिनुहोस् ।

१. तपाईंको विद्यालयको तल्लो तहको कक्षा १-३ सबभन्दा धेरै कुन विषयमा अनुत्तीर्ण भए ?

क) अंग्रेजी

ख) नेपाली

ग) गणित

घ).....

२. तल्लो तहको कक्षाको नतिजामा तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

३. विद्यार्थीहरू अनुत्तीर्ण हुने मुख्य कारणहरू के के हुन् ?

४. तपाईंको विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता कतिको छ ?

क) प्रशस्त

ख) आवश्यकता अनुसार

ग) कम

घ).....

५. तपाईंको विद्यालयमा शिक्षण विधि वा शिक्षण कृयाकलाप अन्तर्गत हुने के कमजोरीले सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पारेको छ भन्ने ठान्नुहुन्छ ?

६. तल्लो तहको कक्षाको सिकाई उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरु के के हुन् ?
७. तल्लो तहको कक्षाको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्नको लागि वर्षमा कति पटक स्टाफ बैठक बस्ने गर्नुभएको छ ?
 क) ६ पटक   ख) १२ पटक   ग) .....
८. संस्थागत विद्यालय भन्दा सामुदायिक विद्यालयको परीक्षा नतिजा न्यून आउनुको कारणहरु के के हुन सक्छन् ?
९. विद्यार्थीहरुलाई वढी लगनशील र जिम्मेवार बनाउन के के गर्न सकिन्छ ?
१०. विद्यालय निरीक्षकले गत शैक्षिक वर्षमा तपाईंको विद्यालयमा कति पटक निरीक्षण गर्नु भएको छ ?
 क) १ पटक   ख) २ पटक   ग) .....पटक   घ) भएको छैन
११. कमजोर विद्यार्थीका लागि कस्तो व्यवस्थापन छ ?
१२. तल्लो तहको सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्ने उपायहरु के के हुन सक्नेछन् ?
१३. तल्लो तहका विद्यार्थीहरुले सक्सोहर विषय कतिको मन पराएका छन् ?
१४. सक्सोहर विषय शिक्षकलाई कहाँबाट तलब भत्ताको स्रोत जुटाउनु भएको छ ?

१५. कति तलव भत्ता दिने व्यवस्था गर्नुभएको छ ?

१६. सक्सोहर विषय अध्यापनको तालिम लिनुभएको छ ?

१७. सक्सोहर विषयमा विद्यार्थी रुची कस्तो रहेको महशुस छ ?

क) राम्रो छ भने किन .....

ख) राम्रो छैन भने किन.....

१८. सक्सोहर विषय प्रति भएका कमजोरी के के होलान् ?

१९. सक्सोहर पुस्तक कुन महिनामा उपलब्ध हुने गरेको छ ?

२०. किन ढिलो उपलब्ध भएको हो ?

२१. सक्सोहर विषयलाई प्रभावकारी अध्यापनका लागि कुनै तीनवटा सुझाव दिनुहोस् ?

क) .....

ग) .....

ख) .....

क) छ ख) छैन

८. तपाईंको नानी घरमा दैनिक कति घण्टा घरमा अध्ययन गर्दछ ?

क) २ घण्टा ख) ३ घण्टा ग) .....घण्टा घ) अध्ययन

गर्दैन

९. तपाईंको नानीलाई पढाउने शिक्षकलाई चिन्नुहुन्छ ?

क) चिन्छु ख) चिन्दैन ग) केहीलाई चिन्छु

१०. तपाईंले नानीहरूको पुस्तकमा गाता प्रयोग गर्नु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

११. तपाईंको नानीले सबैभन्दा बढी कुन विषय अध्ययन गर्न रुचाउँछन् ?

क) नेपाली ख) गणित ग) अंग्रेजी घ)

.....

१२. अध्ययन गर्न कम रुचाउने विषय कुन हो ?

क) नेपाली ख) गणित ग) अंग्रेजी घ)

.....

१३. तपाईंको नानीलाई कुलुड भाषा बोल्न जान्दछ ?

क) जान्दछ ख) जान्दैन ग) बुझ्दछ तर बोल्न जान्दैन

१४. कुलुड भाषाको पुस्तक सक्सोहर पढ्न कतिको चासो गर्दछ ?

क) गर्दछ ख) गर्दैन ग) कहिलेकाही

१५. तपाईंको नानीले सक्सोहर विषयमा कति % अंक प्राप्त गरेका थिए ?

.....

१६. सक्सोहर विषयमा विद्यार्थीहरूलाई कसरी आकर्षण गर्न सकिन्छ ?

.....

१७. सक्सोहर पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा तपाईंको सुझाव के छ

.....

१८. सक्सोहर प्रति तपाईंको धारण कस्तो छ

.....

१९. व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षसंग तपाईंले सक्सोहर विषयवारे वर्षमा कति पटक छलफल गर्नुभएको छ

क) १ पटक

ख) २ पटक

ग) .....

२०. सक्सोहरवारे कस्तो विषयवस्तु माथि छलफल भएको छ

.....

२१. सक्सोहरवारे व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षसंग गरेका कुनै एउटा महत्वपूर्ण निर्णय

.....

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुची एघार : लक्षित समुह छलफल निर्देशिका

विद्यार्थीहरूका लागि लक्षित समुह छलफल गर्न निर्माण गरिएको निर्देशिका

१. कक्षा शिक्षकले कक्षा शिक्षण गर्दा तिमीलाई सजिलो महसुस हुन्छ कि अपठ्यारो ?
२. तिमीहरूलाई आफ्नो भाषामा पढ्न पाउँदा कस्तो लागेको छ ?
३. तिमीहरूको विचारमा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको पाठहरू, चित्र र अभ्यासहरू कस्ता छन् ?
४. मातृभाषा पढाउँदा कस्तो सामग्री प्रयोग गर्नु पर्छ ?
५. तिमीहरूको विचारमा कति कति समयको अन्तरालमा परीक्षा लिदाँ राम्रो हुन्छ ?
६. तिमीहरूले आफ्नो भाषामा पढ्दा के कस्ता समस्याहरू देखापरेका छन् ?
७. अभिभावक तथा समाजका अन्य व्यक्तिहरूले कस्तो सहयोग पुऱ्याउनु भएको छ ?
८. पाठ्यपुस्तक समयमै पाएका छौं कि छैनौं ?
९. कक्षाकोठा तथा अन्य भौतिक सामग्रीको अवस्था कस्तो छ ?
१०. पाठ्यपुस्तकमा गाता प्रयोग गरेका छौं ?
११. अन्त्यमा तिमीहरूको केही भन्नु छ की ?

धन्यवाद ।

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुचि बाह्र : विद्यालयमा विद्यमान भौतिक पूर्वाधारहरूको स्तर

विद्यालयको कक्षा अवलोकन गरी प्राप्त जानकारीका आधारमा खाली कोष्ठ भित्र (√) चिन्ह लगाउनुहोस् ।

	भौतिक पूर्वाधार	निम्न	मध्यम	उत्तम	कैफियत
१	पुस्तकालय				
२	खेलकुद सामग्री र मैदान				
३	फर्निचर				
४	कक्षाकोठा				
५	शौचालय				
६	शैक्षिक सामग्री				
७	खानेपानी				
८	कालोपाटी				
९	मार्कर				
१०	पुस्तक तथा शिक्षक निर्देशिका				

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची तेह्र : विद्यालयमा विद्यमान प्रशासनिक पूर्वाधारहरू स्तर

विद्यालयको नाम : .....

तह : .....

विद्यालयको ठेगाना : .....

विद्यालयको कक्षा अवलोकन गरी प्राप्त जानकारीका आधारमा खाली कोष्ठ भित्र (√) चिन्ह लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	प्रशासनिक पूर्वाधारहरूको नाम	छ	छैन	कैफियत
१.	पुस्तकालय			
२.	अतिरिक्त क्रियाकलाप			
३.	विद्यालयको स्थानिय आयस्रोत			
४.	विद्यालय पोषाक			
५.	विद्यालयको निती र नियम			
६.	वार्षिक कार्ययोजना			
७.	शिक्षक पोषाक			
८.	स्थानिय आयस्रोत			
९.	शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन			
१०.	मातृभाषाभाको शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन			
११.				

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची चौध: विद्यालयमा विद्यमान शैक्षिक पूर्वाधारहरू स्तर

विद्यालयको नाम : .....

विद्यालयको ठेगाना : .....

विद्यालयको कक्षा अवलोकन गरी प्राप्त जानकारीका आधारमा खाली कोष्ठ भित्र (√) चिन्ह लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	प्रशासनिक पूर्वाधारहरूको नाम	छ	छैन	कैफियत
१	शिक्षाण विधि			
२	मातृभाषामा शिक्षाको व्यवस्था			
३	स्वीकृत पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रम लागू भएको			
४	शिक्षक सामग्री तथा पाठ्य सामग्री			
५	निरिक्षण तथा अनुगमन			
६	परीक्षा नियन्त्रण र सञ्चालन			
७	शिशु कक्षा व्यवस्थापन			
८	विशेष शिक्षा व्यवस्थापन			
९	साक्षरोत्तर कक्षा व्यवस्थापन			
१०	अतिरिक्त क्रियाकलाप व्यवस्थापन			
११	कक्षा चढाउने व्यवस्था			
१२	विचैमा विद्यालय छाड्ने			
१३	छात्रवृत्ति व्यवस्थापन			
१४	कक्षा दोहोर्न्याउने			

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची पन्ध्र: श्री लक्ष्मी प्रा.वि. ताम्कु ७, लकुवामा भौतिक सामग्री सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग गर्नेको नामवली	विवरण	परिमाण
१.	श्री दिलिप कुलुड	कुर्सी	२
२.	श्री सुरेन्द्र कुलुड	कुलुड जातिय पहिरन	१
३.	श्रीमति मञ्जु कुलुड	कुलुड जातिय पहिरन	१
४.	श्री पदमबहादुर कुलुड	कुलुड संस्कृति भल्कने चित्र	५
५.	श्रीमति रुद्रिमाया कुलुड	ग्लोव	१
६.	श्री अजय कुलुड	कुलुड जातिको गहना	३
७.	श्री विजय कुलुड	डेक्स, बेञ्च	५ जोर
८.	सुश्री शोभा कुलुड	ढोल	१
९.	श्रीमति निर्मला कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१०.	सुश्री तारादेवी कुलुड	सिमेन्ट	४ बोरा
११.	श्री दिपेश कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१२.	श्रीमति उपमा तामाड	श्रमदान	५ दिन
१३.	श्री नरबहादुर तामाड	श्रमदान	५ दिन
१४.	श्रीमति दुर्गि बि.क.	श्रमदान	५ दिन
१५.	श्री नरेन्द्र कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१६.	श्री धनमनि कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१७.	श्री दिलिप बि.क.	श्रमदान	५ दिन
१८.	श्री कुमार खड्का	श्रमदान	५ दिन
१९.	श्री उदय कुलुड	श्रमदान	५ दिन
२०.	श्री रने कुलुड	श्रमदान	५ दिन
२१.	श्रीमति माया कुलुड	श्रमदान	५ दिन
२२.	श्रीमति जस्तासरी कुलुड	बाँस	२० घाना

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुची सोह्रः श्री रमिते प्रा.वि., ताम्कु ५, खानिगाउँमा भौतिक सामग्री सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग गर्नेको नामवली	विवरण	परिमाण
१.	श्री यमबहादुर कुलुड	कुलुड जातिको गहना	२ थान
२.	श्री माधव कुलुड	गुन्द्रि	२ थान
३.	श्री जानुका कुलुड	कुचो	१० थान
४.	श्री रामबहादुर कुलुड	गुन्द्रि	५ थान
५.	श्रीमति माया कुलुड	गुन्द्रि	१ थान
६.	श्री जयबहादुर कुलुड	पराल	३ भारी
७.	श्री कमल कुलुड	टेबल	१ थान
८.	श्रीमति भिमा कुलुड	कुर्सी	१ थान
९.	श्रीमति निला कुलुड	बाँस	११ घना
१०.	श्री देवि कुलुड	बाँस	१५ घना
११.	श्री बंस कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१२.	श्री विगेन्द्र कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१३.	श्री चन कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१४.	श्री रमेश कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१५.	श्री ओमा कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१६.	श्री कमल कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१७.	श्री नरे कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१८.	श्री बिरे कुलुड	श्रमदान	३ दिन
१९.	श्री सन्तु कुलुड	श्रमदान	३ दिन

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसूची सत्र: श्री संखुवा प्रा.वि., ताम्कु ६, शिभामा भौतिक सामग्री सहयोग विवरण

क्र.सं.	सहयोग गर्नेको नामवली	विवरण	परिमाण
१.	श्रीमति दिलु कुलुड	श्रमदान	७ दिन
२.	श्री जीवन कुलुड	गुन्द्रि	३ थान
३.	सुश्री जानुका दर्जि	कुचो	५ थान
४.	श्रीमति मनमाया कुलुड	गुन्द्रि	५ थान
५.	श्री मेघराज कुलुड	गुन्द्रि	२ थान
६.	श्री उमेस कुलुड	बाँस	१० घना
७.	श्री रवि कुलुड	टेबल	१ थान
८.	श्री सुरेश कुलुड	कुर्सी	२ थान
९.	सुश्री गिता कुलुड	बाँस	१० घना
१०.	श्री समिर कुलुड	बाँस	१५ घना
११.	श्री विरे कुलुड	श्रमदान	७ दिन
१२.	श्री अमन कुलुड	श्रमदान	७ दिन
१३.	श्री चतुरलाला कुलुड	श्रमदान	७ दिन

कुलुड भाषाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरू

अनुसुची अठारः श्री कालिका नि.मा.वि., ताम्कु द, याचाम्खामा भौतिक सामग्री सहयोग

विवरण

क्र.सं.	सहयोग गर्नेको नाम	विवरण	संख्या
१.	श्री मिना कुलुड	कुर्सी	५ वटा
२.	श्री कुले कुलुड	कुलुड जातिय पहिरन	१
३.	श्री अम्मर कुलुड	कुलुड जातिय पहिरन	५
४.	श्री गिता कुलुड	कुलुड जातिका सांस्कृतिक भल्कने नक्शा चित्र, नक्शा	५
५.	श्री दौलत कुलुड	फुटबल, भलिबल	१
६.	श्री लाकपद कुलुड	गहना	२
७.	श्री प्रविन कुलुड	डक्स, बेन्च	५ जोर
८.	श्री शोभा कुलुड	ढोल	२
९.	श्री ध्याने कुलुड	गुन्द्री	१५ थान
१०.	श्री दिरिस्ती कुलुड	गुन्द्री	४ थान
११.	श्री फुलबिर कुलुड	पराल	५ भारी
१२.	श्री छत्र कुलुड	बाँस	२५ घना
१३.	श्री भिस्मा कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१४.	श्री चर्मे वि.क.	श्रमदान	५ दिन
१५.	श्री रणे कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१६.	श्री कविता कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१७.	श्री हरिबहादुर वि.क.	श्रमदान	५ दिन
१८.	श्री दिलु कुलुड	श्रमदान	५ दिन
१९.	श्री कमले कुलुड	श्रमदान	५ दिन